

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E
HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	17
'Aho	Pulelulu 30 Sune, 2021

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia & 'Eiki Minisitā Fonua &

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga & Kasitomu mo e

Tevita Lavemaau

Tānaki Pa'anga Hu Mai

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Poasi Mataele Tei

Ma'u'anga Fakamatala MEIDECC

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone

Vātau Hui

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofofonga

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Tatafu Moeaki

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki & Fakalalakala Faka'ekonomika

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfītu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Vailahi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Kioa Lafu Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu

Sione Vuna Fa'otusia

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Taelangi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani 'Epenisa Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Light of Life Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Ma'u Piukala

**FALE ALEA
'O TONGA**

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA
17/2021
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O
TONGA**

*'Aho: Pulelulu 30 'o Sune, 2021
Taimi: 10.00 am*

Fika 01		Lotu
Fika 02		Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03		Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04		LIPOOTI KOMITI:
	4.1	Lipooti Fika 2/2021 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga <ul style="list-style-type: none">• Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga 2019/2020• Palani Ngāue Fakaangaanga 'a e 'Atita Seniale 2021/2022
Fika 05		FAKAMATALA FAKATA'U:
	5.1	'Ofisi 'o e 'Atita Seniale ki he 2019/2020
	5.2	Potungaue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga
	5.3	2019/2020
	5.4	Potungaue Fefakatau'aki mo e Ngaahi Fakalalakaka 2018/2019
	5.5	Potungaue Fefakatau'aki mo e Langa Fakalalakaka
	5.6	Faka'ekonomika 2019/2020
	5.7	Potungaue Fakamaau'anga 2019/2020

		Potungaue Tamate Afi & Me'a Fakafokifa 'a Tonga 2019/2020 Komisoni 'Uhila 2019/2020
Fika 06		NGAAHI LIPOOTI 'A'AHU FAKA-FALE ALEA:
	6.1 6.2 6.3 6.4 6.5 6.6 6.7 6.8 6.9 6.10 6.11	Tongatapu 2 Tongatapu 3 Tongatapu 4 Tongatapu 5 Tongatapu 6 Tongatapu 8 Tongatapu 9 Tongatapu 10 'Eua 11 Vava'u 14 Vava'u 15
Fika 07		KOMITI KAKATO:
	7.1 7.2 7.3 7.4 7.5 7.6 7.7 7.8	Tu'utu'uni Fika 5/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Tute Kasitomu 2020 Tu'utu'uni Fika 6/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Tukupau 'Ekisia 2020 Tu'utu'uni Fika 7/2021: Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia 2020 Tu'utu'uni Fika 10/2021: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Ngaahi Totongi) ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'ui 2020 Tu'utu'uni Fika 12/2021: Ngaahi Tu'utu'uni ki he Tute (PACER PLUS) 2020 Tu'utu'uni Fika 13/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika 3) ki he Tute Kasitomu 2020 <u>Ngāue kuo tali 'e he Komiti Kakato pea ke lipooti ki Fale Alea</u>

	7.9	Lao Fika 5/2021: Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tanaki Pa'anga Hu Mai 2021
	7.10	Tu'utu'uni Fika 1/2021: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2020
	7.11	Tu'utu'uni Fika 2/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2020
		Tu'utu'uni Fika 3/2021: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute 'Ekisia 2020
		Tu'utu'uni Fika 11/2021: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2020
Fika 08		Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	8
Lotu.....	8
Ui e kau Memipa	8
Me’a e ‘Eiki Tokoni Sea.....	9
Feme’a’aki ‘i he Komiti Kakato	9
Fakama’ala’ala Tu’utu’uni Fika 5/2021 Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute, Kasitomu 2020.....	10
Fakama’ala’ala ki he fakangatangata ‘o e ta’u ki he me’alele ke hū mai.....	14
Kole fakama’ala’ala ki he tukuhau ‘oku hilifaki ki he tapaka.....	14
Me’a Minisita Pa’anga ki he Tukuhau ki he Tapaka	15
Tokanga Tongatapu 4 ki he tu’unga ‘oku ‘i ai e tapaka Tonga.....	16
Fiema’u pe ke fai hano fakatokanga’i e label ‘o e tapaka ‘oku hū mai he ‘oku ‘i ai e tui ‘oku ‘ikai ko e tapaka totonu.....	17
Paloti ki he ngaahi Tu’utu’uni felave’i mo e Tute Kasitomu, Tukuhau ‘Ekisia mo e Tute mo e ‘Ekisia.....	17
Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo’uí 2020	18
Tokanga Tongatapu 4 ki he totongi kolonitini ‘o e kau muli	19
Tokanga pē ko hai ‘oku ne totongi ‘a e fakamole ki he kau folau toli fua’i’akau	21
Kole ke fakama’ala’ala ki he faka’uhinga ‘o e <i>Tongan Subject</i>.....	23
Tokoni e pule’anga ki he totongi kolonitini ‘a e kau ngaue toli.....	23
Fehu’i fekau’aki mo e uike ‘e 3 ‘a e kolonitini ‘a e kau folau mai mei muli.....	25
Me’a Minisita Lao ‘oku ai e ngaahi fonua ‘oku toki positive e sivi he ‘osi e uike tolu.....	26
Tokanga ko e pa’anga ‘e 100 ‘oku totongi ki he sivi Koviti-19 kae folau ki muli.	27
Taha e ngaahi feima’u ki he folau ki muli ko e sivi Koviti-19.....	27
Totongi e sivi Koivti ‘e he tokotaha folau ‘ikai ko e kakai totongi tukuhau.....	28
Fokotu’u ke hiki hake totongi kolonitini ‘a e kakai muli mei he 3 afe ki he 5 afe.	29
‘Ikai pou pou e Minisita Ngoue ki he fokotu’u ke hiki mei he 3 afe ki he 5 afe ‘a e kolonitini ‘a e kau muli	30
Fakamamafa’i ‘e he Minisita Lao ‘a e mahu’inga ‘o e fengaue’aki	31
Fokotu’u ke ngata pe ‘a e femea’aki he Tu’utu’uni ‘oku ‘i he ‘asenita.	34
Malava pe ke ‘asi e mahaki hili he ‘osi e ‘aho ‘e 14 e nofo kolonitini.	35
Kole ke to e makehe ange ‘a e sevesi ki he kau muli koe’uhi ‘oku totongi ‘enau kolonitini	36

Kole ke ‘oua ‘e totongi ‘e he kakai Tonga ‘a e \$100 ki he sivi Koviti he taimi te u folau ki muli.....	36
Poupou ke ‘oua ‘e totongi ‘e he kakai Tonga teu folau ki muli ‘a e \$100	38
Pāloti ki he Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo’ui	40
Tu’utu’uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tuté ‘a e <i>PACER Plus 2020</i>	40
Kole fakama’ala’ala ki hono kei tute meleni ‘oku hū ki Ha’amoā.	41
Mo’oni ‘oku kei tute pe e Ha’amoā ‘a e meleni hu atu mei Tonga ni.	42
‘Osi kamata ngaue’aki e Lao PACER PLUS ka ‘oku kei hokohoko atu ngaue ke ma’u hono lelei.....	42
Malava pe ke uesia ngaahi pisinisi he alepau ko eni.	44
Fehu’i pe ‘oku fai ha ngaue ki he tute ‘o e meleni kapau ‘oku memipa Ha’amoā he PACER PLUS	45
‘E malava pe ke holomui ‘a Tonga mei he PACER PLUS he ‘oku ‘i ai pe kupu malu’i.	46
Tu’utu’uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tuté <i>PACER PLUS 2020</i>	47
Tu’utu’uni Fika 13/2021, Tu’utu’uni (Fakatonutonu)Fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020	48
Paloti Tu’utu’uni Fika 13/2021, Tu’utu’uni (Fakatonutonu)Fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020	48
Lipooti Fakata’u ki he 2019/2020 e ‘Ofisi ‘Atita Seniale.....	48
Fakama’ala’ala Lipooti ‘a e Potungaue ‘Atita.	50
Fokotu’u ke ‘ave ki he PAC e lipooti ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita.....	51
Me’a Tongatapu 4 ko e kautaha muli ‘oku ne ‘atita’i ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ...	52
Kole Tongatapu 4 ke review ‘a e <i>Cost Of Living Allownce</i>	53
Paloti ki he Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale 2019/2020	53
Me’a Minisita Pa’anga ki he Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga 2019/2020.....	54
Tokanga Tongatapu 1 fakatokanga’i e ngaahi pole ‘oku fe’ao mo e Potungaue ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga	54
KELESI	62

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho 30 ‘o Sune, 2021

Taimi: 1000-1005

Satini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea. (*Lord Tu’iha’angana*)

‘Eiki Tokoni Sea: Kātaki hua mai ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki.

Lotu

(Na’e kau kātoa ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga ki hono hiva’i ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki, pea ko ene lava ia ‘a e lotu ki he pongipongi ni)

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō, kalake kae fai ‘a e tali ui.

Ui e kau Memipa

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, tapu mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afio, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai, kae ‘atā ke fakahoko ‘a e ui ‘o e Fale ki he ‘aho ni, ‘aho Pulelulu 30 ‘o Sune, 2021.

<005>

Taimi: 1005-1010

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Ako mo e Ako Ngāue, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā Lao mo e Pilīsone, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngoue Me’atokoni Ngaahi Vao’akau mo e Toutai, ‘Eiki Minisitā Polisi mo e Ngāue Tāmate Afi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalalakala Faka’ekonōmika, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Vaha’i, ‘Eiki Nōpele Fusitu’a, Siaso Vailahi Pohiva, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Sione Vuna Fa’otusia, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa *Light of Life* Taka, Saia Ma’u Piukala.

Sea kole ke u toe fakaongo mu’a. ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Nōpele Fusitu’a, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi.

‘Eiki Sea ko e ngata’anga e ‘o e taliui ko e poaki, poaki mai e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, poaki ‘e toki me’a tōmui mai ‘a e ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, poaki mai e ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata, poaki pea mo e ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalalakala Faka’ekonōmika, kei hoko atu ‘a e poaki ‘a ‘Eiki Nōpele Vaha’i, poaki toki me’a tōmui mai ‘a Siaso Pohiva, kei hoko atu mo e poaki ‘a Saia Ma’u Piukala, kātaki ko Losaline Ma’asi eni ‘oku ‘i heni he taimi ni. Ko e toenga e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai tali honau ui ‘oku ‘i ai e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē ‘Eiki Sea mālō.

Me'a e 'Eiki Tokoni Sea

'Eiki Tokoni Sea: Mālō Kalake, tapu ki he 'afio 'a e 'Otua 'i hotau lotolotonga, fakatapu ki he Hau 'o e fonua Tupou VI, tapu mo e Ta'ahine Kuini Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'a Moheofo, kole ke u hūfanga atu he talumalu 'o e fonuá kae 'atā ke fakahoko 'a e ngāue 'a e Fale Alea 'o Tonga ki he 'aho ko eni. Tau fakafeta'i ki he 'Otua kei laumālie pē 'Eiki Palēmia 'o Tonga, Hou'eiki Minisitā kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Nōpele Fakafofonga pehē ki he kau Fakafofonga 'o e kakai. Tau kaungā fakafeta'i ai pē kei vilingia pē ...

<007>

Taimi: 1010-1015

'Eiki Tokoni Sea: ...pea 'oku kei tokalingolingo pē melino he fonua. Neongo e taufetuku 'a mate ka 'oku pule ia 'a e Tokotaha kehe, kei tuku mai 'a e mo'ui kiate kitautolu ke tau kei fakahoko 'a e ngāue ko eni ki hotau ki'i fonua ko eni ko Tonga. 'Aho fakakoloa eni Hou'eiki 'aho faka'osi eni 'e māhina hono 6 'o e ta'ú, Sune. Tau kamata mai e ta'ú ni tau hake a'u eni ki he tumutumú kamata 'apongipongi tau hifo ki he faka'osinga 'o e ta'ú,tau fakafeta'i ai he pongipongi ni. Mou me'a pē ki he'etau 'asenitā ko e fika 4.1 ko e Lipooti ia mei he Komiti Pa'anga ngaahi ngāue na'e tuku ki ai, pea ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke 'i heni e Sea e Komiti ko ia ki'i mohetolo atu pē ia.

Ko e fika 5 ko e ngaahi Fakamatala Fakata'u ko ena Hou'eiki 'Ofisi 'Atita Seniale 2019/2020, Potungāue ki he Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2019/ 2020, Potungāue Fefakatau'aki & Fakalalakaka 2018/2019, Potungāue Fefakatau'aki & Langa Fakalalakaka Faka'ekonōmika 2019/20, Potungāue Fakamaau'anga 2019/2020, Potungāue Tāmata Afi & Me'a Fakafokifā 'a Tonga 2019/2020, Komisoni 'Uhila 2019/2020, kole tukuphifo ia ki he Komiti Kakato.

Fika 6 ko e ngaahi Lipooti 'A'ahi ena Faka-Fale Alea Tongatapu 2, Tongatapu 3, Tongatapu 4, Tongatapu 5, Tongatapu 6, Tongatapu 8, Tongatapu 9, Tongatapu 10, 'Eua 11, Vava'u 14, Vava'u 15, tukuphifo kotoa mo ia ki he Komiti Kakato. Ko ia kole ki he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato ke tau kamata 'aki pē 'a e ngaahi tu'utu'uni na'e toe mai mei 'aneafi. 'Osi ko ia pea tau toki hoko atu ki he Ngaahi Fakamatala Fakata'ú Fika 5 pea mo e ngaahi Lipooti ko ena kuo 'osi fakahū ngaahi 'A'ahi Faka-Fale Alea kuo 'osi fakahū mai ki Fale Alea. Ko ia ko e kole atu ke tau hoko atu ki he Komiti Kakato. Liliu e Fale Alea 'o Komiti Kakato.

(Ne me'a mai leva Sea Komiti Kakato – Lord Tu'i'āfitu ki hono me'a'anga)

Feme'a'aki 'i he Komiti Kakato

Sea Komiti Kakato : Falafeta'i pē ki he 'Otua Mafimafi toka 'Ene melino mo 'Ene meesi hotau ki'i fonua 'oku tu'u 'i 'oseni. Tapu mo e Tu'i 'o Tonga, tapu mo e Ta'ahine Kuini, tapu mo e Tama Pilinisi Kalauni mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu ki he Ta'ahine Pilinisesi Pule kae 'uma'ā 'a Hou'eiki. Fakatapu heni ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga pehē ki he Tokoni Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea 'o Tonga ko e Hou'eiki Minisitā e Kapineti, Fakafofonga e Hou'eiki pehē ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

Hou'eiki tau fakafeta'i pē ki he 'Otua Mafimafi kei fakalaumālie lelei kimoutolu, ko 'etau ngāue eni 'oku kei tuku mai pē mei he Tēpile 'a e Tokoni Sea Le'ole'o, mo e tataki 'oku fai 'e he Kalake kae 'uma'ā 'a e kau ngāue 'a e Fale Alea. Ko e ki'i fakamaama atu pē, ko 'etau 'asenita na'e fika 5 'aneafi ki hono tēpile he pongipongi ni 'oku tau 'alu kitautolu ki he fika 7. Na'a mou

me'a atu 'aneafi he ngata e taimi tu'utu'uni 'a e Falé kae te'eki ai ke tau a'u ki he Tu'utu'uni Fika 5 ka mou me'a lelei pē ki ai. Ka 'e kamata leva 'etau ngāue he pongipongi ni he Tu'utu'uni Fika 5/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute, Kasitomu 2020. Ko u kole ki he 'Eiki Minisitā ke me'a mai, mālō.

Fakama'ala'ala Tu'utu'uni Fika 5/2021 Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute, Kasitomu 2020.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, tapu mo e Hou'eiki 'o e Komiti Kakato 'Eiki Sea, kae 'atā kia au ke 'oatu ha'aku ki'i fakaikiiki e...

<008>

Taimi: 1015-1020

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... lao ko eni 'Eiki Sea. Sea ko e 'uluaki pē kou fie fakamahino'i pē ko e ngaahi tu'utu'uni ngāue ko eni pē ko e *regulation* ko e ngaahi konga lahi ia ai ko e kuo 'osi, ko e konga ia e patiseti he ta'u kuo 'osi pea kuo 'osi fakahoko e ngāue ia ko iá hono fakahoko e ngaahi ngāue ko iá. Pea 'oku 'i ai mo e konga 'o e ngaahi fakalelei'i ki he Lao ko eni 'a e Tukupau pea mo e *Excise* 'oku felāve'i fakapatonu ia 'Eiki Sea pea mo e ngaahi fiema'u ko ē 'i he'etau hū atu ko ia 'o kau he kautaha 'i he *PACER PLUS* 'a ia ko e ngaahi kautaha ia e ngaahi fonua 'o e Pasifiki ki hono poupu'i ko ē 'o e fefakatau'akí.

Ko e fika ono 'Eiki Sea ko e fika ono koā eni Sea fakamolemole ... 'A ia ko e ngaahi lao ko eni Sea 'oku mei felāve'i, felālāve'i pē ia hangē ko eni ko 'eku ko e ko e lao ko eni tu'utu'uni ngāue ko ē na'e fai ki ai 'a e feme'a'aki 'aneafi 'a ia ko e lahi tahá ko e fakalelei'i ke faingofua ange *tariff* pea to'o pea mei he tēpile ko eni 'oku 'i ai 'a e 'a e tute kae 'ave 'o fakahū ki he tēpile ko ē 'oku 'i ai 'a e *excise* 'a ia 'oku natula pehē kātoa e 'ū fakatonutonu ngāue ko eni 'Eiki Sea. Fokotu'u atu 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Toe ai ha ... Hou'eiki, pangō ko e tokotaha na'a ne Fakafofonga na'e loto ke tukuhifo 'oku 'ikai ke me'a ia hē. Mou tokanga ki he'etau ngāue Hou'eiki. 'Uhinga he 'oku taimi e me'a kotoa e Falé ka 'oku te tukuhifo ha tu'utu'uni pē ko ha Lao Fakaangaanga pea kātaki fakamolemole 'o me'a mai ke ... ko e 'uhinga ia 'oku tukuhifo ai. Ko eni ko e Fakafofonga ē ke 'oange ha faingamālie he ko ia na'e makatu'unga ai e tukuhifo e tu'utu'uni ko eni. Fakafofonga ki'i mānava lelei pē ko ho'o maau pē pea ke me'a mai leva he Tu'utu'uni Fika 5, 2021 e Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2020. Me'a lelei pē 'uhinga kou lave'i pē na'a ke tulituli mai mālō.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea mālō ho laumālie ki he pongipongi ni fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia pea pehē ki he Hou'eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou'eiki Nōpele kae 'uma'ā hoku kaungā Fakafofonga. Sea kole fakamolemole atu ki he tōmui mai 'i he pongipongi ni fakakakato e fanga ki'i me'a kehekehe ka ko e tu'utu'uni ko eni Sea 'oku ou fakamālō ki he 'Eiki Minisitā kou tui pē 'oku fekaukau'aki Sea 'a e Tu'utu'uni Fika 5 mo e Tu'utu'uni Fika 6. Pea 'oku 'i ai e kole Sea na'a lava pē ke, kapau 'e laumālie lelei 'a e 'Eiki Minisitā kae alea'i fakataha pē mu'a he Hou'eiki e Feitu'una Sea Tu'utu'uni Fika 5, 6 kae pehē ki he 7. 'A ia ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau 'Ekisiá mo e Tu'utu'uni Lao ki hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia, fekaukau'aki kātoa eni Sea.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia Sea ko ena na'e 'osi fakama'ala'ala katoa ange pē fo'i tolu ia ko ia he Minisitā.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Me'a koe.

Sea Komiti Kakato: 'Atā pē ia Fakafofonga ke ke me'a fakalukufua mai he Tu'utu'uni Fika 5, 6 mo e 7.

Mateni Tapueluelu: Ko ia.

Sea Komiti Kakato: Hangē ko e fakamaamá na'e 'osi fakamaama mai pē he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'aneafi hoko atu ho'o me'á.

Mateni Tapueluelu: Ko e fakamālō pē Sea ka ko e kolé ke ki'i fakama'ala'ala mai pē ko hono 'uhinga ko e Tu'utu'uni Fika 7 'oku fakahoko ai Sea 'oku 'i ai 'a e koloa fakatapatapu pē ko e koloa 'oku 'oku *prohibit* 'a ia 'oku pehē 'oku fakatontonu 'a e tēpile 'uluaki 'o e tefito'i tu'utu'uni 'aki hono fakahū atu 'o e ngaahi palakalafi fo'ou ko eni hili 'a e palakalafi valu 'o e lisi 'o e koloa hū mai fakatapatapui. Pea 'oku tānaki atu leva eni Sea kotoa 'o e kanomate 'o e fatafata'i sipi ...

<009>

Taimi: 1020-1025

Mateni Tapueluelu: ... (*mutton*) mo e lami (*lamb*). 'A ia 'oku ta'ofi Sea ke toe hū mai ia. Na'e fakahoko eni 'i he 'aho 30 'o Sune 2020. Ka 'i he taimi tatau pē Sea na'e toe 'i ai pea mo e hiki ko eni 'o e ngaahi tuté mei he Kasitomú 'o 'alu ia ko ē Sea ki he tute 'ekisiá. Ko e kole pē ke tokoni mai 'a e, 'a e Minisitā. 'Oku kei hā pe ia 'i he Tu'utu'uni Fika 5 'oku 'i ai 'a e *rate* mo e Tu'utu'uni Fika 6 Sea. 'Oku 'i ai e *rate* ia ki he fatafata'i sipi, fatafata'i sipi (*mutton*), fatafata'i sipi (*mutton*) ko e kalasi kehekehe 'e 2. 'A ia ko e pa'anga 'e 1 seniti 'e 15 ki he kilo ko e tute 'ekisiá ia. Hā eni 'i he 'aitemi 7 'oku 'ikai ke fakapeesi ka ko e 'aitemi 7 Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea ka u ki'i ...

Mateni Tapueluelu: 'A ia 'oku ne fakahoko mai 'oku tapui ke hū mai e fatafata'i sipi ka 'oku kei 'asi 'i he Tu'utu'uni (Fakatonutonu) 'o e Tute 'Ekisiá, 'oku 'i ai e tute ia ai ki he fatafata'i sipi. Ko e kole pē ke fakama'ala'ala mai Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Tongatapu Fika 4. Tali mai 'Eiki Minisitā Pa'anga 'a e me'a 'oku tokanga ki ai e Fakafofonga. Mālō.

Fakama'ala'ala ki he tukuhau 'oku hilifaki ki he sipi.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Seá kae 'uma'ā e Hou'eikí 'Eiki Sea. Ko e hangē pē ko ia ko e fakama'ala'ala ko ē na'a ku faí ko e ngaahi tu'utu'uni ngāue ko eni ko e kongā ia 'o e Patiseti ko ē ki he 2021 ki hono, ki hono hilifaki e ngaahi tu'utu'uni ko eni. Kau ai pea mo hono hiki ko eni 'o e tute tapaká pea mei he tapaka fa'u fakalotofonuá 'o holoki hifo 'o pa'anga pē 'e 100 ka na'e 200 foki kimu'a. Kau ai pea mo e hiki 'o e tapaka 'oku hū mai mei tu'apule'angá 'a e tute ko ē ki ai 'a ē 'oku hā atu he tēpile.

Na'e kamata Sea 'i 'aho 1 ko ē 'o Siulai ta'u kuo'osí ko e, ko e kakano'i manú foki 'Eiki Sea 'oku taimi ko ē 'oku tau talanoa fakatukuhau aí fakatuté 'oku tofitofi ia 'o fakakalalalasi ki he kongá ko ē 'o e hūfanga he fakatapú hangē ko e sipi ki he ngaahi kongá kehekehe ko ē 'o e sipi 'oku tau anga ko ē ki aí he tau ō atu ko ē ki he *butcher* 'o fakatau aí. Ko e, pea 'oku 'alu leva ia 'oku 'i ai e *code* pē ko e *tariff number* kehekehe ki he ngaahi kongá kehekehe ko ení.

Ko e fatafata'i sipi pe ko e, pe ko e *breast* 'a ia 'oku mea'i pē he Hou'eikí. Fu'u kongá ngako taha eni ko ē sipi na'e tukuhau'i pē ia pea na'e hū mai pē ia pea 'oku manako pē 'a e tokolahi ia ki ai ki hono fakataú. Ka ko e 'uhingá ko e, ko e kongá felāve'i ko ē pea mo e mo'ui lelei, na'e fai ai e tu'utu'uni ko eni 'oku 'ikai ke toe ngofua. He 'oku kau ia he koloa 'oku tapu ke toe hū mai ki he fonuá ni pea kapau 'oku 'i ai ha taha te ne hū mai e koloa ko iá 'e lava ke mo'ua ia 'i he, 'i he'ene hū mai e koloa ko iá. Pea ko u, ko u fiefia pē ke fakahoko atu 'oku, 'oku 'ikai ke 'i ai ha palopalema ki ai.

Kapau 'e fakatokanga'i he Hou'eikí he taimi ni 'e 'Eiki Sea 'oku kei 'i ai pē ngaahi kongá kehekehe ia 'o e sipi 'oku ngofua ke 'omai hangē ko e *lamb flaps*. Ko e *lamb flaps* ia 'oku kehe ia mei he, mei he sipi motu'á. Manatu'i ka 'omai e kapakapa ia ko iá 'oku ngako 'aupito ia tautefito eni mei he sipi mei 'Asitelēliá pea 'oku lolotonga fai ki ai 'a e ngāue 'a e potungāue ke fakatalatala mo e me'a ko iá ke ta'ofi. Ko e ngaahi kongá lelei ko ē 'o e sipi 'i hono, ki he ma'u me'atokoní ko e *lamb neck* ko e ngaahi, ko e *lamb chopped* ngaahi kongá lelei ia. Pea 'oku 'i ai pē mo e *lamb flaps* ia Sea ko e *lamb* 'a ia ko e fanga ki'i lamí ia. 'Oku faka'ofa'ofa ia ifo ia ki he, ki he *barbeque* 'oku ifo.

'A ia ko e 'uhingá ia ko e, 'a e, 'a e kongá ko iá 'oku ta'ofi 'aupito ia 'a e fatafata'i sipi. Pea ko 'ene tu'u 'a'ana ko ē manatu'i ko hono fetukutuku mai ena pea mei he tuté ki he *excise* kongá lahi tahá ia. Ko e 'uhingá ke faingofua 'a e, 'a e hono hilifakí pea mo *harmonize* foki mo e ...

<002>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... tu'unga Fakamāmani Lahi ki hono tānaki pē ko hono tukuhau'i 'a e koloa kakano'i manu, mālō 'Eiki Sea, mahalo pē 'oku mahino atu pē.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā, me'a mai Tongatapu fika 4.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea 'oku fakamālō ki he Minisitā. Sea, 'oku ou kole pē 'e au ke 'ai ke mahino mu'a 'a e tūkunga 'oku 'i ai, pē 'oku tapu pē 'oku 'ikai ke tapu, kapau leva 'oku tapu 'oku totonu ke 'oua 'e kau ia he 'i ai hono Tukuhau 'Ekisia, he ko e fatafata'i sipi ko ena 'oku tapu pea mo e kapakapa'i sipi hūfanga 'i he fakatapu, Hou'eiki ko ena 'oku Tukuhau 'Ekisia tatau mai pē ia 'oku pa'anga 'e 1 seniti 'e 15 ki he kilo, 'a ia kapau 'oku 'i ai ha koloa 'oku tapu, *prohibited* 'oku totonu ke 'oua 'e toe 'asi ia ai Sea. Ka na'e fakalelei'i fakataha pē eni 'aho tatau pē, 'aho pē ko ē na'e ta'ofi ai, 'aho pē ia na'e *review* mai ai 'o fetukutuku mei he tute 'o ha'u ki he Tukuhau 'Ekisia 'o tatau pē.

Ko e 'uhinga pē ia 'a e tālafili Sea, na'a hangē 'oku tau tala pē 'oku tapu kae taimi tatau pē 'oku toe faka'atā pē ia, he 'oku mau tokanga'i 'oku kei 'asi holo pē ia he maketi, ko e me'a ia 'oku fai ai ko ē 'a e tokanga ki ai Sea, ke mea'i pē 'e he kakai 'o e fonua 'a e feitu'u 'oku tau maau ki ai.

‘Oku ou toe fie taki pē tokanga Sea ‘i he taimi tatau ...

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā te ke me’a mai?

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō Sea, tapu pea mo e Sea mo e Hou’eiki ‘Eiki Sea. Hangē pē ko ‘eku ki’i feinga holo ko ē ke fakama’ala’ala ko ē ‘anenai, ko e fatafata’i sipi ‘oku tapu, ‘oku hangē pē ia ko hono tapui ‘a e hū mai ‘a e me’afana ta’efakalao ki Tonga ni, ko e faito’o konatapu. Ko hono ‘ave ko ē ‘o fakakau ai ko e koloa ia ‘oku lisi ia ‘i he koloa ‘oku tapu ke hū mai, ka ‘e malava pē foki ia manatu’i ‘e, kapau ‘oku ‘ohovale pē kuo ‘asi ia ha falekoloa, ke, ‘oku ‘ikai ke fakatokanga’i ‘i he taimi ko ē ‘oku hono fai hono sivi, manatu’i ‘oku ‘a’au e koniteina, pea hao mai ai ha ki’i puha fatafata’i sipi ia ‘e 5. Ka ko hono tonu ‘Eiki Sea kuo ‘osi tu’utu’uni ‘e he lao ‘oku tapu, pea kapau leva ‘oku mou me’a atu ki falekoloa ‘oku ‘i ai ha fatafata’i sipi ‘oku ‘asi ai, mou fetu’utaki mai ki he Potungāue pē ko e ngaahi kupu fekau’aki ke fai ha ngāue ki ai.

Ko e *code* pē ko e *tariff number*, ‘oku ngāue’aki Sea hangē ko ‘eku lave ko ē ‘anenai ko e fika tute ko ena ‘oku ‘asi mai e 020 20422, ‘oku toe veteki ia Sea ki he... hangē ko ‘eku lau ko ē ki he fakakongokonga ko ē ‘o ha fa’ahinga monumanu hangē ko e sipi, pea ko e taimi ia ko ē ‘oku toki mahino ai ko ē ‘oku fakatāpui pea mo e tute ‘oku hilifaki ki he ngaahi kongā ko ia ‘Eiki Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā, mo’oni ‘aupito e me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a Tongatapu fika 4, ko e tapu ko e tapu, pea ‘oku ma’u ha koloa ‘oku toe hū mai ha ngaahi tafa’aki tonu ke mo’ua ia, ko e lao. Me’a mai Fakafofonga.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea, ka ko ē kuo me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘o fakamahino ‘oku tapu. Ka ‘oku ou fie hoko atu pē Sea fekau’aki pea mo e meimei ‘i he peesi tatau pē ‘i he Tu’utu’uni fika 6, ‘oku ha heni e ngaahi *code* kehekehe Sea ‘o e Tukupau ‘Ekisia ki he kalasi me’alele kehekehe, pea ke mea’i pē ‘e he kakai ‘o e fonua, ko eni ‘oku kamata ke fakamahino mai ai ko e ngaahi me’alele ‘oku ‘ikai ke toe si’i hifo hono ta’u motu’a ‘i he ta’u ‘e 10, ko e ha ia ai, pea mo hono ngaahi *cc* Sea. Ko ia ia ko ē ‘oku tuku mai hono ngaahi *rate* ki he Tukupau ‘Ekisia, ka ko ‘eku faka’eke’eke pē Sea ‘oku kau mo eni ‘i he me’a ‘oku mau tokanga ke ‘ai mu’a ke mahino he ‘oku omi ‘a e ni’ihi ‘o kole mai kiate kinautolu ke ‘ai mu’a ha fanga ki’i tohi poupu ke tukuange mai ‘enua fanga ki’i me’alele ‘oku ‘ova ia ‘i he ta’u motu’a ko eni ‘oku fakahoko mai. Pea ‘oku mau kole kia kinautolu ko e tu’utu’uni ia ko ē kuo ‘omai ‘oku ‘ikai ke toe kau e ngaahi *model* ia ko ia, hangē ko ‘eku fakalea ko eni ‘o ha fa’ahinga ‘oku si’i hifo ‘a e ta’u ‘o e *model* ‘i he ta’u ‘e 10 ‘i he ‘aho hono hū mai. ‘A ia ko e anga ia hono fakalea ...

<005>

Taimi: 1030-1035

Mateni Tapueluelu: ...pea ko e fakamatala ko ē ‘oku ‘omai kia mautolu tokoni mai moutolu ‘oku faka’atā pē ia, ‘oku kei faka’atā pē ia ‘o a’u ki he taimi ni. ‘A ia ko e kole pē Sea ke ki’i fakama’ala’ala mai ke mahino ko e hā e tukunga totonu ‘oku ‘i ai ‘a e *policy* ko eni, na’a ‘oku hangē ia ko e fatafata’i sipi hangē ‘oku ‘oku toe ki’i veiveiua ‘oku tau fakangatangata ‘a e mōtolo ki he ta’u 15 pē ‘oku kei ‘ata’atā pē ia ke ōmai pē ‘o toe kole ke faka’atā pē ko e hā e me’a totonu ‘oku ‘i ai ‘Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō me‘a mai ‘Eiki Minisitā.

Fakama‘a‘ala ki he fakangatangata ‘o e ta‘u ki he me‘alele ke hū mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea, tapu pea mo e Sea mo e Hou‘eiki ‘Eiki Sea. Ko e fakangatangata ko ē ta‘u ‘Eiki Sea ‘oku tu‘utu‘uni ko eni ‘oku ngata pē he ta‘u ‘e fiha koā... ko e ta‘u fakalao eni ‘Eiki Sea, ka ‘oku ‘uhinga pē ia ki he ‘ū me‘alele ko eni ‘oku ‘omai ‘o ngāue‘aki he hala ki he pasese mo e fefononga‘aki ko eni ‘a e kakai, ko e ngaahi me‘alele ko ē hangē ko ē ko e *ute* mo e fanga ki‘i veeni ‘a eni ‘oku tau ngāue‘aki ko ē ki ‘uta hangē ko e kau ai ‘a e ‘ū me‘angāue mamafa pasi mo e ‘ū me‘a pehē ‘oku ‘ikai ke kau ia ha fakangatangata ko eni ‘o e ta‘u ko eni ‘oku hū mai ai ‘a e me‘alele.

‘A ia ‘oku ‘uhinga pē ia ‘Eiki Sea ki he malu‘i ko ē ‘ātakai he ‘oku ‘alu pē taimi mo e lahi ‘aupito ange ‘ikai ke ngata pē ‘i he veve pea mo e ...ka ko e hala pule‘anga foki, pea neongo hono fakahoko e tu‘utu‘uni ko eni ‘Eiki Sea mahalo ko e a‘u mai ki he ‘aho ni kuo ‘osi a‘u pē ki‘i me‘alele pē ‘oku 20, ‘a ia ko e palopalema ia ko e ‘uhinga ko e tāpuni pea mo e folau vakatahi ko ‘e ne toki tau mai eni, pea ‘oku mau faka‘atā pē ‘emautolu ke ‘ave e fanga ki‘i me‘alele ko ia he kuo tō mai, pea ‘oku fai ‘a e fengāue‘aki vāofi leva he taimi ni ‘Eiki Sea mo e ngaahi kautaha vaka ki muli, kuo ‘osi *advice* ia he potungāue kapau te mou toe fakaheka mai ha me‘alele ‘oku ‘ikai ke ...‘oku ‘ova ‘i he tu‘utu‘uni fakalao ko eni ‘e fua ia he kautaha vaka ‘a e fakamole ko ia hono toe fakafoki atu ‘a e me‘alele. ‘A ia ko e kamata ia ke fusufusi mai pea ‘oku lele pē mo ‘emau polokalama he letiō mo e *media* ‘e ‘Eiki Sea ke mea‘i he kakai ‘o e fonua. ‘A ia ko e ki‘i fika ko eni ‘oku ‘oatu ‘oku ne fakamahino‘i mai ai ‘oku mahino pē ki he kakai, ko e ngaahi ‘uhinga fakatekinikale pē eni fakaheka mai ia he fāmili ‘omai ko e me‘a‘ofa ‘ikai ke nau mea‘i ‘enautolu ia ‘a e fakangatangata, ka kuo tō mai ia ki heni pea ‘oku mau tukuange pē ‘emautolu ia he kuo tō mai, ka ‘oku ‘i ai ‘a e ‘amanaki ko e faka‘osi‘osi atu ‘a e ta‘u ni ‘oku ‘osi mahino lelei ia ki he kakai pea he ‘ikai ke toe ‘i ai ha palopalema ia ‘Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā me‘a mai Tongatapu Fika 4.

Kole fakama‘ala‘ala ki he tukuhau ‘oku hilifaki ki he tapaka.

Mateni Tapueluelu: Fakamālō atu Sea kuo fakamahino mai ‘e he Minisitā ‘a ia mahalo ko e anga pē ia ‘a e taututuku atu ‘oku pehē ‘i he fo‘i taimi mo e ‘epoki ‘oku tau fetongi kia ai mo e mahalo ki‘i fo‘i piliote ‘oku *transfer* ko ha ni‘ihi kuo ‘osi tō mai ‘enau ngaahi me‘alele, ka ko e poupu pē ia Sea ke fakamahino mo‘oni ‘a e tūkunga ‘oku ‘i ai ‘a e *policy* ko ia ko hono ‘uhinga pē ko e tokoni ‘oku mau fai ki he kakai ke taha pē ‘a e *policy* he ‘oku fa‘a ‘i ai ‘a e taimi Sea mo‘oni foki hangē ko e me‘a ko ē ‘a e Hou‘eiki ki he ngaahi tukuhau ko eni he koloa melie pē ‘oku hao mai ha ngaahi koloa pehē ha puha taautaha ‘ikai foki ke tute ia ko ‘e ne hao atu pē ‘a‘ana ‘o ‘alu kitu‘a, pea ‘oku fa‘a hoko e me‘a pehē ko e fanga ki‘i mama ‘i he *system* ‘e uesia ai e ngaahi tafa‘aki kehekehe ‘oku ou tui pē ‘e lava ke uesia ai ‘a e ngaahi pisinisi ia ‘i hono hū mai ‘a e ngaahi koloa pehē, kaikehe Sea ‘oku ou kole pē au ‘i he ki‘i kole tokoni faka‘osi pē ki he Minisitā ko hono ‘uhinga ko e me‘a ko eni ‘oku ‘omi kiate kimautolu pea ‘oku ou kole pē ‘Eiki Minisitā ke tokoni mai ki he ki‘i fakama‘ala‘ala ‘aupito ‘aupito eni fekau‘aki eni Sea pea mo e tukuhau ko ia ‘o e tapaka, kau ai ‘a e tapaka ‘oku ngaohi fakalótofonua mo ia ‘oku ‘omai mei muli pea pehē ki he tapaka tonga Sea ko e kole pē ke tokoni mai ‘a e Minisitā ko hono ‘uhinga ko e fo‘ou ‘a e tafa‘aki ko eni tautautefito ki he tapaka tonga ‘oku ‘eke kiate kimautolu ko u kole pē kiate ia ke tokoni mai...

<007>

Taimi : 1035-1040

Mateni Tapueluelu: ...ke ki'i fakama'ala'ala koā 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e tukupau 'o e tapaka ko eni tapaka Tonga Sea mālō.

Sea Komiti Kakato : Me'a mai e 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Me'a Minisita Pa'anga ki he Tukupau ki he Tapaka

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu pea mo e Sea pea mo e Falé 'Eiki Sea. Ko u tui 'oku mea'i pē 'e he Hou'eiki Sea ko e ta'u atú, 'a ia ko hono, ko e fakakaukau ia ko ē ke tukupau'i ko ē tapaka Tonga. 'A ia na'e fakahū mai leva 'o pa'anga 'e 200 'oku tukupau'i ki he kilo. Pea 'e 'alu leva 'a e tokotaha ko ia 'oku tō tapaká ko e fakakaukau ia, 'alu mo 'ene tapaká 'o fakatau ki he tokotaha ko ia 'oku ne ngaohi 'a e tapaka pē ko e *manufacture*. 'Oange leva 'e he tokotaha ko iá 'a e pa'anga 'e 100 ki he motu'a tō tapaka, pea ne totongi mai leva 'a e 200 ma'á e Pule'anga 'a ia ko e tukupau ia.

Sai, ko e liliu leva ko ia na'e fai ko eni he ta'u kuo 'osí, 'a ia 'oku lolotonga ngāue'aki ko ia he taimi ni, ko hono fulihi e fo'i me'a ko ia. 'Oange 'a e 200 pea ma'a e motu'a tō tapaka, kae 'omai pē 100 ma'a e Pule'anga. Ko e fakakaukau foki ia Sea ke tau foki ki he fanga ki'i milemila ko eni tapaka ko eni 'oku fakatau fakamoveteveté ke tukupau'i ia. Faingata'a fakafounga tānaki tukupau ia 'Eiki Sea he fo'i founga ko ia, pea 'oku te'eki ai ke tukupau'i e fanga ki'i fakatau holo ko iá. 'Oku ou tui 'oku kei e fengāue'aki ia pea mo e Leipa, mo e Potungāue Mo'ui, ko e 'uhinga ia na'e 'ave ai e tukupau 'o hilifaki 'i he kautaha ko ē 'oku nau fo'u e tapaká 'aki 'etau tapaka Tonga pea totongi hangatonu.

Ko e tapaka papālangi ia 'Eiki Sea *import* 'oku mahino 'aupito pē ia. 'A ia na'e hiki 'a e tukupau ko iá 'a ia 'oku 'asi pē he'etau *tariff* 580 ki he fo'i sikaleti 'e 100 ki he 1000 'a ia 'oku meimei pa'anga 'e 25 he taimi ni 'a e puha sikaleti. Kei tu'uma'u pē ia 'Eiki Sea. Na'a ku lave foki he'etau 'esitimeti ko eni 2122 'e toe fai e ngāue ki he tapaká 'Eiki Sea, pea 'oku lolotonga fakahoko e ngāue ki he fika. Ko e hā e lahi e hiki ko ia mei he 580 ke lava 'osi e *retail* ko ia e puha tapaká 'oku pa'anga 'e 30 he 'oku ou fiema'u 'a e pa'anga 'e 2 miliona mei he tapaka ke fakapa'anga 'aki e ngaahi ngāue ko eni 'a e Pule'anga he 21/22. 'Oku te'eki ke fakhoko e ngāue ko ia, lolotonga fai e ngāue ki ai 'a e Potungāue ki hono fakamā'opo'opo. Ka ko hono 'omai 'o'ona eni ia 'a e me'a 'oku lolotonga fakahoko, 'a ia ne 'osi fakahoko ia he 'aho 1 'o Siulai ke tali 'e he Fale. Mālō 'Eiki Sea ko u tui 'oku mahino atu pē 'eku fakama'ala'ala 'oku fai.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea, 'a ia 'oku mahino mai 'e hiki 'a e sikaleti ko ia mei muli 'o pa'anga 'e 30 mei he 25 lolotonga. Ko e tokanga pē Sea mahino pē 'oku ai e feinga 'a e Pule'anga ke ma'ama'a pē 'a e tukupau ko eni 'Ekisia 'e hili ko ē ki he tapaka 'oku ngaahi fakalotofonua. Ko 'eku ki'i fehu'i pē 'aku ke 'ai ke mahino ange, fēfē 'a e ni'ihī 'oku nau tō pē 'enautolu 'enau tapaka Tonga pē honau 'apí pea nau ngāue'aki fakafō'ituitui 'aki pē, pea toe taimi tatau pē, toe ki'i fakatau atu pē ia ki ha ni'ihī 'oku nau fiema'u pē, ka 'oku 'ikai ke 'ave ia ki he feitu'u ko ia 'oku ngaohi mei ai e tapaka. Ni'ihī 'oku nau fakatau pē 'a ia 'oku hoko lolotonga pē ia. 'E a'u atu ki ai 'a e tukupau ko eni kia nautolu, pē ko e ni'ihī pē 'oku fou 'i he founga *formal* 'o e fefakatau'aki ki he feitu'u 'oku fakatau ai 'a e tapaka Tonga Sea.

Ko 'eku 'ai pē ke mahino ke mea'i 'e he kakai 'o e fonuá taha 'etau mahino, taha e tā 'etau paté ka tau nga'unu fakataha Sea ko e 'uhinga pē ia. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pē pea mo e Sea mo e Hou'eiki 'Eiki Sea, kau ki'i tokoni atu pē. Ko e Fakafofonga ko eni ko 'ene fo'i fokotu'utu'u 'enisia eni 'oku ou ha'u 'o feinga'i ke fakalelei'i ko eni 'Eiki Sea. Ko e mātu'a ko eni ko eni 'a ē 'oku tō pē 'ene fu'u tapaka pea ngāue'aki pē 'e ia, pea 'oku fa'o atu pē ha ki'i milemila 'o fakatau atu hono 'api, 'oku sai pē ia tuku pē ia ke lelelele pehē pē ia, ka 'oku fai e ngāue ki ai 'a e Potungāue, ke feinga ke lēsisita e tokotaha kotoa pē 'oku tō tapaka, 'uluaki ia. Ko e hā e lahi e tapaka 'oku ne, ka 'oku 'ikai ke u fu'u hoha'a au ki ai he taimí ni 'Eiki Sea ki he fanga ki'i kau ...

<008>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... faama ko ē 'oku nau tō pē 'enau ki'i fu'u tapaka pea fakatau atu pē honau 'apí. Ka 'oku, ko e tokanga he taimi ni ia fa'ahinga ko ē 'oku tō lahi 'o fakahū mai ko eni fakatau ki he kau, fo'i tapaká. Ka 'oku, te tau fononga atu pē Sea 'e 'e 'i ai pē taimi 'e fai hono fakakaukau'i ke lava 'o 'o tukupau'i he ko e kau ia he me'a 'e taha Sea na'e 'i he lipooti ko eni na'e fa'u he kau mataotao na'e fakapa'anga he Pangikē 'a Māmani ke nau ōmai 'o vakai'i ko ē 'a e, 'etau tukupau ko ē ki he faka'ai'ai e mo'ui lelei na'e kau ai 'enau sio ki he tapaká.

Ko e me'a ko ē 'oku mahino lelei 'aupito Sea 'i he ola e lipooti ko eni ko e *volume* ko ē 'o e hū mai ko ē tapaka ki Tonga ni 'i he tapaka palangi holo 'aupito. Ka 'oku 'i ai mo 'enau hoha'a ko e 'uhingá ko e tapaka Tonga ko e 'ikai ke hilifaki ko ē ha tukupau ki ai he 'oku nau pehē ko e ko e *nicotine* pea mo e naunau 'o e tapaká 'oku toe lahi ange ia he 'etau tapaka Tonga 'a ia ko e konga ko ē ki he'ene uesia e mo'ui 'e fai e ngāue vāofi ki ai pea mo e Minisitā Mo'ui pea mo e ngaahi kupu fekau'akí ki he fai hano fakakaukau'i ke hilifaki ha fa'ahinga tukupau ki ai ke lava ke fakasi'isi'i pea mo ha ngaahi polokalama mo'ui lelei ke lava 'o, 'o tau'i 'aki 'a e 'a e *issue* ko eni 'Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Tokanga Tongatapu 4 ki he tu'unga 'oku 'i ai e tapaka Tonga.

Mateni Tapueluelu: Sea ko u fakamālō ki he 'Eiki Minisitā 'i he tokoní pea 'oku mo'oni pē 'ene me'a ko e fakakaukau ko eni na'e kamata ia mei he ngaahi ta'u pē ko ē kimu'a ka ko e Minisitā foki eni 'oku mohu founa pea kou pehē pē na 'oku 'i ai ha fo'i toe ue'i fakatekinikale 'e ki'i kehe ange ia mei he anga e fakakaukau na'e fakatoka mei mu'á ko hono 'uhinga pē foki Sea ko e fai e tokanga ki hení ko e nga'unu 'a e ni'ihí ia mei he tapaka hū mai ki he tapaka Tonga ka 'oku 'ikai ke *regulate* e tafa'aki ia ko ia.

Pea 'i ai leva 'a e 'a e 'ikai ke a'usia 'a e tāketi hono feinga ko ē ke tukupau'i 'a e ngaahi koloa 'oku 'ikai ke sai ki he mo'uí. Pea ko e, ko 'ene, ko hono fakakaukau ko eni Sea ke toe hiki 'a e tapaka hū mai mei he 25 ki he 30 'e lava ke 'i ai 'o faka'uto'uta 'e toe lahi ange 'a e 'unu ki he tapaka Tongá 'a e feitu'u 'oku 'ikai ke fu'u faofao'i lelei hono tokanga'i 'o e tukupau ai. Pea ko e 'uhinga ia Sea 'oku 'i ai ai e tokanga 'a e mātu'a ni ke fakapapau'i pē 'oku tau nga'unu

fakataha 'i he tafa'aki ko ia he 'e lahi e 'unu ia ki ai. Ko 'ene hiki pē 'o 30 sikaleti 'oku 'omai ko 'ene 'unu ia 'o toe tokotokolahi ange 'a e ō ia ki he tapaka Tongá, fai ki ai e fakakaukau ki ai Sea he ko hono 'uhinga ko e tāketi 'a e mo'ui lelei pea fakapapau'i pē 'oku, 'oku fakahoko 'a e ngāue ko eni ke a'usia lelei ko e anga ia 'o e fie pou pou ki he ngāue 'oku fakahoko 'e he potungāue ko eni Sea kae pehē ki he Potungāue Mo'ui mo e fakamālō atu 'Eiki Minisitā he fakamatala 'oku fakahoko mai pea kou fakamālō atu Sea 'i he ma'u faingamālie.

Fiema'u pe ke fai hano fakatokanga'i e label 'o e tapaka 'oku hū mai he 'oku 'i ai e tui 'oku 'ikai ko e tapaka totonu.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga kimu'a pea tau pālōti kou fakatokanga'i e me'a 'a e 'Eiki Minisitā 'oku holo e tapaka hū mai. Ko e tokanga 'a e Fakafofonga ko e 'uhingá ko 'etau koloa fakalotofonua. 'Eiki Minisitā kou kole fakamolemole atu ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui ko e motu'a au 'oku ou mama tapaka kapau ā kuo holo e hū mai e tapaka mei muli pea 'omai e tapaka mo'oni. Ko e tapaka ko eni 'oku mau mama ai he'ene holo ko eni 'oku ou lave'i au mahalō 'oku fio pē tapaka Tonga ia 'i Tonga ni he ko e puha *Winfield* totonu ko e hū mei 'Aositelēlia mo e *Longbeach*. Mau lele atu mautolu mo e mātu'a mama kavá 'Eiki Palēmia 'oku hangē pē ia ha tapaka 'oku ngaahi 'i Tonga ni. Kapau ā kuo holo 'a e hū mai e tapaká neongo 'emau maumau laó ki he mo'ui Minisitā Mo'ui 'omai e tapaka totonú hangē ko e *label* ko ē na'e me'a ki ai 'a e Fakafofongá 'oku mau lave'i he taimi ni he kau mama tapaká 'oku 'ikai ko e, ko e *brand* totonu eni 'o e tapaka hū mai 'oku tufa holo he 'ū falekoloa fakamovetevete e fonua ni. Fakamolemole 'eku fakahoha'a ko e anga pē ia e fakatokanga'i e me'a ko eni 'oku fai 'a e feme'a'akí ka 'oku mau fakamolemole atu 'Eiki Minisitā Mo'ui 'emau talangata'á. Ko hono fakakātoa Hou'eiki kou lave'i 'oku 'ikai ke toe fai ha feme'a'aki tau pālōti ā, Kalake ...

<009>

Taimi: 1045-1050

Sea Komiti Kakato: ... Ko ia 'oku laumālie lelei ki he tali 'a e Tu'utu'uni Fika 5/2021, Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika.2) ki he Tute Kasitomu 2020 fakataha mo iá mo e Tu'utu'uni Fika 6/2021, Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Fika.2) ki he Tukupau 'Ekisia 2020 mo e Tu'utu'uni Fika 7/2021, Tu'utu'uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Tuté mo e 'Ekisia 2020, laumālie lelei fakahā 'aki 'a e hiki ho nima.

Paloti ki he ngaahi Tu'utu'uni felave'i mo e Tute Kasitomu, Tukupau 'Ekisia mo e Tute mo e 'Ekisia

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taulangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō pea mo e 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua. Loto ki ai e toko 16.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Kalake. Tali kātoa he Hou'eikí e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni 'e 3 fakalukufua e fokotu'u 'a Tongatapu Fika 4, fakamaama 'oku fai 'i he Fale ni. Mālō 'aupito.

Ka tau hoko atu mu'a ki he 'asenita 7.4. 'A ia ko e Tu'utu'uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Ngaahi Totongi) ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'uí 2020 Tu'utu'uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'uí 2020. Kole ki he 'Eiki Minisitā 'oku ha'ana e tu'utu'uní ke me'a mai. Mālō.

Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'uí 2020

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea. Tapu pea mo e 'Eiki Palēmiá. Tapu mo e Hou'eiki Nōpelé, Hou'eiki Minisitā kae 'uma'ā e kau Fakafofonga e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Ko e Ngaahi Tu'utu'uni eni Fakatonutonu ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'uí ki he Ngaahi Totongi 2020.

Sea ko e tu'utu'uni, Ngaahi Tu'utu'uni foki ko eni ki he Totongi 'oku 'i he mafai ia 'oku foaki he kupu 11 'o e Lao ki he, ko ia ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'uí 1991. Ko e fakahū atu foki eni e fo'i kupu fo'ou hono 4. 'A ia ko e kupu fo'ou ko ení 'oku pehé ni hono fakaleá, *Ngaahi totongi ke ngāue'aki ki he kakai kehe kuo tu'utu'uni'i ke nau kolonitini ('i he hili 'enau tu'uta 'i Tongá ní mei ha fonua muli kehe) pe ngaahi sivi ki he mahaki KOVITI-10 'a ia ko e fakatonutonu ke 19 ki he kau pāsese folau atu mei Tongá ni ki ha fonua muli kehe.*

'Eiki Sea ko e ngaahi totongi foki ko ení 'oku kau ki ai 'a e, 'a e kolonitini 'a ia 'oku kau ki ai 'a e nofo'angá, ngaahi houa kai 'e 3 pe toe lahi ange ai mo e ngaahi sivi KOVITI-19. Kau foki ki ai mo e ngaahi ngāue ki hono 'ave kinautolu mei he'enau tu'uta mai ki Tongá ni *transportation*, ko hono tokangaekina makehe kinautolu 'oku toe 'i ai 'enau ngaahi fiema'u fakamo'ui lelei pe ko ha ngaahi fiema'u kehe lolotonga 'enau nofo kolonitini mo hono le'ohi ke malu fakalukufua 'a e feitu'u nofo'anga kolonitini. 'A ia ko hono totongi ko e pa'anga 'e 3000. Ko e totongi foki ko ení Sea ki he kakai kehe 'oku 'ikai ko e kakai Tonga. 'I he taimi tatau pē ko e sivi ko ia ki he KOVITI-19 ki he kau pāsese 'e folau atu mei Tongá ni ki tu'apule'angá ko e sivi ko iá 'oku pa'anga 'e 100 ki he kakai Tongá pea pa'anga leva 'e 250 ki he kakai kehe, kakai 'oku 'ikai ko ha *Tongan nationality*.

Ko e fika 3 leva ko e fakatonutonu 'o e fakamatala fakalahi 2. Ko e fakamatala lahi fika 2 ko ení 'oku fakalahi atu ia ki he palakalafi, hili ko ia 'a e palakalafi "*A(a)*" 'i he tefito'i laó. 'A ia ko e fo'i palakalafi ko iá ko e tānakí atu ko e "*B(b)*" ko hono fakaleá ko e *SARS Coronavirus 2 (COVID-19)*". Sea ko e Ngaahi Tu'utu'uni ia ki he Ngaahi Totongi Fo'ou ki he Ngaahi Ngāue ko ia ki he Mo'uí 2020, mo e Ngaahi Tu'utu'uni ko ení Sea na'e siofi faka'auliliki 'e he Komiti ko ia 'a e Ngaahi Ngāue ki he Ngaahi Me'a Fakafofifā 'e he kakai 'oku 'i ai 'enau ngaahi taukei kehekehe. Pea toe siofi pē foki 'a e ...

<002>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... fakapotopoto taha 'a e totongi ko eni pa'anga 'e 3 afe ki he nofo kolonitini 'a e kakai kehe 'oku 'ikai ko e kakai Tonga pea mo e totongi ko ia ki he sivi Kōviti 19 kia kinautolu te nau folau atu ki tu'apule'anga, pa'anga 'e 100 ki he kakai Tonga, pa'anga 'e 250 ki he kakai kehe. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'i ai ha toe feme'a'aki, me'a mai Fakafofonga Tongatapu fika 4, mālō.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea, fakatapu atu ki he Feitu'u na pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea, 'uluaki, 'oku ou fakamālō 'aupito ki he 'Eiki Minisitā ko eni 'i he fua fatongia 'oku ne fakahoko, kae pehē ki he *CEO* mo e kau ngāue 'i he *frontline* 'i hono kei pukepuke hotau fonua ni ke tau hao mei he fokoutua vailasi ko eni Kōviti 19 mo hono kalasi kehekehe kuo e'a 'i he kolope 'i he taimi ni. Tau fanongo pē Sea 'i he ngaahi peau tā kuo hoko ki hotau kaungā'api ko Fisi, tau kau 'i he ngaahi fonua 'e 5 kehe 'oku kei hao, pea ko e anga ia 'etau faka'amu ke tau kei pehepehē ai pē.

Tokanga Tongatapu 4 ki he totongi kolonitini 'o e kau muli

Ka 'oku 'i ai e tokanga Sea ki he tu'utu'uni fo'ou ko eni ko hono 'uhinga ko hono ngaahi totongi. Pea mo'oni pē ko e anga e fakalea ko e totongi ko eni, totongi kolonitini pa'anga 'e 3 afe 'o e ni'ihī 'oku 'ikai ko ha kau Tonga. Ko e nofo ko ē mo 'emau fifili Sea, pē ko hai nai ha toe kakai 'oku 'ikai ko ha Tonga 'e toe omi 'i he vaha'a taimi ko eni, he 'oku meimei ko hotau kāinga pē 'oku tau feinga ke fetukutuku mai. Pea 'ikai pē ke ngata ai 'oku mau tokanga ko hai 'oku *define* fakalao ko e Tonga mo ia 'oku 'ikai ko e Tonga.

'Oku mau tokanga Sea ko hono 'uhingá he 'oku 'i ai e kakai Tonga 'oku nau paasipooti muli, pea kapau te nau tō mai ki heni pea lau kinautolu ko e kakai 'oku 'ikai ko e kakai Tonga, *non Tongans*, pē te nau totongi 'enautolu ia 'a e 3 afe, ka ko e kakai natula pehē 'oku nau lī pa'anga mai 'a ē ko ē 'oku tau pōlepole ai he 'alu 'etau pa'anga *remittance* pē ko e pa'anga tokoni mei muli 'o a'u eni 'o 3 ngeau tupu miliona, pea 'oku hangē ai ha fu'u hōpa hūfanga 'i he fakatapu 'oku teketeke mei he ni'ihī ko eni mei muli.

Pea 'oku 'i ai e tokanga ki ai Sea, ke fakapapau'i he 'ikai ke uesia ha kakai Tonga 'oku nau paasipooti kehe 'i he anga 'a e tu'u 'a e fakalea ko ē. Ko e 'aho ni neongo 'oku 'ikai ke toe fai ha fefolau'aki fēfē ko e laku pa'anga mei muli mei hotau kāinga 'i muli, 'oku tau pōlepole'aki 'enau kei manatua mai kitautolu 'i Tonga ni. Hangē pē 'oku tau kei lelelele *normal* pē pea ko e 'uhinga ia Sea, 'oku fēhu'ia ai 'e he motu'a ni, pea 'oku ou kole fakamolemole ki he 'Eiki Minisitā ko eni ko 'eku fa'ēé, ka ko e anga ia e fakakaukau 'oku pehē tofu pē 'emau toe tokanga ki hono toe totongi 'e he kakai Tonga 'a e pa'anga 'e 100 ke sivi kinautolu Kōviti.

'Oku mau tokanga pehē Sea ko hono 'uhingá 'osi 'i ai e pa'anga na'e vahe'i ki he Kōviti, pea ko e Kōviti ko e 'asenita fika 1 ia he 'etau patiseti, pea 'oku mau tokanga ange ko fē 'a e pa'anga ko ia ke tokanga'i'aki 'a e ni'ihī 'oku ngali uesia pē ko ha ni'ihī fēkau'aki pē pea mo e Kōviti, ko 'emau tokangá ia Sea, pea ko e 'uhinga ia hono tukuhifo ke fakama'ala'ala 'aupito, ko mautolu 'oku mau ongo'i homau konisenisi kapau te mau pālōti ki heni 'e lahi hono fēhu'ia kinautolu, talu pē 'a e mama mai 'a e fakamatala ko eni kimu'a ngalingali 'e fai e totongi mo hono toutou 'eke kiate kinautolu ki he ngaahi feitu'u ha'ofanga. Pea ko eni kuo mahino mai, ta 'e totongi 3 afe ki he ni'ihī 'oku 'ikai ko e Tonga 'e ōmai 'o kolonitini 'i Tonga ni, pea totongi 100 'a e ni'ihī 'oku sivi Kōviti 'i Tonga ke mavahe mei Tonga ni, pea 2 ngeau 50 'a e kakai kehe.

Pea 'oku ou kole atu pē au ke tokoni mai 'a e 'Eiki Minisitā Lao, 'oku fēfē nai e tu'u 'etau Konisitūtone 'i he taha 'a e lao ki he taha kotoa pē, kupu 4 e Konisitūtone.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea kau ki'i tokoni atu.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga ko e tokoni mai e mei he ‘Eiki Minisitā Pa’anga kae toki tali mai ‘e he ‘Eiki Minisitā Mo’ui.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ko e ‘uhinga ‘a e ki’i totongi ko eni ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai e kau ...

<005>

Taimi: 1055-1100

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ...ngāue muli ‘oku nau ōmai ‘o fakahoko ‘a e ngaahi ngāue ‘a e Pule’anga pē ko e *Private Sector contract* pea ‘oku kau heni mo e kau ngāue ‘a e kau ‘ofisa faka-diplomatic ko e taimi ko ē ‘oku nau ō ai pea nau toe foki mai ko ē ki Tonga ni ‘oku *quarantine* tatau pē nautolu ia mo ha toe taha Tonga pea ko e fakamole ko ē ko ē ki ai ko eni ‘oku nau totongi nau fiemālie pē nautolu ia ki ai. Mou manatu ‘i e taimi ko ē ‘oku tau ō atu ai ki Nu’usila ‘oku tau totongi kotoa pē tatau ai pē pē ko e tokotaha Nu’usila koe pē ko ha tokotaha ‘ikai ke ke pepa Nu’usila tau totongi kātoa pē pa’anga ‘e 3,200 Nu’usila. ‘A ia ko e ki’i fee ia ko eni Sea anga pē ia e fakaofiofi ki he .. na’e ngāue’aki eni ia he uike ua taimi ni ia kuo uike tolu ia ko e fakamole ko ē ai mahalo kuo ofi ia he 5 afe ia ki he tokotaha.

‘A ia ko e ki’i ...pea ‘oku ‘ikai ko ha seniti lahi eni ia ‘Eiki Sea ‘a e ki’i seniti ko eni, he ‘oku ‘ikai ha laulanu ia ai he founga ngāue ko eni, founga ngāue eni ia ‘oku fakamāmani lahi pē ia pea ‘oku tali pē ia, pea ko e ki’i *fee* ko eni ‘oku ‘i he ...

Veivosa Taka: Sea ki’i tokoni Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā ke tali e tokoni ‘a e Fakafofonga Ha’apai 13?

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mei ‘osi Sea, ko e ki’i *fee* ko eni ki hono sivi ‘oku mou mea’i pē ‘emoutolu ko ‘etau kakai kotoa pē ‘oku sivi he *corona virus* ‘i muli tatau pē pē ko Vanuatu, Fisi, Nu’usila ‘oku totongi pea ‘oku nau takitaha totongi pē ‘enautolu ‘enau ki’i *fee* ko ia, pea taimi lahi ‘oku tokoni atu ‘a e Pule’anga, ‘a ia ko hono ‘omai pē ‘ona eni ke fakakakato e fiema’u ‘a e lao Sea, kuo ‘osi fakahoko ‘a e ngāue ko eni.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

Veivosa Taka: Sea ki’i ‘oatu pē ki’i fakahoha’ a ko eni Sea ke ‘uhinga tatau pē mo Tongatapu 4 kae toki me’a mai fakakātoa mai. Tapu mo e Feitu’una ‘Eiki Sea tapu mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ko e fakamālō atu pē ki he ma’u e ki’i faingamālie, ko u fokoutua Sea ‘o vakai ki he lao ko eni ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e uesia ‘a e motu’a ni, kapau ko u uesia au Sea pea fēfē ai e kakai ‘o Ha’apai. ‘Eiki Sea ko ‘eku lave pē ‘a’aku ia ki he me’a na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Fakatonutonu Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Io fakatonutonu ē Fakafofonga.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Tapu mo e Feitu’una ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā ‘a e Fale ‘Eiki, ko e fakatonutonu ki he Fakafofonga ko e hā e uesia he ko e hā e ngaahi tu’utu’uni fakatonutonu ko eni ki he kakai kehe ‘oku ‘ikai ko ha kakai nofo ‘i Ha’apai ko e kakai kehe eni ‘oku fakahoko ki ai ‘a e ngaahi totongi ko eni ‘a e 3 afe.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā Mo‘ui tonu ho‘o fakatonutonu, me‘a mai koe Fakafongoa toe ho‘o miniti ‘e 2.

Veivosa Taka: Sea ‘oku ou fakamālō au ki he fakatonutonu ka ‘oku ou ongo‘i Sea ‘i he ‘aho ni ‘oku ‘ikai ke totongi e 3 afe ki he kau Tonga kae totongi e kau muli ‘oku ha‘u ki heni. Sai ko e ‘alu hifo ko ē Sea ki lalo sivi e Koviti-19 ‘uhinga ki he kau pasese folau atu mei Tonga ni ki muli ‘oku tatau pē, pē ‘oku kehe? ko ē ‘oku ‘asi mai ai ko e ko e kakai Tonga ‘oku pa‘anga ‘e 100. Ko e uestia ia. Sea ko e ‘uhinga pē ‘eku ‘oatu ‘e au ‘a e fakahoha‘a ko eni ‘Eiki Sea ‘oku fekau‘aki mo e me‘a ‘a e Pule‘anga.

‘Eiki Minisitā Lao: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu me‘a mai ‘Eiki Minsitā Lao.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e lao ‘oku tatau pē ki he tokotaha kotoa, ‘a ia ke ne ma‘u ko ē ‘e ne faito‘o ‘oku ma‘u, ka koe‘uhí ko e muli pea ‘oku vahe ia ‘o totongi tukuhau he feitu‘u kehe ko tautolu ‘oku tau totongi tukuhau hotau fonua, pea ‘oku pau ke kehekehe ‘e fakakehekehe‘i e me‘a ko ia mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā.

Veivosa Taka: Sea ‘o me‘a mai.

Sea Komiti Kakato: Hou‘eiki.

Lord Tu‘iha‘angana: ‘Ikai ko ‘eku ki‘i tokoni pē ‘a‘aku.

Sea Komiti Kakato: Lave‘i pē ko e ‘isiū mahu‘inga eni ‘oku fai ai ‘a e feme‘a‘aki, ka ko ‘etau taimi, taimi lahi pē ho‘omou feme‘a‘aki, me‘a mai koe Sea Le‘ole‘o.

Lord Tu‘iha‘angana: Ki‘i tokoni pē ‘a‘aku ki he Fakafongoa, mahino foki ko e kau folau lahi taha ko eni ki Tonga ni ‘a e kakai Tonga ko ē ‘oku folau ki tu‘apule‘anga talu ko eni e me‘a ko e kau toli, ko e kau toli ‘oku folau lahi taha, tukukehe e kau Tonga ko eni ‘oku ‘i ai ‘enau sitiseni..

<007>

Taimi: 1100-1105

Lord Tu‘iha‘angana: ...pē ko e hā. Ka ko e 'eke ki he Minisitā Toli 'a e Minisitā ko eni Pule he kau Toli, pē 'oku totongi 'e he kau toli pē ko e ...

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ki‘i fakatonutonu atu mu‘a Sea. 'Ai pē mu'a 'etau leá ke tau me'a mai 'aki ha ngaahi lea 'oku fakahouhou'eiki. 'Ikai ko ha Minisitā Toli au. Kole atu pē ke fakahou'ei'eiki mu'a 'etau lea 'i Fale ni.

Tokanga pē ko hai ‘oku ne totongi ‘a e fakamole ki he kau folau toli fua‘i‘akau

Lord Tu'ihanga: Mo'oni 'aupito e Minisitā ko u kole fakamolemole atu kia koe. Ko 'eku fie fakamanatu foki 'a e Potungāue ka 'oku mo'oni 'aupito 'a e Minisitā kole fakamolemole atu he me'a ka ko e *MIA* Potungāue 'a e Minisitā ko eni *MIA*. 'UHINGA ko 'eku fehu'i pē 'aku ia he ko e lahi taha foki e lau toli pē 'oku totongi 'e he ngaahi kautaha ko eni ko ē 'oku nau si'i 'ave ko ia e kau toli. Ko e 'uhingá mahalo ko e tokolahi taha ko e kau toli. Mālō Sea.

Mo'ale Finau : Sea kau ki'i tokoni atu Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito. 'E Ha'apai 12 tuku ke faka'osi mai 'a 13 kei toe lahi pē taimi ia te mou toe me'a mai ai.

Mo'ale Finau : Toe pē ki'i miniti 'e taha Sea kau tokoni ai leva ki he, mo e fakatonutonu.

Sea Komiti Kakato : Pe'i tokoni. 'E 'Eiki Fakafofonga Nōpele Ha'apai, ko 'eku fakatonutonu 'oku pehé ni. Ko e 'Eiki Minisitā 'oku ne tokanga'i 'a e kau Toli. Mahalo 'e ki'i faka'eieiki ange ia.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito e fakatonutonu tau mālōlō ai, mālō.

<008>

Taimi: 1125-1130

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato, Lord Tu'i'afitu ki hono me'a'anga)

<009>

Taimi: 1130-1135

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki mālō homou laumālie hoko atu ai pē homou feme'a'aki 'i he Tu'utu'uni Fika 10. 'E Ha'apai 12 hoko atu ai pē ho'o me'a kapau 'oku toe ai ha taha he Hou'eiki 'oku feme'a'aki ko e ongo me'a pē kae fakama'opo'opo pē 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui pea ko 'ene maau pē 'a'ana pea fakakakato leva kae ...

Mo'ale Finau: Sea tapu atu ki he Feitu'una Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mo'ale Finau: Ko e tu'utu'uni ko eni 'Eiki Sea ko e ki'i *regulation* si'isi'i 'aupito eni ki he vakai 'a e motu'a ni ka ko hono *impact* ko hono ola 'e fu'u matu'aki lava pē ke uesia lelei pea toki malava pē Sea ke ai hono uesia tamaki 'o kapau he 'ikai ke fakapapau'i 'a hono 'alunga 'o e ki'i *regulation* ko eni 'Eiki Sea.

'Oku mea'i pē he Feitu'una 'Eiki Sea na'e fai 'a e tālanga ki ai 'i he fonua ni fekau'aki pea mo e totongi ko 'eni pea na'e hangē pē na'e faka'apē pē hangē pē he 'ikai ke ha'ú pea 'i he 'aho ni 'Eiki Sea kuo hū mai e lao ko eni 'a e tu'utu'uni ko eni pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni 'oku, ko 'ene hā foki he lea fakapilitānia 'Eiki Sea ko e *Tongan Subject* mea'i pe he Feitu'una 'oku 'uhinga pē foki e *subject* ia ko e *person* ko e tokotaha fefine

pē tangata. Pea ‘a ia he’eku tui ‘a e motu’a ni ‘ofa pē ‘oku ‘alu ‘alu pēhē pē ‘a e *regulation* ko eni ‘oku ‘ikai foki ke ‘i ai hano fakaikiiki mai heni 'Eiki Sea pē ko e *citizen* pē ko e subject ko e taimi ko ē te tau talanoa ai ki he *citizen* 'Eiki Sea ‘i ai leva hono natula kehe ko hono ‘uhinga ‘oku ‘i ai foki e ni’ihi ko e Tonga ka ‘oku ‘osi liliu kakai ia ki he fonua kehe hono *nationality* ‘i he *citizenship* 'Eiki Sea. Ka ‘oku hā ki he motu’a ni 'Eiki Sea ‘i he'ene tu’u ko ē ‘i he *Tongan Subject* ko e Tonga kapau te tau faka’uhinga fakahangatonu 'Eiki Sea ko e ki’i kongia ia kou ‘amanaki ke u fehu’i ki he ‘Eiki Minisitā pē ne ‘i ai nai ha’anau toe ki’i fakaikiiki hangē pē ko e me’a ko ia na’e toutou ‘ohake ‘anenai ‘i he Lao ko ē ki he ‘Ekisia Kasitomu hangē pē ‘oku tuhu mai e lao ‘oku tapu ka ‘oku ‘omai pē hangē pē ‘e ‘i ai pē ‘a e faingamālie koe’uhí ko ‘etau lalaka atu foki 'Eiki Sea ki ha ngaahi me’a ‘oku fo’ou. Pea ‘oku tui e motu’a ni 'Eiki Sea ‘i he natula hotau fonua ‘i he ‘aho ni ‘oku lahi e ngaahi me’a ‘oku fo’ou ‘oku ‘asi mai ‘oku tau lakalaka atu ki ai.

Kole ke fakama’ala’ala ki he faka’uhinga ‘o e *Tongan Subject*

Pea ‘i he'ene pēhē ‘oku ou fehu’i pē au ki he ‘Eiki Minisitā ke ki’i fakamahino mai angé ki he kakai 'o e fonuá he ‘aho ni pē ‘oku faka’uhinga’i hangatonu ‘a e *Tongan Subject* ko e Tonga, ko e Tonga ko e Tonga ko ha taha ‘oku tamai Tonga fa’ē Tonga ko e Tonga. ‘A ia ‘oku mahino ia ko e Tonga pē ‘oku ha’u ki Tonga ni ‘oku tonu ke hao ia he 3000 he ko e *Tongan Subject* ia ko ia ‘oku ou kole ki he ‘Eiki Minisitā ke ‘omai angé pē ‘oku tonu ‘eku faka’uhingá pē ‘oku ‘ikai ke tonu ko e ‘uhinga kae lava ke tau mātuku he ‘aho ni 'Eiki Sea kae hangē ko e me’a na’e fai ki ai ‘a e lave ‘anenai 'Eiki Sea ki he Minisitā ko eni ‘o e *MIA* mo’oni ‘aupito Minisitā *MIA* ka na’e fai foki ‘eku fakahoha’a atu 'Eiki Sea ko e kau toli kapau ko e ‘uhinga foki 'Eiki Sea ne fai ai ko ē ‘a e tāla’a ki he lao ko eni koe’uhí ko e ma’u’anga pa’anga ko ē ‘e foki mai mo e tokotaha na’e ‘alu ‘o toli. Pea ‘oku sai pē ia he ‘oku mahino mai ‘e hao ia he pa’anga ‘e 3000, fehu’i pē ‘a’aku ki he ‘Eiki Minisitā ke toe hanga angé ‘o toe ki’i fakaikiiki mai angé ‘a e *Tongan Subject* 'ene tu’u ko ‘e ē ki he ha’u ko ē ‘a Tonga ko ē mei muli ko ia pē 'Eiki Sea mālō.

Tokoni e pule’anga ki he totongi kolonitini ‘a e kau ngaue toli.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu pea mo e Feitu’una 'Eiki Sea, tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato. Sea kae tuku mu’a ke u kapau na’e tuku mai pē ke u tali ‘anenai kae tuku ‘ena toe me’a hake ‘a e ongo Fakafofonga Ha’apai na’e ‘osi mahino ai pē ‘anenai pē kae tukuange ke ha’u ‘a e fehu’i pea tali ai pē. Sea ko e tu’unga ko ē he taimi ni na’e tokoni pē Pule’anga ia ki hono totongi ‘a e kolonitini ko ia ‘a e kau toli he foki mai. Na’e ‘ikai toe fakafaikehekehe’i pea ‘oku ‘i ai leva ‘a e fakakaukau ki he toe ha’u ko eni ki he kaha’u ke ‘oua toe totongi nautolu. Ka nau si’i ha’u he ‘oku nau ha’u pē foki nautolu mei he faama ‘oku kei hao ‘a ia ko e anga ia e fakakaukau mo e fokotu’utu’u ka ‘oku te’eki ai ke fu’u fakapapau’i ke mahino ‘oku paasi.

Ko e kau ngāue toli ko ē mei heni ‘oku folau ki ‘Aositelēlia ‘oku nau tau atu nautolu ia pea hanga leva ‘e he faama ‘o kolonitini kinautolu...

<009>

Taimi: 1135-1140

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... pea ‘osi pea toki faka’atā leva ke nau ‘alu ki he ngaahi faamá. ‘A ia ko e tu’unga ia ‘o e taimi ní ‘oku kei fai pē he Pule’angá si’ono tokonia kinautolu ko iá ‘o a’u ki he fānau toli ‘oku nau folau mai. Pea ‘oku ou tui ‘oku ‘ikai

ha faikehekehe ‘o kinautolu na’e o ‘o fai e feinga pa’anga ko ia pea mo kinautolu ‘oku kau pē hono fakafoki mai. He ko e lahi taha kau fakafoki mai ko e ‘omai mei he ngāue toli. Ko ia pē Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā. ‘E Minisitā Mo’ui te’eki ke lava lelei atu e fehu’i ‘a e Hou’eiki pea ke toki me’a faka’osi mai mo fakakakato. Mālō. ‘Oku ou loto ke toe fakamahino ‘e he Fakafofonga Ha’apai ‘ene fehu’i ki he ‘Eiki Minisitā ‘a e kehekehe ‘o e *citizenship* mo e tokotaha Tonga. He ‘oku lave’i he motu’á ni ‘e lava pē ke ‘atā ke tau nofo Nu’usila ka ‘e kehekehe ‘a e ‘uhinga e *citizen* mei he *permanent resident* ‘i he paasi, kae Paasipooti Tonga ‘a e *permanent resident* ia. Me’a koe Fakafofonga nau ma’u atu ho’o malanga kae hoko atu ho fakamalanga. Mālō.

Mo’ale Finau: ‘Io ‘Eiki Sea ko ‘eku ‘ohake pē au e me’a ko eni ‘Eiki Sea ko e ‘uhingá foki he ‘oku, ‘oku ‘ikai ke ‘omai ha *detail* heni ke ne fakamatala’i mai ‘a e fakangatangata pea mo e ‘uhinga ko ē ‘e ngata mei ai e *Tongan subject*. He ko e *subject* ‘e Sea ‘oku ‘uhinga pē ia ko ha taha ...

‘Eiki Minisitā Lao: Sea ki’i tokoni atu pē.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Oku ngali ange ke fai ‘e ha taha ia e fo’i fehu’i ko eni. Ko ha taha ‘oku ‘i ai ‘ene laiseni loea totonu ke ne ‘ilo kātoa ‘e ia e me’a ko ē ke faí. Pea hangē ko e Fakafofonga Ha’apai ko e Fakafofonga Lao ia pea ‘oku ne ‘ilo pē taimi ko ē ka fa’ele’i ha taha ‘i muli Tonga pea ‘oku founa ko ē ke kole ‘aki ke ‘ai ‘e ne tohi ta’u Tonga. ‘Oku ne ‘ilo pē ia ‘oku tonu ke toe hiki ‘o fehu’i ha me’a kehe, tuku e me’a ko ē ‘oku ne ‘osi ‘iló mo tau lōloa ai.

Mo’ale Finau: Sea ki’i fakatonutonu atu.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā Lao.

Mo’ale Finau: Sea ‘oku ha’u ē ia he me’a kehe, ko u ‘alu atu au he me’a kehe. Ko ‘eku ‘uhingá ‘Eiki Sea ko e lao eni ia *Regulation* eni ia ‘a e Potungāue Mo’uí. Ko e taimi ko ē ‘e hū mai ai ha *Tongan subject* ‘i mala’e vakapuná ko e Tonga ‘oku *subject* ko e Tonga pē ia. ‘Oku ‘ikai fiema’u ia ke toe *apply* mai ia ke *Tongan subject*. Ko e *definition* ia ‘o e *subject* Tonga.

Mateni Tapueluelu: Sea ka u ki’i tokoni mu’a ki he ...

Sea Komiti Kakato: Tokoni mai Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Sea kole pē na’a lava ‘o tokoni mai ‘a e Kalaké ke ue’i hake mu’a ‘a e lao ko ē ki he *Nationality Act* pe ko e Lao ki he Kakai e Fonuá, kupu 2 Sea.

2 Pea ko e kakai ‘oku lau ko e kakai Tonga ‘a ia ko e kupu 2 ‘oku ‘asi ia ai ko e kakai ko eni kuo pau ke lau ko e kakai Tonga –

- (a) Ha taha fa’ele’i ‘i Tongá ni ki ha tamai pe fa’ē Tonga;
- (b) Ha taha fa’ele’i ‘i muli ka ko ‘ene tamaí ko e Tonga;
- (c) Ha taha fa’ele’i ‘i muli ka ko ‘ene fa’ē ko e Tonga;

- (d) Ha taha muli ‘oku ne mali mo ha Tonga ka kuo pau ke ne –
- (i) ‘oatu ha tohi ha fakahā tohi ki he Minisitā ki Mulí ‘oku ne loto ke ne hoko ko e Tonga; mo e
 - (ii) fakahoko ‘a e fuakava liliu ‘a ia ‘oku tu’utu’uni ‘e he Laó ni; mo ha taha kuo liliu ke Tonga ‘i he Laó ni.

‘A ia ko e ni’ihi ia ‘oku lau ko e Tongá Sea pea kapau leva te te tō ki tu’ a ai pea ‘oku te totongi leva ‘a e 3000. Ko e me’a na’ a mau feinga Sea ke fakapapau’i kapau leva ‘e ha’u ha taha muli ia ‘oku mali Tonga ‘oku te’eki ke ne ‘ai ha tohi ki he Minisitā pea ta’etotongi 3000 hono hoá ‘ona kae totongi ia 3000. Mahalo ko ‘ena kē ai pē ‘a naua he *quarantine* ‘o mavae ka ko e tokoni atu ia Sea ko hai ‘oku Tonga.

Mo’ale Finau: Sea ko u fakamālō pē ki he tokoní ko u fiemālie au ki he tokoní kapau ko e founá ia ka nau ‘oatu pē foki ‘Eiki Sea ko e ‘uhingá ko e anga e tu’u mai ko ē ‘a e ki’i fo’i *Regulation* ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakamatala fakaikiiki. Ka ‘o kapau ‘oku ‘osi maau pē nautolu ia he me’a ko iá ‘oua toe fai ha faingata’a’ia fakafekiki ko e ‘uhingá ke ‘oua ‘e, he taimi ko ē nau hū mai a’i pea mahino pe ia ko e *Tongan subject* pē ia. Pea kapau ‘e ‘oange ‘ene paasipooti ko ‘ene tohi ta’u mo e hā fua pea ‘oku sai pē ia ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ou pou pou atu pē au ki he laó anga pē ia ‘eku faka’uhinga.

Sea Komiti Kakato: Mālō me’a mai e ‘Eiki Nōpele Tongatapu.

Lord Tu’ivakanō: Mālō. Tapu mo e Feitu’una Sea kae ‘uma’ā e Komiti Kakatō. Sea ‘oku mahino pē foki ‘a e fehu’i ia he Fakafofonga mei Ha’apai ka ko e, ko hono mo’oní pē ka ‘oku ke hū mai ‘aki e Paasipooti Tonga mahino ko e, neongo ‘oku ke mata’i Tonga ka ‘oku ke hū mai ‘aki ha Paasipooti Nu’usila, ‘Aositelēlia ko e muli koe pea fai leva ki he me’a fakatatau pea mo e laó. Tuku kehe ka ‘oku pau ‘oku ngofua ‘a e ...

<002>

Taimi: 1140-1145

Fehu’i fekau’aki mo e uike ‘e 3 ‘a e kolonitini ‘a e kau folau mai mei muli.

Lord Tu’ivakanō: ...paasipooti 2, ‘a e *dual passport*, ‘i he ‘ū fonua pea ko ho’o ‘ilo pē ko ho’o fononga mai ki Tonga ni pea ke ngāue’aki ‘a e paasipooti Tonga, pea kapau ko e, kuo ke ha’u koe ‘o fehalaaki kuo ke ha’u pē koe mo e paasipooti ‘Asitelelia, pea ke totongi ko e muli koe, ko e, ‘e ‘Eiki Minisitā ko e me’a pē ‘oku ou fakafehu’ia ko e, ko ‘etau tu’u ko ē ‘i he taimi ni na’a tau, kuo ‘alu foki ‘o uike ‘e 3 ‘a e *quarantine* kae hili ange ko ia ‘oku te’eki ai pē foki ke ma’u ha *virus* ia ‘i Tonga ni. Ko e ngaahi fonua muli ‘oku nau uike 2 pē, ka koe’uhi na’e mahino na’e ‘i ai ‘a e tu’utu’uni na’e fai hono ‘uhinga na’e ‘ai ‘o uike ‘e 3, ka ko e ‘eke pē he koe’uhi ko e totongi ko eni ‘akinautolu kuo foki mai, hangē ko nautolu mei he toli, he ‘oku ou tui ‘oku ‘osi fe’unga pē uike 2 koe’uhi kapau ko e toe fo’i uike ‘e 3 ko eni ‘oku toe ta, ‘a e uike ‘e taha ‘oku toe tākaki atu ki he uike ‘e 3 ko eni ‘enau si’i nofo kapau ‘oku nau ha’u, kae hiliange na’a nau ‘i muli ta’u ‘e 1, pē ko e ha ‘a e lōloa.

Ka ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fu’u, ha mahu’inga fau ‘i he fo’i tu’utu’uni ko ia ‘a e uike ‘e 3, kae hili ange ia ko e uike ‘e 2 kuo ‘osi mahino pē. ‘Ai ke tali mai ‘e he Minisitā ko eni he mahalo na’e te’eki ai ke kau he *quarantine*.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea kau tali atu pē Sea. Ki’i tokoni atu pē ki he ...

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

Me’a Minisita Lao ‘oku ai e ngaahi fonua ‘oku toki positive e sivi he ‘osi e uike tolu.

‘Eiki Minisitā Lao: Na’e uike ‘e 2 pē pea uike 3 na’e ō foki ‘o kolonitini pē ‘i ‘api, *home isolation*, ko e me’a na’e mahino ia Sea, na’e ki’i fa’a taka *side* holo pē kau tamá ia ‘i honau ‘ū ‘api, fakatu’utāmaki ko e me’a ia ‘oku ‘omai ai ‘o tuku ko ē ke ‘ai pē uike ‘e 3, he koe’uhi ‘oku mahino e ngaahi fonua ia ‘e ni’ihi he taimi ni, kuo ‘osi ‘a e uike ia ‘e 2 ‘oku toki ma’u *positive* e kau me’a ia ‘i he lolotonga e uike hono 3. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ‘oku tau ‘alu ai ‘o uike ‘e 3 ‘a e *quarantine*, ka na’a tau uike ‘e 3 ‘aki ‘a e uike ‘e taha ‘i ‘api, nofoma’u ‘i ‘api mo nofo mavahe, ka ‘oku ‘ikai ko e nofo fakataha. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘ai ai ‘a e fo’i 3 ‘ai fakataha ai pē ‘i hotele Sea neongo ‘oku lahi ange fakamole ‘a e fonua, ka ‘oku pau ange, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me’a mai ‘Eiki Nōpele.

Lord Tu’ivakanō: Mālō ‘Eiki Minisitā, ka ko e ‘uhinga pē foki ‘oku tonu pē ke mahino ia he ‘oku tau lele, kuo ‘osi fuoloa ‘etau lele mai ‘atautolu he sivi ko eni, ‘osi pē uike 2 ‘oku te’eki ai pē ke ma’u foki ha taha ia, ka ko e ‘uhinga pē ko e toe tānaki atu ko ē ‘a e fo’i uike ‘e taha, ‘e lava nai ke toe fokotu’u ha fa’ahinga tu’utu’uni kehe, hangē ko kimoutolu, kapau ‘oku mou ō atu ki he ngaahi ‘api ‘oku ‘ikai ke ‘i ai, ‘oku tonu ke fai hano tautea ke mahino kia kinautolu ko e fo’i uike ‘e 3 ‘oku pau ‘oku fai e sivi ho’omou ‘a’ahi atu pea ‘oku pau ke nau, pea ‘oku tonu ke ‘i ai hano fa’ahinga tautea. Ka ‘oku ou tui ko e fo’i ō ko ē ‘o nofo uike ‘e 3 ia ki’i mahalo ‘e ki’i *affect* e ‘atamai ia ‘osi e uike ‘e 2 he, pea tatau pē kia kinautolu kapau ko e ōmai pea toe foki, te nau toe *quarantine* ‘i Tonga ni, uike ‘e 3, toe ō atu ‘o toe *quarantine* ‘i muli, kae kehe ko e me’a ia ‘amoutolu ‘oku mou fokotu’utu’u ‘a e ngaahi tu’utu’uni, ka ko e faka’amu pē ‘e lava ke toe ki’i fakapotopoto, ‘oku toe hili ange ko hotau kakai pē ‘oku nau ōmai, he ‘oku ou tui ‘oku sio mai ‘a muli ia, mahino pē ‘oku tau feinga ke hao hotau kakai mei he mahaki faka’auha ko eni, ka ‘i he taimi tatau, ‘oku tonu pē ke toe ki’i fakapotopoto ange ‘a e anga ‘etau fokotu’utu’u ngāue ‘oku fai. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Nōpele. Me’a mai Ha’apai 13. Ka ‘oku ou lave’i ‘e au kuo mahino ‘aupito e *issue* ia na’e tokanga ki ai ‘a Ha’apai 19(13), hangē ko e tokoni ‘a Tongatapu ki he tu’utu’uni ngāue ‘o e lao, ko e kakai ‘oku lau ko e kakai Tonga, pea ‘oku ‘osi ma’opo’opo lelei e, me’a mai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ‘oku ou fakamālō au koe’uhi ko e fokotu’utu’u ‘e he Potungāue ko eni ‘a e tu’utu’uni ko eni ke fakahoko ia ko e lao. ‘Eiki Sea ka ‘oku ou ki’i hoha’a pē au ia he na’e fehu’ia eni ‘aneafi, mahalo ko e uike’aki eni ‘e 3 pea kalokalo mai ‘a e Pule’anga ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a pehē.

<005>

Taimi: 1145-1150

Veivosa Taka: ...Ko eni ‘oku te’eki ke lava ha mahina kuo ‘omai, pea ‘oku ou fokotu’u atu Sea he founa pehē ke tau toe ki’i toloi pē ‘a e tu’utu’uni ko eni, ka tau toki fakakaukau ‘i he ko e ‘uhinga ‘oku fehanga hangai pea mo e Fale ni ko e ngaahi me’a na’e ‘ohake he feme’a’aki ki mu’a.

‘Eiki Sea ko e lave ko eni ko ē ‘a e lao ‘oku...

‘Eiki Minisitā Ako: Fakatonutonu pē Sea kātaki.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea tapu mo e Feitu‘una, tapu mo e Hou‘eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato, ko e ki‘i fakatonutonu pē mahalo ko e *clarify* pē ko e me‘a ko eni na‘e me‘a‘aki ko eni ‘i Fale ni ‘e ‘ikai ke *charge* he ‘ikai ke totongi ‘a e kau Tonga tu‘u tatau pē ia pea mo e *Regulation* ko eni ‘oku ta‘etotongi e kau Tonga ko e *non Tongans* ko ha taha ‘oku ‘ikai ke Tonga ‘oku ‘ikai ke *charge* ko e *position* ia ‘a e Pule‘anga na‘e ‘ai atu kimu‘a na‘e ‘ikai ke totongi e Tonga ‘oku kei tu‘u tatau pē mo e tu‘utu‘uni ko eni Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā Ako mahino ‘aupito ‘a e fakatonutonu me‘a mai Fakafofonga.

Tokanga ko e pa‘anga ‘e 100 ‘oku totongi ki he sivi Koviti-19 kae folau ki muli.

Veivosa Taka: Tapu mo e Feitu‘una ‘Eiki Sea, fakamālō pē ki he ‘Eiki Minisitā ko e fakamaama ‘oku lava ‘o fakahoko, ‘Eiki Sea ‘oku ou tali ‘e au ia ‘a e me‘a ‘a e Minisitā ka ‘i he konga hifo ko ē ki laló mavahe mei Tonga ni ki muli pa‘anga ‘e 100 ‘a e Tonga pa‘anga ‘e 250 pea kapau ‘oku hala Sea pea fakatonutonu mai pē.

Ko hono hoko ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Ako: Sea kole fakamolemole pē, kole pē ki he Fakafofonga ke u tokoni atu pē na‘a lava ‘o tokoni pē hoko atu ‘a e talanoa ‘a e feme‘a‘aki Sea.

Sea Komiti Kakato: Me‘a mai.

Taha e ngaahi feima‘u ki he folau ki muli ko e sivi Koviti-19

‘Eiki Minisitā Ako: Ko e me‘a angamaheni eni ‘a e ‘ū *fees* Sea taimi ko ē ‘oku te teu folau ai te ‘ai ha‘ate *x-ray* pē faka‘ata kita ‘oku te totongi, ‘ai ha‘ate polisi lekooti ‘oku te totongi, he ko e ngaahi fiema‘u ia mei muli ke fakahoko ‘a e ngaahi sēvesi ko ia, ‘a ia ‘oku tatau pē ia mo eni ko e fo‘i *additional service* pē eni pē ko ha sēvesi makehe ko e ‘uhinga pē ko e Koviti-19 Sea ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia ko ha toe ‘uhinga kehe ka ko e ngaahi sēvesi pē kuo pau ke fakahoko ke taliangi pē ki he ngaahi fiema‘u ko eni ‘a e ngaahi fonua mei muli kimu‘a pea te folau atu mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā.

Veivosa Taka: Sea fakamālō atu faingamālie, ka ‘oku ou fakamālō pē ki he ‘Eiki Minisitā he fakamaama ‘oku fakahoko, ka ‘oku ou ‘uhinga pē ‘a‘aku ia ‘Eiki Sea ‘oku hangē pē ko e me‘a ko ē ‘a Tongatapu 4 ‘anenai ‘oku ‘i ai ‘a e pa‘anga tukuhau ‘a e kakai ‘oku ‘osi vahe‘i mavahe ia ke fakahoko‘aki ‘a e ngāue ko ia.

Totongi e sivi Koivti 'e he tokotaha folau 'ikai ko e kakai totongi tukuhau.

Eiki Minisitā Lao: Sea ki'i tokoni atu kātaki pē Fakafofonga ko e me'angāue ko ē 'oku fai'aki e sivi 'oku totongi, pea kuo pau ke totongi ia he koe ko e tokotaha ko ē 'oku folau ko ia ke ne totongi he 'ikai ke totongi ia he kau totongi tukuhau 'a e 'ū me'a ko ē fiema'u 'a'ata taautaha, pau ke 'ai e ki'i totongi Sea tatau tofu pē eni ia 'Eiki Sea mo e 'ai ko ia e tohita'u ngāue'aki he taimi ni 'a e pepa ko ē *thermal paper* ka 'oku tu'utu'uni 'e he lao ia 'e pa'anga pē 'e 10, ko e fakamole ko ē ki he la'ipepa mo hono *print* 'oku meimei pa'anga 'e 9 mo e seniti, ka 'oku pa'anga 'e 10 pē koe'uhí ko e tu'utu'uni ia 'a e lao, pau ke 'i ai ha ki'i totongi, he 'ikai ke matu'uaki e fonua ia ke lele ta'etotongi e me'a kotoa Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ivakanō: Sea tapu pē mo e Feitu'una. Sea ko e 'ai pē ke fehu'i pē ki he Minisitā koe'uhí ko e me'a ko eni 'oku 'ohake Fakafofonga mei Ha'apai. Ko e 'ai pē ke mahino ki he kakai neongo kuo huhu tu'o ua, ka 'oku 'ai foki hangē 'oku te ngāue'aki ha kaati ke fakamahino 'e ngofua ke te folau, ka koe'uhí 'oku ou poupu pē au ki he totongi kae 'ai pē ke mahino koe'uhí pē na'a ma'u hala 'e he kakai 'o e fonua neongo kuo huhu malu'i kita ka ko e fanga ki'i totongi ko eni 'oku pau pē ke ...he ko e founa ngāue pē ia, ka ko e 'uhinga pē ke fakamahino 'a e me'a ko ia mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō fakamā'opo'opo mai 'Eiki Minisitā Mo'ui, ko 'e ne lava pē 'a Ha'apai 13

Veivosa Taka: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea .

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'a Tongatapu 2 pea ke fakamā'opo'opo mai leva 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'oatu ho'o miniti 'e 3 Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Mālō 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'una tapu mo e Fale 'Eiki ni, ko u fakamālō atu au ki he Hou'eiki Pule'anga koe'uhí ko e fakamaama kuo lava 'o fakahoko ka 'oku ou tui ko e kongā eni 'oku mahu'inga 'aupito ki he mo'ui 'a e kāinga, ka 'oku 'i ai pē ki'i me'a na'a ku talafili ai 'Eiki Sea 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku to'o e totongi ka ..

<007>

Taimi: 1150-1155

Veivosa Taka : ...ko e anga e fakakaukau 'a e motu'á ni na'a ku to'o ia mei he tuliki ko ē kae tānaki mai he tuliki ko ē. Ka 'oku ou tui 'Eiki Sea ko e kongā ia 'oku ou lave ki ai, he 'oku hala 'eku lave faka-Tongá, talanoa ki he Tonga. Ngaahi totongi ke ngāue'aki 'e he kakai kehe, ka 'oku ou tui ko e mahino ia ki he kāinga, kapau 'e ha'u ha muli ki Tonga ni kuo pau ke pa'anga 'e 3 afe pea kapau 'e 'alu ha muli mo ha Tonga ko 'ena totongi eni hono sivi kināua ko e 100 mo e 250. Sea ko u fakamālō atu au ki he ngaahi fokotu'utu'u kuo fakahokó ka ko u poupu atu ki he ngaahi fokotu'utu'u 'a e Potungāue ko eni mālō Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō, mālō Fakafofonga. Me'a mai Tongatapu Fika 2.

Semisi Sika : Tapu mo e Feitu'ú na Sea pea pē ki he toenga 'o e Hou'eiki Mēmipa. Ko e tokoni atu pē ki he feme'a'aki ko eni he fo'i Tu'utu'uni ko eni. Ko e, 'oku mahino foki 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe 'o e ngaahi *Fees* ko eni. Mahalo pē na'a ko ha 'uhinga ke tokoni

ki he t̄anaki ha silini ki hotau ivi, pea hangē ko e laumālie ko ia 'oku 'omai mei taumu'á. Ko e founga angamaheni pē eni ia e 'i ai 'a e ngaahi *Fee*, pea 'oku hoko pē ia he feitu'u kotokotoa pē.

Ko 'eku fokotu'u pē Sea kapau 'e 'ohifo pē ā e 100 'o t̄anaki ki he 250 ke 350 'a e kakai kehe. Ko 'eku sio pē Sea koe'uhi 'oku ou tui au ki hono 'ai 'o e kakaí ke nau mahino'i kuo pau ke nau luku mai ki he'etau ngāue. Kuo pau ke 'i ai 'a e fatongia t̄anaki. Kapau ko e laumālie ia 'o e fo'i fokotu'u ko ē 100. Ko e tu'u ko ē he taimi ni, 'oku kei nenefu foki 'e he kakai ia 'oku tau kei fakaongoongo ke 'omi ha lipooti pea 'oku pau ke tau tatali, kakato 'a e 40 miliona na'e vahe'i ki he *COVID 19*. 'Oku hangē 'oku 'omai 'a e falala ia 'a e kakaí kuo 'osi fe'unga pē 'a e fu'u 40 miliona ko iá ke fa'iaki 'a e ngaahi ngāue ko eni he taimi ni ki hono fakanofonofu 'o e *COVID 19* kau ai mo e fefononga'aki.

Ko u tui kapau 'e 'osi ko ē hono mahino ko ē hono lipooti mai, ko e fu'u 40 miliona ko eni, ke fetukutuku mai e 2 afe tupu eni kuo 'osi 'omai. Kai ke u tui 'oku 40 miliona e fakamole ki he fetukutuku mai e toko 2 afe pē ko eni. Kau ia mo hono le'ohi hotau kau'āfonua ko u 'oange 'a e faka'apa'apa mo e pou pou peseti 'e 100 ki he Minisitā Mo'ui Potungāue koe'uhi ko e malu hotau kau'āfonua. Ka ko e anga foki 'a e fakakaukau 'a e kakaí, ko e fu'u 40 miliona *plus* ne tau 'osi vahe'i ki he KOVITI 19 hangē 'oku 'i ai 'a e fakakaukau 'a e kakaí totonu ke 'i loto pē ai e 100 ko eni 'o e fefononga'aki 'a e kau Tonga, kae 'oleva ke mahino mai na'e 'i ai 'a e ngaahi fe'amokaki 'i he patiseti KOVITI 19, pea ko u tui 'e mahino lelei pē ki he kakaí.

Fokotu'u ke hiki hake totongi kolonitini 'a e kakai muli mei he 3 afe ki he 5 afe.

Ko e fo'i laumālie ia 'oku fiema'u ke 'oua na'a tau hanga 'o 'ai ke nenefu pē to'o mei he kakaí, 'a e fiema'u ke tau kau atu ki he ngāue. Pau ke tau feilaulau pau ke tau tokoni, 'o a'u ai pē ki he 'aho 'o e faingamālie mo e 'aho 'o e mahaki faka'auha, 'e kei pau pē ke tau tokoni. Tau vakai ki he'etau tanu hala, kuo tau 'osi vahe 'etautolu e silini lahi ki he tanu hala. 'Oku tau kei luku pē mo tau kei koniseti mo tau kei t̄anaki loli maka pē hotau ngaahi koló, ke fai'aki 'a e tanu hotau ngaahi hala ke t̄anaki atu ki he fu'u silini. 'Oku 'ikai foki ke 'uhinga 'e 'ave 'osi 'i ai e silini pau ia ki he tanu hala pea pehē ai ke tau ta'utu ai tautolu. Ko e ki'i ivi ko iá 'e fe'unga 'e 'alu pē 'o ngata. Kuo pau pē ke tau toe tu'u hake o tau toe t̄anaki ki he ngāue ko ia. Me'a tatau pē mo e *COVID 19* ko eni. 'E pau pē ke tau t̄anaki, kā ko e 'uhinga ko e silini lahi na'a tau vahe'i ki he *COVID 19* 'i he ta'u kuo 'osi. Hangē 'oku 'osi pehē 'e he kakai 'oku 'ikai ke fu'u taau ke toe 'omai ha toe 100 ia he taimi ni, he 'oku hangē 'oku tau pehē na'e 'osi fe'unga pē silini ko ia. 'A ia ko e tu'unga ia 'oku ou pehē 'oku ki'i nenefu ia ke fakamahino'i ki he kakai ke mahino.

Ko e 3 afe ko eni 'oku t̄anaki ko eni ki he kau tū'uta mai ko eni kakai mulí, tau fanongo foki 'oku 5 afe tupu atu e ngaahi fonuá ni'ihi. Kapau ko e laumālie eni ke toe tokoni ki hono toe t̄anaki 'o hotau ivi, ko u fokotu'u atu hiki hake 'a e 3 afe 'o 5 afe 'e tali pē ia 'e he kau muli. Ko e ongo'i ko ē 'oku nau malú ko ha fa'ahinga totongi pē. He 'oku nau ō mai ki he fonua ko eni 'oku malu, pea te nau totongi 'etautolu 'a e 5 afe he 'oku malu. 'Oku hangē kiate au ko e *rate* ia 'i Nu'usila, pa'anga Nu'usila foki. Ko u tui ...

<008>

Taimi: 1155-1200

Semisi Sika: ... kapau 'e hiki hake 'a e 3 afe 'oku 'uhinga mālie 'Eiki Sea, kapau 'e to'o e 100 to'o e 100 ia mei he kakai Tonga 'e toe ki'i 'uhinga mālie ange ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Tali pē he Fakafofonga ke u tokoni atu ki ai fakamolemole ...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Semisi Sika: Mālō.

'Ikai pou pou e Minisita Ngoue ki he fokotu'u ke hiki mei he 3 afe ki he 5 afe 'a e kolonitini 'a e kau muli

'Eiki Minisitā Ngoue: Ki'i fie tokoni pē ki he Feitu'una Fakafofonga. 'Oku mau faingata'a'ia lahi 'aupito 'aupito. Feinga'i mai 'emau fānau mei muli ki Nu'usila. 5000. Ka ko e faingamālie he 'oku talamai pē mei Nu'usila kapau te na toko ua toko tolu te nau lava pē nautolu 'i ha loki 'o vahevahe, kapau 'oku faingata'a'ia ai nautolu mei muli mo mautolu ko eni ko eni 'oku nau vahevahe 'i Nu'usila 'i *Christchurch* 'oku nau 'i ai he taimi ni. Ka toe hilifaki e me'a ko eni 'oku 'omai he Fakafofongá 'e toe faingata'a'ia e kakai 'i muli he me'a ko ia. Mahalo na ko e fakafuofua pē 'oku lelei 'oku 'oatu he 'Eiki Minisitā Mo'ui tau kamata 'aki.

Semisi Sika: Sea kau ki'i tokoni, tokoni pē ki he Hou'eiki ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Semisi Sika: Minisitā. Ko e ko e 'uhinga e 3000 ia ki he kakai muli ko eni 'oku nau ōmai 'o fakahoko fatongia muli 'aupito. Ko 'etau fānau ko ē ko ē na'e fanau'i 'i muli 'oku kei Tonga pē nautolu fakatatau mo e faka'uhinga lea ko eni ko ē ko ē na'e toki 'ohake 'anenai ko e tamai ko e Tonga fa'ē ko e Tonga neongo 'oku 'osi paasipooti 'Amelika fanau'i 'i 'Amelika ka ko e tamai mo e fa'ē ko e Tonga 'oku Tonga pē ia. Pea kou tui au ia kapau 'e 'alu atu ia ko e kui pē 'oku Tonga 'e kei 'i ai pē ki'i ki'i *space* ke *compromise* 'etau tu'unga ko eni 'oku tau 'i ai he 'oku kei Tonga pē 'alu e to'u tangata eni 'e tolu mo e kei tā silini mai hotau kakai mei muli 'oku kei Tonga pē.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Semisi Sika: Ko e 3000 'Eiki Sea ko e 'uhinga pē ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Fakamolemole pē Fakafofonga.

Semisi Sika: Mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e fie tokoni atu pē ki he Feitu'una.

Sea Komiti Kakato: 'Io me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Oku 'i ai pē mo e ni'ihī Tonga ia 'oku nau paasipooti 'i muli. Te nau ngāue'aki e founa ko ia. Ko hono fakalea mo'oni ia 'i he Fale ni he'eku faka'uhingá ko e Tonga tamai Tonga fa'ē Tonga. Ka te nau ngāue'aki e founa ko eni 'i he hiki ko ena 'oku fai he Feitu'una ki he 5000.

'Eiki Minisitā Lao: 'Io 'e Sea.

Semisi Sika: Sea kau ki'i fakatonutonu atu ...

'Eiki Minisitā Lao: Ki'i tokoni atu pē 'e Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Minisitā Lao.

Fakamamafa'i 'e he Minisitā Lao 'a e mahu'inga 'o e fengāue'aki

'Eiki Minisitā Lao: Na'a ku, na'a ku fai e tohi mahalo ko ha mahina pē eni 'e taha mei ai fekau'aki eni mo e finemotu'a na'e 'alu ki 'Amelika 'o fā'ele pea ko 'ene foki mai ke foki mai mo hono foha ki heni. 'A ia ko e tu'u ko ia 'i he taimi ko ia 'oku paasipooti 'Amelika e leka ia. Na'e 'ikai ke tali ia ke 'omai ki heni pea na'a ku fai leva e tohi 'oku 'atā ke 'omai e leka ko ia ki heni koe'uhí na'e 'osi lolotonga *quarantine* ia 'i Nu'usila ke 'atā ke 'omai ki heni ke 'ai 'ene tohita'u Tonga pea toki 'ai ha'ane paasipooti Tonga kehe ke lava 'o ha'u. Pea na'e lava 'o ha'u e tokotaha ko ia Sea. 'A ia ko e ngāue ke tau fengāue'aki. Lava pē ia mālō.

Semisi Sika: Sea mālō atu ki he, fakamālō ki he 'Eiki Minisitā Lao ko e, ko e *issue* faka-*Immigration* ia ko e *issue* ia ko eni ko e totongi ki he *Tongan Subjects* ko e faka'uhinga lea 'o e *Tongan Subjects* 'oku kau ai Tonga e mātu'á. Te u lava pē ke u faka'uhinga'i Tonga mo e kuí mo e kui ua 'oku ko e kakai Tonga 'a ia ko e 3000 ko eni ko e ni'ihi muli 'aupito 'aupito pē 'oku 'omai 'o fakahoko fatongia he fonua ni pea te nau tali. Te nau tali 'e nautolu kapau 'e hiki hake 'o 5000 ke faka'uhinga 'aki hono tamate'i e 100 'i he taimi ni kae 'oua leva ke tau toki tukutuku atu ke mahino ki he kakai ke mahino mālīe pea 'uhinga mālīe 'i he lolotonga ko eni 'a e, tau tatali ko e hā 'etau ngāue kuo fai 'aki 'a e fu'u 40 miliona plus 'i he ta'u kuo 'osi?

'Eiki Minisitā Lao: Sea 'oku, ko e 40 miliona ia 'oku 'ikai ko ha silini lahi, lahi e 'ū me'a na'e fai 'aki ko hono teuteu e 'ū fale ka 'ohovale ku tō mai e mahaki ki Tonga ni kuo tau mateuteu, 'ikai ko e pa'anga ia ko ia 'oku lahi ko e ki'i me'a ia ko ia 'oku hangē pē ha silini kai pinatí, fakafehoanaki ki he fakatu'utāmaki 'o e mahaki ko eni.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole ...

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā Lao.

Mateni Tapueluelu: Kapau ko e silini kai pinati ē 'oku 40 miliona Sea 'oku 'i ai e tokanga lahi faka'uli'ulia ...

'Eiki Minisitā Lao: Sea ko 'eku fakatātā ki ai 'oku 'ikai ko ha 40 miliona ko ha pa'anga lahi ia ke teuteu tali 'aki 'a e mahaki faka'auha ko eni 'oku ha'u ki he fonua ni.

Mateni Tapueluelu: Sea ko u kole pē ke, ke 'ohake ...

<009>

Taimi: 1200-1205

Mateni Tapueluelu: ... mu'a 'a e, 'a e kupu 2 ko ē 'o e, 'o e Lao ki he *Nationality Act* 'oku ne talamai ko hai 'oku lau ko e kakai Tonga. Sea 'oku, 'oku mau malanga atú 'i he 'uhinga ko e kakai Tongá ē. 'A ia ka 'i ai ha ni'ihi 'e tō ki tu'a mei ai pea ko e ni'ihi ia ko ē 'oku mau 'uhinga ko ē 'e te nau toki totongi e 3000.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me’a mai.

Mateni Tapueluelu: Pea ‘oku mau faka’amu ko e me’a totonú ...

‘Eiki Minisitā Lao: Ko ‘eku ‘uhinga ki aí Sea ‘e Tonga pē ia hangē ko e leka ko eni na’a ku ‘oatu e fakatātā ki aí. ‘Oku Tonga pē ia ka ‘oku te’eki ai ke ‘i ai ha’ane Paasipooti Tonga pea kuo pau leva ke fai e founa ko ē na’e faí ke lava ‘o tokoni’i ‘aki.

Sea Komiti Kakato: ‘Io mo’oni ‘Eiki Minisitā.

Semisi Sika: Sea ka u ki’i tokoni atu. ‘E kei lava pē leká ia ha’u ki Tongá ni ‘ikai paasipooti.

‘Eiki Minisitā Lao: Na’e ‘ikai ke tali ia ‘e Nu’usila.

Semisi Sika: Ko e me’a kehe ia ‘oku ‘ikai ko e *issue* ia ko ē ‘o e fakatonutonú.

‘Eiki Minisitā Lao: Na’e ‘ikai ke tali ia ‘e he *Immigration* ‘a Nu’usilá ke omai.

Semisi Sika: Ko e *issue* kehe ia ‘oku ‘ikai ko e, ko e lao ia ko ē ‘oku tau ...

Mateni Tapueluelu: Sea ko ‘eku ki’i fehu’i ange pē. Ka ko ‘ene tu’uta mai ‘e lau ko e Tonga pē te ne totongi e 3000 makehe ia mei he paasipootí.

‘Eiki Minisitā Ako: Sea ka u ki’i tokoni atu pē na’a lava ‘o ‘asi atu ha tafa’aki ‘e taha.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Ako: Ko e, tapu mo e Feitu’una Sea, tapu mo e Hou’eiki Mēmipa e Komiti Kakató. ‘O kapau ‘e tu’uta ‘i Tongá ni, ka he’ikai ke lava ia ‘o heka he vakapuná ta’e’iai ha Paasipooti Tonga. Pea kapau ‘oku ‘i ai ha’ane Paasipooti ‘Amelika ‘oku pau ke ‘i ai ha’ane visa Tonga ‘ana kae heka he vakapuná. ‘A ia ko e *until* ‘oku toki tau mai ki Tongá ni ...

Semisi Sika: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu. Ko e *issue* ko eni ‘oku feme’a’aki aí ‘oku ‘ikai ko e lao ia ko eni ‘oku tau lolotonga ‘i aí. Ko hai ‘oku *Tongan subjects* ke ‘oua ‘e totongi e 3000, ko hai ‘oku ‘ikai ke *Tongan subjects*?

‘Eiki Minisitā Ako: ‘Ikai ko e ...

Semisi Sika: Ko e ngaahi me’a faka-*Immigration* paasipooti mo ‘ene tu’uta mai mo e ‘ikai ke tu’uta mai ‘oku ‘ikai ke ‘i he lao ia ko ení.

‘Eiki Minisitā Ako: Ka ‘o kapau ‘e me’a hifo ki ai e Fakafofongá kae faka’osi ‘eku fakatonutonu Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou’eiki. ‘Oku mahino kia au e me’a ia ‘oku fai ai e feme’a’akí.

‘Eiki Minisitā Ako: Sea ‘a ia ko ‘eku ‘uhingá eni Sea. Ko ‘ene tu’uta e tokotahá heni pea *apply* leva ‘a e tu’utu’uni ko ē pē ko e Tonga koe pe ko e ‘ikai ko ha Tonga koe.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Ako: *But* kimu’a he’ene tu’uta hení fiema’u ia ke puna mai he vakapuná. Ko e ‘uhinga ia ‘a e Minisitā. Kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane paasipooti he’ikai ke lava ia ‘o puna mai kae *apply* ‘a e tu’utu’uni ko ení.

Semisi Sika: Sea ko ‘ene malava ‘o puna he vakapuná ‘oku ‘ikai ko e lao ia ko ení. Me’a ia ‘a’ana ke ‘alu ‘o fakakakato e ngaahi me’a fakalao ko iá ke puna mai.

‘Eiki Minisitā Ako: Ko e me’a ia ‘oku ou lolotonga fakahoha’a atu ai Fakafofonga.

Semisi Sika: Ko e tu’uta ko ē ‘i Tongá ní ‘oku *Tongan subjects* pē ‘oku ‘ikai ke *Tongan subjects*?

‘Eiki Minisitā Ako: Fakafofonga Fika 2 ko e ‘uhingá ia. *Apply* eni ‘i he tu’uta hení. Kimu’a aí he’ikai ke lava ia ‘o ha’u ta’epaasipooti.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Ko u lave’i ko ‘etau taimí.

Semisi Sika: Sea ko e me’a ia ‘ana ke nofo ‘o fakakakato e ngaahi fiema’u ko iá.

Sea Komiti Kakato: Kei taimi lahi pē ke fai e feme’a’akí telia ‘oku taimi ‘etau mālōlō.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Eiki Sea me’a ka u tokoni ki he Fakafofonga Fika 2.

Sea Komiti Kakato: Ko ‘etau taimí ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘I ai ‘emau fānau ‘osi ‘i ai e fānau ‘oku paasipooti muli. He’ikai ke lava mautolu ia ‘o ‘omai e fānau ko iá ki heni kuo pau ke ‘i ai e founa fakalao ke fai’aki ia.

Sea Komiti Kakato: Mahino ‘aupito ia. Mo’oni ia.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Pea ko ‘ene tō mai ki hení ‘oku toe ‘i ai mo e founa fakalao, pau ke ‘i ai e *affidavit*. ‘Ave ia ki he Fakamaau’angá ke fakapapau’i ki hono liliu e tokotaha ko ení ke hoko ko e Tonga. Kae fakamolemole Fakafofonga Fika 2 ko e a’usia eni ‘oku ‘i ai e ki’i fānau.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Hou’eiki tau liliu ā Fale Alea pea mou toki me’a mai kei toe lahi pē taimí. Mālō.

(*Na’e liliu ‘o Fale Alea.*)

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō Hou’eiki e feme’a’akí. Toloí e Fale Alea ki he 2 ‘aefiafi.

(*Toloí e Falé ki he 2 efiáfi.*)

<002>

Taimi: 1400-1405

Satini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki ki he ho'atāā ni, hoko atu ai pē 'etau ngāue 'i he Komiti Kakato. Liliu 'a e Fale Alea 'o Komiti Kakato.

Fokotu'u ke ngata pe 'a e femea'aki he Tu'utu'uni 'oku 'i he 'asenita.

Sea Komiti Kakato: Tapu mo e 'afio 'a e Ta'ehāmai 'i hotau lotolotonga, tau fakafeta'i fakalaumālie lelei e Fale Alea 'o Tonga, laumālie 'a e Tokoni Sea 'o e Fale Alea, pehē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga, pehē ki he 'Eiki Nōpele mo e kau Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele, pehē ki he Fakafofonga 'o e Kakai, talitali lelei moutolu Hou'eiki.

'E hoko atu ai pē 'etau, ho'omou feme'a'aki he Tu'utu'uni fika 10, ka 'oku ou lave'i Hou'eiki, kuo tau tō tautolu mei he tu'utu'uni fakangāue 'a e 'uhinga 'o e 'āsenita, ta ko ē 'oku mou me'a moutolu 'o feme'a'aki 'i he lao, 'o 'eke 'uhinga 'o e totonu fakafo'ituitui ha tokotaha 'i ha fonua, mo e ngaahi, kei lahi pē ngaahi lao ia ke fakalelei'i, na'e 'i ai 'a e ngaahi lao ia na'e paasi 'i he 2006 'i he ngaahi 'uhinga fakaekitautolu fakakakai Tonga pē 'i he ngaahi fanau 'e ni'ihi na'a nau tapu mo kinautolu na'a nau tama'i muli ka nau fa'ē Tonga na'e lava pē ke nau hū mai 'i he 'uhinga, 'a e ngaahi faka'uhinga 'oku fai ai 'a e feme'a'aki.

Kiate au 'oku 'ikai ke lava ke tau fakasi'isi'i 'a e konga Tonga, 'o ha Tonga ko e Tonga ia, tupu'i Tonga, ka ko e tu'utu'uni fakafonua kehekehe anga e feitu'u 'oku fai ai e nofo ai 'a e Tonga, 'o pule ia 'i he kau'ā fonua, ka 'oku ou lave'i ko e ngaahi fakalelei na'e fai 'i he 2020 'e tonu ke toe ngāue ki ai 'a e Potungāue Lao, ke nau siofi ai 'a e ngaahi 'uhinga 'e lava ai ke fakaavaava 'a hono toka'i si'otau kāinga Tonga 'oku nau nofo muli pea nau si'i tokoni mai 'o 'omai e seniti, 'i he ngaahi founa hangē ko 'Amelika 'a e 'uhinga 'o e kuata, 'o e taimi pē kae lava ke nau ōmai 'i he ngaahi 'uhinga ko eni.

Ka ko e mahino kiate au 'a e tu'utu'uni ia ko e tu'utu'uni pē eni ia ki he fo'i taimi ko eni 'o hoko ai e fakatamaki 'o e Kōviti, tu'utu'uni fakangāue fakapotungāue ia. Kiate au e tu'unga 'o e Fale Alea tau ngāue pē 'o fakangatangata ki he makatu'unga e me'a 'oku 'āsenita'i 'e he Sea mo e Tokoni Sea 'o e Fale Alea mo e Kalake mo e kau ngāue, 'etau fakangatangata pē 'i he 'uhinga 'o e tu'utu'uni fakangāue, ko e lao ko e me'a ia 'a e kau Minisitā ...

<005>

Taimi: 1405-1410

Sea Komiti Kakato: ...pea mou toki fakahū ha ngaahi 'ū me'a pehē kae fakalelei'i ke fakatofutofu lelei 'etau fe'ofa'aki ka 'oku pule'i tautolu 'e he lao me'a mahu'inga ia Hou'eiki. Ko u 'oatu pē ke mou fakalavalava pē fo'i takai pē ko eni, ka 'i ai ha me'a 'oku fie me'a ki ai ha Fakafofonga pea fakamā'opo'opo mai leva e 'Eiki Minisitā Mo'ui he ko e Tu'utu'uni Ngāue eni ia ki he taimi 'o e fakatamaki 'o e Koviti ko ia ai 'oku tuku tau'atāina atu pē ko hai 'e fie me'a mai, me'a mai e Fakafofonga mālō, fokotu'u ē 'oku 'i ai ha pou pou 'Eiki Minisitā 'oku 'i ai ha ki'i me'a te ke me'a ki ai ka tau toki pāloti ā.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Mālō 'aupito 'Eiki Sea pea tapu pē mo e Feitu'una 'Eiki Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Fakamālō atu 'i he ma'u e faingamālie ko e ki'i tānaki atu pē ki he ngaahi tālanga na'e fakahoko. Ko e ngāue foki ko eni 'e Sea hangē ko e me'a na'e lava ki ai 'a e Feitu'una ko e ngāue ia fakapotungāue pe at the *operational level* ke ne fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he ngaahi ngāue kotoa pē 'oku fakahoko ki he mo'ui 'i Tonga ni. 'A ia 'oku 'i ai foki e ngaahi tu'utu'uni 'a e ngaahi totongi ki he ngaahi ngāue kotoa

pē ‘a e potungāue kuo ‘osi fakahoko mai ia lele mai ia mei he 2000 ‘o a‘u mai ia ki he taimi ni ‘o kau ki ai e ngaahi sivi toto ko e ngaahi sivi kotoa ki he mo‘uilelei pea mo e ngaahi faka‘ata. ‘A ia ‘oku a‘u hono ngaahi mahu‘inga ki he pa‘anga ‘e 400 pē toe lahi hake ai, ka ‘oku kamata pē ‘i he uofulu tupu ‘a e ngaahi totongi kātoa ko eni.

Ko e totongi foki ko eni ko ē ki he sivi Koviti-19 kia kinautolu ko ē kakai Tonga ‘oku folau atu ki muli ‘oku tokosi‘i ‘aupito pē foki pea ko kinautolu ‘oku folau he taimi ni. ‘Oku ‘i ai e kakai ai ‘oku ‘ave fakafalemahaki ‘e he Potungāue Mo‘ui. Ko e ngaahi totongi kātoa ko ia ‘oku fua pē ia ‘e he Potungāue Mo‘ui ‘a e ngaahi totongi ko ia ‘o hangē pē ia ko e totongi ko ia ko ē ‘a kinautolu ‘oku nau kau ‘i he ngaahi folau ko ia ki he ngāue ‘i he toli fo‘i‘akau ki tu‘apule‘anga ‘oku ‘ikai ke fua ia ‘e he kau toli ko eni ‘a e ngaahi totongi ko eni.

Ko e totongi ko ia ki he kakai ‘ikai ko e Tonga nofo kolonitini ko e totongi fakapotopoto taha eni ‘i he ngāue vāofi ‘a e timi ngāue ‘ikai ke ngata pē foki ai ‘Eiki Sea na‘e faipē ‘a e ngāue vāofi pea mo e ‘Ofisi ko ia ‘Ateni Seniale ki he ‘uhinga ko ia fakatatau ki he lao ki he kakai Tonga pea ‘i he‘ene fakapilitānia ‘i he *Nationality Act* ko e *person’s deemed Tongan subjects* ‘a ia ko e kakai ‘oku lau ko e kakai Tonga.

‘Oku mahu‘inga foki Sea ‘a e fanga ki‘i tokoni ko eni ko ē ‘a e totongi *fees* ko eni, tokoni lahi ia ki he potungāue ‘i he tānaki ‘a e ngaahi pa‘anga ko eni ‘ikai ke ngata pē foki ai ka ‘oku ‘i ai ‘a e ‘amanaki ke toe fakalahi ‘a e tafa‘aki faka-*lab* fakakemi ko eni ‘a e Potungāue Mo‘ui fakame‘angāue fakafale, fakamisini ngāue ko hono ‘uhinga ko e teuteu atu pē ki he kaha‘u ‘i he fokoutua ko eni ‘ikai ke ngata pē foki ai ko hono sivi ‘a e ngaahi fokoutua kehekehe pē foki ‘i he taimi tatau pē.

Malava pe ke ‘asi e mahaki hili he ‘osi e ‘aho ‘e 14 e nofo kolonitini.

Na‘e ‘i ai pea mo e toe fehu‘i pē ‘Eiki Sea fekau‘aki mo e ‘aho ‘e 14 ki he ‘aho ‘e 21 ‘i he taimi ni ‘oku hanga pē ‘e he potungāue ‘o siofi e kaveinga ko eni ‘i he uike kotoa pē ‘a e lōloa ko ē ‘a e nofo kolonitini ko ia ‘i he ngaahi hōtele pea mo Makeke pea ‘i he tu‘u ‘i he taimi ni ko hono ‘uhinga pē ‘oku ‘asi foki ‘a e fokoutua ia hili ‘a e ‘aho ‘e 14 neongo ‘oku ‘asi si‘isi‘i ka ‘oku malava ia ke ‘asi mai hili ‘a e kolonitini ko ē ‘aho ‘e 14, pea kei fiema‘u pē ke tau ki‘i tauhi pē ‘a e ‘aho ‘e 21 ka ‘oku vakai‘i fakae‘aho pē ‘i he taimi tatau pē ko e fōtunga fo‘ou pē ko e *new variant* ko eni ‘oku a‘u mai ki Fisi ‘a e *delta variant* ‘oku fu‘u vave ‘aupito ‘e ne mafola. Pea ‘i he vakai pē ki he kuohili ‘Eiki Sea ‘i he ta‘u kuo‘osi na‘e lele ai ‘a e kolonitini ‘aho ‘e 21 ka ko e 14 pē foki ‘a e hōtele pea ‘aho 7 e ngaahi ‘api. Ko e ngāue lahi ‘aupito ‘a e potungāue hono siofi fakalukufua ‘akinautolu ko eni ‘oku nau nofo ‘i Tonga ni fakalukufua, ‘ikai ke ngata pē foki ai na‘e lahi ‘aupito pē ‘a e maumau‘i ‘a e lao ‘o a‘u pē ki he fakahoko ha fanga ki‘i paati ia pē ko ha fanga ki‘i ma‘u me‘atokoni...

<007>

Taimi: 1410-1415

‘Eiki Minisitā Mo‘ui : ... fakatokolahi fakataha mo e folau he‘ene foki mai ko ia ki ‘apí‘i he taimi tatau pē ‘oku fiema‘u ‘e he Potungāue Mo‘uí ke hokohoko lelei atu ‘etau huhu malu‘i, ke ‘i ai e ivi malu‘i ‘i he‘etau kau *front liners* ke nau lava ‘o matu‘uaki ‘a e ‘enua ngaahi ngāue, pē ko ha hū mai ‘a e vailasi ‘i he taimi e nofo kolonitini. Kai ke ngata pē foki ai, ki he fonua ni fakalūkufua taumu‘a ki he peseti ‘e 70 ‘a e huhu malu‘i ki Tisema, ko hono ‘uhingá ke fakasi‘isi‘i ‘a e uesia lahi pē ko e nofo falemahaki pē ko e puke lahi ‘o tokoto he *ICU* ‘a e Hou‘eiki mo e kakai ‘o Tongá ni ki he kaha‘ú. Ka kapau ‘e hū mai e fokoutua ni, kuo ‘i ai e fu‘u ivi malu‘i lahi

'i Tongá ni peseti 'e 70 ki he lahi hake, ke lava 'o uesia si'isi'i mahalo ko ha ki'i *flu* si'isi'i pē pea 'ikai ke tau a'usia 'a e tu'unga fakatu'utāmaki 'o a'u ki he pekia hotau ki'i fonua ni. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai 'Eiki Nōpele.

Kole ke to e makehe ange 'a e sevesi ki he kau muli koe'uhi 'oku totongi 'enau kolonitini

Lord Tu'iha'angana : Mālō Sea tapu mo e Feitu'ú na mo e Hou'eiki e Komiti Kakato. Ki'i nounou pē ia ko 'eku tokoni pē 'aku ki he Minisitā Mo'ui. Poupou 'aupito ki he tu'utu'uni ko eni ki he totongi e kau muli. Na'a ku talanoa pē Sea mo e tokotaha ngāue he 'ofisi ko eni mau fa'a feohi 'a ia na'e hounga'ia 'aupito he na'e lava mai he kolonitini ko eni mo e fakamālō'ia 'a e Pule'anga he'enau..pea mo e, 'i he tauhi kinautolu he kolonitini. Pea mahino pē ia ko e totongi ia kia nautolu 'oku 'oku 'ikai ko ha *issue* ia Sea. Ka na'e toe me'a mai mo e tokotaha 'o e kau Fakafofonga muli fai mai 'ene *appointment* kiate au mo potalanoa ai. Me'a tatau pē Sea 'ene fakamālō'ia hono tauhi kinautolu. Ko eni kuo totongi 'Eiki Minisitā Mo'ui, pea mahino pē foki saisai ange ia na'e 'ikai ke nau totongi. Ka ko e meimei ko e me'a ia na'e tatau 'ena talanoa Sea, 'ikai ke na tukuhifo ka ko 'ena pehē 'e 'ikai ngalo 'ia naua 'a e fu'u taimi ko ia na'a na 'i he kolonitini ai, 'a e konga lahi ko 'enau ma'u me'atokoni manioke Sea. Mahino pē ia 'oku lelei pē ia ki he kau Tonga, ka ko eni kuo totongi 'a e kau muli. Pea mahino kapau ko ha pālangi, pea lahilahi 'oange ha'ane pateta mo ha fanga ki'i me'a pehē 'oku sai. Kapau ko ha Siaina pea 'oange ha'ane laise, kae 'oua 'e si'i tuki 'aki ai pē manioke, faka'ofa'ofa pē ia hotau kakai 'a e me'atokoni, ka ko e tokoni atu pē 'Eiki Minisitā Mo'ui, ka 'oku totongi pea toe 'oange ha ki'i sēvesi 'oku toe ki'i makehe ange ki si'i kau muli.

Mahino 'oku 'ikai foki ke nau lāunga nautolu he ko e kakai eni ia 'oku *diplomatic*. Ka ko e taimi pē ko ia 'oku fai ai 'a e talanoá 'oku nau talanoa fiefia pē nautolu he'enau o mai ka 'oku mahino 'oku ngaahi 'aki nautolu 'a e manioke he houa kai he 'aho ki he 'aho he fu'u 'aho 'e 21 pē 'aho 'e 14 ko eni kimu'a. Pea ko ena kuo *charge* totongi kinautolu, ke ki'i fakatokanga'i ange Minisitā ke 'oange mo 'enau me'atokoni he ofiofi ki he fa'ahinga me'atokoni 'oku nau anga ki ai, mālō.

'Eiki Minisitā Mo'ui : Mālō Sea kae 'ave ange ki he timi ngāue ke nau sio ki he tafa'aki ko ia ki he me'atokoni mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō.

Mateni Tapueluelu : Sea

Sea Komiti Kakato : Me'a mai.

Kole ke 'oua 'e totongi 'e he kakai Tonga 'a e \$100 ki he sivi Koviti he taimi te u folau ki muli

Mateni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ú na Sea te u nounou pē Sea ko e kole atu pē eni ia. Kuo me'a mai 'a e Hou'eiki Pule'anga tautefito ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui 'o fakamatala'i 'a e anga e tu'u ko eni mo e 'uhinga 'o e Tu'utu'uni. Sea ko e anga pē eni ia e tautapa mei he tēpile ko eni, ko hono 'uhinga ko hono tu'unga faingata'a fakapa'anga 'oku tau 'i ai ha lolotongá ni.

'Oku mahino pē kapau pē 'e 'i ai ha ni'ihī 'e folau ki muli mei Tonga ni he vaha'ataimi ko enī, ko e 'uhinga matu'aki mafatukituki pē pelepelengesi. Ka ko e kole ia Sea, fēfē ke to'o pē pa'anga 'e 100 mei he kakai Tonga he fo'i vaha'ataimi atu pē ko enī. Ko e ki'i pa'anga 'e 100 kae to'o mu'a ke fakamahino pē 'oku tau hanga 'o tokanga'i 'a e fu'u faingata'a 'oku tau tofanga ai he taimi ni. Ka 'i ai ha ni'ihī 'e folau, pea mahino pē ko e folau 'oku mafatukituki, kae fakaho'ata ai hono to'o e ki'i pa'anga 'e 100 pē ko hono *divert* ki ha feitu'u kehe.

Ko e 3 afe Sea 'oku mahino pē ko e fakamatala mai ko ē he taimi ni mahino pē ko e kakai muli, ka 'oku mau faka'amu pē Sea ko e me'a mo'oni ia. Ko hono 'uhinga na'e 'i ai 'a e lao na'e 'omai ki heni 'o fai 'a e tālāngā heni feme'a'aki ko enī heni...

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea fakatonutonu atu.

Sea Komiti Kakato : 'Io fakatonutonu,

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu pea mo e Sea pea mo e Fale 'eiki Sea. Ko 'eku fakatonutonu ko e pehē ko ē ko e faka'amu pē ko e me'a mo'oni enī. Sea ko e lao enī, pea ko e tu'utu'uni 'a e lao 'oku fakahoko ko e me'a ia 'oku mo'oni.

Mateni Tapueluelu : Mālō Sea...

<008>

Taimi: 1415-1420

Mateni Tapueluelu: ... pea na'e 'i ai pē mo e lao na'e 'omai heni Sea pea na'a tau pāloti ai heni pea ko e taimi ko ē na'e fakahoko ai e lao 'i tu'a 'oku kehe ia. Tautea ki he letá 'oua 'e toe 'ova he pa'anga 'e 500 ko hono 'ai ko ē 'i tu'a 'oku fix ia he 500 ko e me'a ia 'oku mau tokanga atu ai Sea ke tau femahino'aki ke pau na'a 'osi enī pea fai ha longoa'a ai pea 'oku mau loto ke ma'a homau konisēnisi ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Io fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea 'o e ... Sea, fakatonutonu na'a ma'u hala e kakai 'a e lao ko ē mo e tu'utu'uni 'oku tali 'e he Fale pea fakahoko he Pule'anga 'a e me'a kehe. Ko e me'a 'oku tali 'e he Fale ni ko e me'a ia 'oku fakahoko ia 'Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā.

Mateni Tapueluelu: Pea ko 'emau faka'amu ia Sea ke mahino mo ma'ala'ala mo'oni 'a e me'a ko ē 'oku tau tali ko e me'a ia ko ē na'a mau *refer* ai ko ē ki he tu'utu'uni ko ē laó 'ikai ke mau loto ke mau 'unu mautolu he lao ki ai Sea ka ko e feinga pē ke mahino ko e me'a ko ē 'oku tali heni ko ia ia ko ē 'e fakahoko 'i tu'a ke tatau pē Sea pea fiamālie kakai. Ko e anga ia e fakahoko atu ke ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu hake Sea.

Mateni Tapueluelu: To'o e fo'i pa'anga 100 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Ai loi pē 'a'aku ia Sea 'uhī fekau'aki mo 'ene me'a ko ē 'anenai ko ē ki he Lao ko ē 'i he Mo'ua ko ē 'i he halapule'anga ki he 'a ē ko ē na'e me'a ki ai 'o fakatātā 'aki 'oku 'ikai Sea 'oku hala 'ene me'a ko ia 'o fekau'aki pea mo e lao ko ia. Ko e tu'utu'uni pē 'a e laó 'a ē 'oku fakahoko 'aki e mo'ua ko ia pea kapau he 'ikai te te fie hopo pea te 'alu ki he Fakamaau'anga ke fakahoko atu ai e fatongia ko ia.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā ...

Poupou ke 'oua 'e totongi 'e he kakai Tonga teu folau ki muli 'a e \$100

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'una Sea ko 'eku ki'i poupou atu pē 'a'aku ki he me'a ko ē 'oku me'a ki ai e Fakafofonga Fika 4 pea mo e kole pē ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui me'a mai angé ka to'o e pa'anga 'e 100 ko eni 'e ai ha uesia ai pē 'oku 'uhinga lelei pē tau 'oatu ki si'i kau Tonga 'aki e ngaahi 'uhinga kuo 'ohake ka ko e fai 'aki pē ha'o me'a kapau ke pehē ka to'o pē 100 ia kae 'ai pē 250 'aki pē 'uhinga Sea ko e tau pehē pē 'oku tokoni pē ki he kakai neongo 'oku 'oange e ngaahi 'uhinga lelei pē ia ki ai pea kapau ko e fokotu'u atu mo e kolé kapau 'oku pehē 'e he Minisitā ka to'o pē ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u me'a 'e uesia ai faka'ofa'ofa pē ia he 'oku tui ko e fu'u me'angāue ko ē na'e 'omai ke fai 'aki sivi ko eni ko e me'a'ofa mai mei he ngaahi fonua tokoni na'e 'uhinga mai pē ia ke mai ke sivi 'aki e kau Tonga.

'Eiki Minisitā Lao: Ki'i tokoni atu Sea. Ko e me'a ko eni ko ē 'oku fai 'aki e sivi 'oku 'ikai ko e me'a'ofa ia 'oku fakatau mai ia na'e kau 'a Tonga ni he mu'omu'a taha he fakatau mai e misini ke lava 'o sivi 'aki hotau kakai. Pea ko e me'a ko ia 'oku totongi.

Lord Tu'iha'angana: Fakamālō ki he Minisitā Mo'ui.

'Eiki Minisitā Lao: Ko e kole ...

Lord Tu'iha'angana: Kae 'oleva mu'a ke me'a mai e Minisitā Mo'ui.

'Eiki Minisitā Lao: Sea sai ...

Lord Tu'iha'angana: Kae fai ki ai 'a e kolé mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me'a mai pē Minisitā Lao.

'Eiki Minisitā Lao: Pea ko e me'a ko ia 'e ...

Sea Komiti Kakato: 'Oku 'i ai pē ki'i 'a e maama lahi 'aupito ...

'Eiki Minisitā Lao: 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Ho'o fakatonutonu kae toki faka'osi mai e 'Eiki Minisitā Mo'ui.

'Eiki Minisitā Lao: Kuo pau ke tau fetokoni'aki he ko 'etau pa'anga tukupau 'oku fai 'aki e ngāue ko ia. Ko hono 'ai e ki'i totongi ko ē 'oku 'ikai ke ne ma'u 'e ia e vaeua hono totongi ko ē me'a ko eni 'oku kumi mai ke fai 'aki e totongi ko e ki'i fakaai pē eni.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Pea hangē ko e me'a ko e laumālie ko ē 'oku 'omai 'aki pea ko e hā hano kovi ka to'o, 'e fai ha me'a 'e maumau ai pē 'e 'i ai ha fu'u mole lahi ai ka ko e kolé ko e fakatangi kapau 'oku pehē mai he Minisitā Mo'ui.

'Eiki Minisitā Lao: Kapau 'e to'o ā ia kae 'oua 'e toe sivi 'aki e kakai Sea.

Lord Tu'iha'angana: Mālō.

'Eiki Minisitā Lao: Kapau 'e to'o ā ia kae 'oua 'e toe sivi e kakai ko e me'a ia 'e iku ki ai.

Lord Tu'iha'angana: Vave ke 'ai mai e fu'u fa'ahinga faka'uhinga pehē Sea ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Tau 'ai fakalelei e me'a mo kapau 'oku pehē ke tuku pē ā ai kapau 'oku pehē he Minisitā Mo'ui ke to'o pea to'o.

Sea Komiti Kakato: Sai Hou'eiki kuo mahino ka au e feme'a'akí na'a faifai ka mou tuputāmaki. Minisitā Mo'ui?

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu mo e ...

Sea Komiti Kakato: Fale'i mai au ke tonu 'eku ma'u he 'ikai te u, te u nofo he tu'utu'uni mo e lao he faka'uhinga 'a e Hou'eiki, fale'i mai ke tonu kae taa'i 'eku hāmala kau pālōti. Me'a mai.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Mālō 'Eiki Sea tapu pē mo e Feitu'una, tapu pea mo e Fale 'Eiki ko e fakamālō atu he ngaahi tālanga 'oku fakahoko. 'E 'Eiki Sea fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e ngaahi tokoni ki he ngaahi ngāue kotoa pē 'a e Potungāue Mo'ui talu mei he 2000 'oku 'i he kongā fika nimá 'e ngofua ki he Minisitā Mo'ui 'i he makatu'unga humanitarian pea 'i he fale'i 'a e 'Ofisi Pule ki he Mo'ui ke faka'atā ha taha mei he totongi 'a ia 'oku hā atu 'i he ngaahi tu'utu'uni. 'A ia 'oku 'i ai pē 'a e mafai fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni ke, ke *waiver* 'a e 'a e totongi ko eni ki he taha. 'I he taimi tatau ...

<009>

Taimi: 1420-1425

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... pē 'e 'Eiki Sea ko e fakakaukau lelei taha eni 'a e Pule'angá pea na'e 'osi sivilivi'i kātoa mai pē 'i he ngaahi, mei he Potungāue Mo'ui 'o ha'u ai ki he Komiti 'a e Ngaahi Me'a Fakafokifā kae 'uma'ā hono siofi 'e he 'Ofisi 'o e 'Ateni Senialé pea 'omai ai ki he Kapinetí. Ka ko e lelei taha eni 'a e ngāue 'a e finemotu'á ni tuku atu ki he Feitu'una pea 'i he taimi tatau pē kiate au 'a e, 'a e mahu'inga 'a e faingata'a'ia fakalukufua faka'ekonōmika 'i Tongá ni kae 'uma'ā foki 'a māmani lahi. Ka 'i he taimi tatau pē 'a e fiema'u ke tau ala nima kātoa 'a e toko 1 kilu 'o Tongá ke tau ngāue'i hotau fonuá ni ki he fakalalakala tu'uloa ki he kaha'ú. Mālō 'Eiki Sea.

Pāloti ki he Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Ngaahi Totongi ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'ui

Sea Komiti Kakato: Mālō mahino kiate au. Ko e fiema'u pē ia mo e fale'i e tu'utu'uni 'a e Potungāue 'a e Minisitā Mo'ui ki he fakatamaki 'oku pōpō'uli ai e KOVITI 'i hotau ki'i fonuá 'a Tongá ni. Kiate au Hou'eiki mou laumālie lelei. Kalake tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Tu'utu'uni Fika 10/2021, Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Ngaahi Totongi) ki he Ngaahi Ngāue ki he Mo'ui 2020 fakahā 'aki 'a e hiki ho nimá. Mālō.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki. Loto ki ai e toko 10.

Sea Komiti Kakato: 'I ai ha fakahā loto?

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Mo'ale Finau, Veivosa Taka. 'Ikai ke loto ki ai e toko 6.

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou'eiki. Tali e Tu'utu'uni ko ení. Tau hoko ki he tu'utu'uni, 'asenita fika 7.5 ko e Tu'utu'uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu'utu'uni ki he Tuté 'a e PACER Plus 2020. Kole ki he Minisitā 'oku 'a'ana e Tu'utu'uni ko ení ke fakamaama mai, 'atā ke fai ha feme'a'aki. Mālō.

Tu'utu'uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu'utu'uni ki he Tuté 'a e PACER Plus 2020.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Seá pea mo e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Ne 'osi kau kotoa pē ngaahi me'a ko ení he'eku *brief* ko ē 'anenaí. 'A ia ko e PACER Plus ko e hangē ha ia ngaahi fonua kaungā'api e Pasifikí 'enau fakafekau'aki. Pea 'e to'o leva ai 'a e fehū'aki 'a e ngaahi koloá pea mei hotau ngaahi fonua kaungā'api 'oku nau mēmipa hení 'a e tuté. Pea ko e mole ko ia fakapa'anga ko ē ki he ngaahi fonuá kau ai mo tautolu. 'E tokoni'i fakapa'anga leva ia 'e Nu'usila mo 'Aositelēlia he taimi ko ē 'e kamata ai fakahoko e ngāue ko ení. Ka ko e ngaahi ngāue teuteu eni kuo pau ke fai ia Sea kimu'a pea toki lava 'o, 'o fakahoko 'a e alepau ngāue ko ení. 'A ia 'oku foki leva ia ki he, ki hono toe fakamahino'i 'a e koloa ko ē 'oku fakatupu fakalotofonuá pē ko e *country of origin*. Ko e ngaahi koloa ko iá ko e taimi ko ē 'e hū ai ko ē ki hotau ngaahi fonua kaungā'api 'i he *trade* 'e, he'ikai ke tukuhau'i 'e he ngaahi fonua ko iá.

'A ia ko e fo'i taumu'a foki 'Eiki Sea ko e faka'ai'ai 'a e fefakatau'aki 'i hotau ngaahi kau'āfonuá pea 'oku pou pou'i lahi 'aupito eni ia 'e he WHO 'a e *World Trade Organization*. 'A ia ko e taumu'a ia hono fakahū mai e lao ko ení. 'Oku 'i ai pē mo e ngaahi lao felāve'i mo eni ki hono fakatonutonu ko ia 'a e, 'a e tu'unga lolotonga ko ē 'oku 'i ai 'a e tukuhau' mo e tute ko ē 'etau koloá, ngaahi koloa ko iá. Fokotu'u atu Sea ke tali e ngaahi lao. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'una Sea pea pehē ki he Komiti Kakató. Sea ko e fakamālō pē ko hono 'uhingá 'oku mo'oni e Minisitā ko e taha eni ia e ngaahi feinga na'e fakahoko fuoloa mai hono feinga ke *implement* Sea. Ko e mahino pē ko e fefakatau'aki 'a

Nu'usila mo 'Aositelēlia mo e fanga ki'i fonua he Pasifikí 'e lava ke 'i ai 'a e fanga ki'i *preferential treatment* 'i he taimi 'oku 'ai ko ē tuté. 'I he ngaahi ...

<002>

Taimi: 1425-1430

Mateni Tapueluelu: ... fanga ki'i fonua pē ko ia, pea ko e fiefia 'anga'aku ko hono 'uhingá ko e me'a mai 'e he Minisitā ka 'i ai leva ha mole, 'e tokoni mai 'a Nu'usila mo 'Asitelelia, ka 'i ai ha mole he fefakatau'aki ko eni he ko hono 'ai mo'oni ko e fehū'aki ko ē koloa ke to'o 'a e tute pē ko e tukuhifo 'aupito pē ko hono to'o 'aupito 'a e tute kae lava ke fai ha fefakatau'aki pehē.

Pea 'oku ou tokanga pē Sea na'e 'iai 'a e fakakaukau, mo'oni pē na'e 'i ai 'a e fehu'i ka to'o leva 'a e tute pea 'i ai 'a e holo 'i he tānaki 'a e fanga ki'i fonua 'e ma'u leva 'a e pa'anga mei fē, pea mo'oni pē na'e 'i ai 'a e fakakaukau ke pehē ke tokoni mai 'a Nu'usila mo 'Asitelelia ka ko e me'a ko ē na'a na tuku mai naua ia Sea 'oku fu'u lahi 'etau hanga 'etautolu 'o ngāue'aki 'a e fanga ki'i *preferential* pē 'atautolu fakalotofonua, 'a ia ko 'etau hanga pē ko ē 'oange ki he ni'ihi 'o tātānaki ia 'o a'u ia 'o 60 miliona 'a e pa'anga 'oku totonu ke tānaki 'e he Pule'anga, ka 'oku uesia ia ko hono 'uhingá pē ko e fanga ki'i *exceptional* fakalotofonua pē.

Kole fakama'ala'ala ki hono kei tute meleni 'oku hū ki Ha'amoā.

Pea ko 'eku tokanga pē Sea ko hono 'uhinga ko e fakakaukau ko eni, 'oku mau ma'u e fakamatala 'o pehē 'oku a'u e ki he 'etau meleni 'oku uta atu ki Ha'amoā, na'a tau fakakaukau 'e hao ko hono 'uhinga ko e alea ko eni 'a e *Pacer Plus*, ka 'oku fakahoko mai ia na'e kei tute pē ia. Pea 'oku ou kole pē ki he Minisitā ke tokoni mai ai mo'oni e fakamatala ko eni, na'e kei tute pē ia, 'a ia ko e me'a ko ē 'oku mau feinga ke fifili ki ai Sea pē 'oku ngāue koā 'a e fo'i me'a ko ē 'i hono 'ahi'ahi mo hono tesitesi'i he taimi ni pē 'ikai, pē 'oku ma'u mei ai ha'atau lelei pē 'oku 'osi ia pea tau kau ki ai pea hū atu 'etau meleni ki Ha'amoā kae kei tute pē ia ke tokoni mai e Minisitā ai Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Tongatapu 4, ha taha mei he tēpile 'a e Kapineti he ko e ngāue ko eni na'e fai hono muimui'i 'e he Pule'anga kuo 'osi, ko e hā ho'omou tali ki he anga e tūkunga 'o e anga e fili 'oku 'oatu he fehu'i ko eni. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu atu ki he Feitu'u na Sea pea tapu atu ki he Hou'eiki 'o e Kapineti kae 'uma'ā 'a e tēpile 'a e Hou'eiki Nōpele kau Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Fakamālō atu pē ki he Fakafofonga 'i hono 'ohake 'a e ngaahi fekau'aki mahu'inga ko eni.

Ko e 'uluaki pē Sea keu kamata atu pē pea mei he lao hangē pē ko e fakamalanga na'e fai 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga, ko e mahu'inga 'o e tu'utu'uni ia ko eni ko e liliu ke tatau pea mo e aleapau ko ē na'e fakamo'oni ki ai 'a Tonga ke kau 'i he kau mēmipa ko ia 'o e *Pacer Plus* ki he Pasifiki, pea ko e ngaahi konga fakaikiiki e lao 'oku ne hanga 'o tuhu'i fakamahino ai ke tokoni ki he ngāue 'a e kasitomu pea mo e tukuhau hono fakakalakalasi 'a e ngaahi koloa kau ai 'a e ngaahi koloa fehū'aki fakalotofonua he kau mēmipa, 'o fekau'aki ai pea mo e me'a ko ē na'e tokanga mai ki ai 'i he meleni.

Mo'oni 'oku kei tute pe 'e Ha'amoā 'a e meleni hu atu mei Tonga ni.

Pea koe'uhí ko e fehu'i na'e 'ohake 'oku mo'oni, 'a ia ko e meleni he taimi ni, ko e lolotonga na'e toki ngāue pē 'a e lao ko eni 'i he kongā Tisema 'o e ta'u kuo 'osi pea ko e fuofua fakataha 'a e kau 'Eiki Minisitā ke hoko atu ki hono ngāue'i eni na'e toki fakahoko 'anepongipongi ni 'e Sea, pea na'e Sea ai 'a Tonga 'i he fakataha ko eni.

Ko e me'a mahu'inga heni Sea 'oku 'i ai e ngaahi kupu 'oku lolotonga monū'ia ai e fonua, tautautefito pē Sea ki he fakatau koloa 'ikai ko e koloa pē ko e faka-Pilitania ko e *services*, 'a eni 'oku hū ai e ngaahi fakangofua ke ngāue'i hotau kakai 'i Nu'usila mo 'Asitelesia, pea 'oku 'oange kiate kinautolu neongo e ngaahi fakangatangata ko ia 'i he taimi ni ka 'oku 'i ai pē faka'atā makehe 'oku 'oange ke hokohoko atu 'enau ngāue ke ma'u ai 'a e ngaahi faingamālie mo e monū'ia 'o e kakai.

Ko e mahu'inga ko ē lao ko eni 'oku ne hanga leva 'o 'omai 'a e ngaahi fakamatala mahino mo hono fakangatangata 'a e ngaahi koloa 'oku ngaahi 'i he ngaahi fonua mēmipa, pea mo e founa hono faka'atā 'a e ngaahi tukuhau tute 'e fakahoko ko ia 'i Tonga ni. 'A ia ko e me'a 'oku ki'i lōloa ai 'oku meimei ko 'ene liliu pē. Ko e, ko e tokanga ko ē ki he tukuhifo ko ē tute, mea'i pē 'e he Feitu'u na Sea ko e fonua ia na'e 'osi hū ia ki he Kautaha Fakamāmani Lahi ko ē 'o e Fefakatau'aki Fakamāmani Lahi. 'A ia ko 'etau ngaahi faka'atā ko ē na'a tau hū'aki na'e faingofua 'aupito pea ko e founa ko ē 'oku fai hono tukuhifo 'aki 'a e tute 'oku feinga ke feongoongoi pea mo 'etau ivi tānaki pa'anga ko ē he fonua, 'A ia ko e fakatātā ...

<005>

Taimi: 1430-1435

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ...hangē pē ko e 'uluaki ta'u 'e 5 'oku 'omai meimei ko e holoki'aki pē peseti 'e 1 'a e tute, ka ko e taumu'a foki Sea ke holoki e tute pea a'u ma'ama'a mai e koloa ko eni 'oku tokoni mai ki he ngaahi 'a e ngaahi koloa 'i Tonga ni pea lahi ange 'a e ngaahi koloa 'oku ngaahi 'i Tonga ni pea lahi ange ai 'a e ma'u ngāue pea mo e koloa fefakatau'aki fakalotofonua. 'A ia ko e fakafuofua ko ē 'oku fai 'e he Pule'anga ko e tukuhau ko ē 'e tānaki he fonua 'e lahi ange ia 'i he tukuhau ko ē 'oku tukuange 'i he'enau hū mai 'a e ngaahi koloa pea mei hū...tukuhifo e tute 'i he'enau tau mai ki he fonua.

'Osi kamata ngaue'aki e Lao PACER PLUS ka 'oku kei hokohoko atu ngaue ke ma'u hono lelei.

'A ia ko e fakatātā mahino pē ia, taimi ko ē 'e ngāue ai 'o a'u atu ki he meleni 'e 'alu hifo leva 'a e meleni pea mei he peseti 'e 20 ko eni 'oku lolotonga 'i ai ke 'alu hifo ki lalo 'aupito ke a'u 'i he'ene a'u mai ki Tonga ni pea 'atu mei Tonga ni ki Ha'amoā. 'A ia ko e me'a ia 'oku hoko he taimi ni Sea neongo kuo kamata e lao, ka 'oku hokohoko atu 'a e ngāue ke tau a'u ke ma'u hono melie.

Ko e me'a mahu'inga heni Sea koe'uhí kuo 'osi kamata 'a e ngāue ia ko eni ka ko e ngaahi faka'uhinga ko eni 'a e lao 'oku fiema'u ia ke fai mo tali, ka ko hono ngāue'i 'oku ...ko e kongā 'uluaki 'oku fai ki ai 'a e ngāue 'oku lahi 'a e ngaahi me'a ia hotau fonua 'oku fiema'u ke tau a'u ki he tūkunga pau ko ē 'oku fiema'u 'e Nu'usila, pea ko e taha ia he me'a 'oku fai 'a e ngāue he taimi ni hangē pē 'oku mea'i he Fale 'oku fai 'a e ngāue lahi 'a e Pule'anga ki he ngaahi fale fa'o me'atokoni, fiema'u ke tauhi ke ma'a, 'ai pea mo hono... fakataha ke 'oua

toe 'i ai ha veiveiua 'a Nu'usila 'oku 'i ai ha toe hūhūkia ha fa'ahinga fakatamaki ai kiате kinautolu. Ko e me'a ia 'oku ...pea 'oku 'i ai e faingamālie lahi ke hanga 'e Nu'usila mo 'Aositelēlia tokoni'i e fonua. Ka ko e foki mai pē Sea ki he lao kātaki pē fakalōloa, ko e mahu'inga ke lava ke tau paasi 'a e Tu'utu'uni kae hoko atu 'a e ngāue ke fai mo tau a'u ki he loloto mo hono momona 'a e alea ko eni mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā, me'a mai Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Fakamālō lahi Sea ki he 'Eiki Minisitā 'i he fakama'ala'ala mai ko ia, 'a ia 'oku mahino kuo kamata e lao pea 'oku 'ikai ke tau ma'u kakato hono momona ko 'etau faka'amu pē Sea ko hono ngāue'i atu ko eni te tau 'unu'unu atu 'o a'u atu ki ai. Ko e kole pē eni ia Sea ke ki'i fakama'ala'ala mai ange 'i he Kupu 15 'o e Tu'utu'uni ko eni Kupu 15 'a ia ko e taimi 'oku 'eke ai ke fakahoko 'a e tute makehe. Ko e *preferential duty* pea ke te fakafonu leva 'a e foomu mo e fakalao 'a e fakahā 'a e tupu'anga mo e koloa ko ē 'oku *originate* mei fē 'a ia he Kupu 15.

Ko e kole pē ki'i tokoni mai pē ko e kupu 1(1)(c) pē ke te fakafonu 'a e foomu 'i he lea fakapilitānia, pea 'oku 'ai pē 'i he lea fakapilitānia.

Sea ko e ki'i kole pē ke ki'i fakama'ala'ala mai pē ko e hā 'oku 'ikai ke lava ai 'o toe 'ai pē 'i he fakatonga, fakapilitānia mo e fakatonga na'a tokoni ke tokoni ki hotau kakai he taimi fakafonu ai e 'ū foomu ko eni he ko e kakai hū koloa mai mo e *export* mai natula kehekehe na'a lava 'o tokoni ki ai tau fakahoko 'o paasi 'a e ki'i tu'utu'uni pehe ni pē Sea 'a e Pule'anga na'e tu'utu'uni ai ke fakapilitānia mo fakatonga ko e ki'i tu'utu'uni ko eni 'oku fakapilitānia 'ata'atā pē ia. Ko e kole atu pē ke angalelei 'a e Pule'anga 'o fakakaukau'i ke toe 'ai pē mo e fakatonga Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea pea mo e Fale 'Eiki Sea, tui mahalo ko e ki'i *mistyping* pē ngāue ko ia 'a e kau ngāue, ka ko 'etau lea faka'ofisiale foki Sea 'a e *document* kātoa pē ko e lea faka-Tonga, lea faka-Tonga pea ko e fakapālangi ia 'oku toki tānaki mai pē ki ai, pea kapau te mou laumālie lelei pē ke tohi'i atu ai pē mo e fakatonga pea sai.

Mateni Tapueluelu: Fakamālō atu 'Eiki Minisitā he laumālie lelei ko ia, tānaki atu mo e fakatonga ki ai mālō 'aupito e ma'u faingamālie Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō, me'a mai.

Veivosa Taka: Sea kātaki Sea tapu mo e Feitu'una tapu mo e Fale 'Eiki. 'Eiki Sea ko e fokoutua hake pē 'a e motu'a ni ia ke fakamaama mai fekau'aki pea mo e *trade* ko ē 'atautolu, 'e 'i ai nai ha uesia 'a e ngaahi pisinisi Tonga 'i he *pacifier plus* he taimi ko ē ko ē 'oku 'omai ai e ngaahi koloa.

Ko hono ua 'e uesia ai 'etau tu'unga tānaki pa'anga...

<007>

Taimi: 1435-1440

Veivosa Taka : ... 'i hono fakahoko eni he 'oku hangē kia au 'e 'omai 'a e tu'unga 'i lalo ange. Pē ko e hā nai 'a e faikehekehe 'etau fefakatau'aki mo Nu'usila, 'oku palanisi pē 'oku, ko e anga pē Sea 'eku fehu'i, ke fakamaama mai e motu'a ni. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito Fakafofonga Ha'apai 13 fehu'i mahu'inga 'aupito ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea ko u kole ki he Minisitā Leipa ke tokoni mai ke fakama'ala'ala ange ki he Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato : Ko u tui pē na'e me'a 'a e Minisitā ki he Fakafofonga ke fehu'i atu ki he Feitu'ú na. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea fakamālō atu kae hao atu pē ngaahi fakatapu kuo 'osi hono fai. Fakamālō pē ki he Fakafofonga. Ko e 'uluaki pē ke tau femahino'aki pē ko e taumu'a ia na'e kau ai 'a e Pule'anga 'i he hū ki he alea faka-fefakatau'aki fakavāhenga fonua ko eni 'a e Pasifiki, koe'uhi ko 'ene lava 'o fakapapau'i pē 'i he'ene fakafuofuá 'e tokoni lahi eni ke toe faingofua ange 'etau fefakatau'aki.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a mahalo 'oku mea'i pē 'e he Fale ni na'e 'omai pea mei he Folofola fakaava 'o e Fale Alea. Ko e tūkunga ko ia 'oku tau 'i ai he taimi ni, ko e tō kehekehe 'aki ko ē 'i he fakatau'aki fakakoloa pē, 'i he'ene a'u mai ki he fakamuimui 'o e ta'u kuo 'osi, 'oku meimei kehekehe 'aki 'a e 400 miliona 'a e hū atu 'etau koloa ki muli, pea mo 'etau koloa fakatau mai mei muli. Sea ka ko e fakakātoa ko ē 'o 'etau fefakatau'aki mo muli, 'oku 'ikai ke kau heni 'a e ngaahi koloa ngāue'aki ko ia ko e faka-Pilitania ko e *services*. 'A ia 'oku kau leva ai 'a e pa'anga hū mai lahi ki he fonua, ko e ma'u monū'ia mei he ngāue 'etau kakai 'i muli. 'A ia 'oku na meimei fetāmate'aki pē 'i he fakalūkufua 'etau fefakafetongi koloa pea mo muli 'o kau ai 'a e ngaahi *services*. Ka ko e me'a mahu'inga 'o e alea ko eni, hangē pē na'e 'oatu 'anenai Sea, ko e taumu'a 'o e Pule'angá ke 'oange ha faingamālie ke ma'u ma'ama'a mai 'a e ngaahi koloa ko ia 'e fiema'u 'e he fonuá ke ngaohi 'aki 'etau ngaahi fakatupulaki 'i Tonga ni, pea 'ikai ke ngata ai, ka 'oku ai e ngaahi koloa ke tau ma'u pē ko e *consumer able* 'a ia ko 'ene ha'u pē 'oku toe tō ma'ama'a mai ki Tonga ni koe'uhi ā ko hono to'o kotoa e ngaahi tute ko ia 'i he'ene tau mai ki uafu. 'A ia ko e tokoni pē ia Sea.

Malava pe ke uesia ngaahi pisinisi he aleapau ko eni.

Ko e fehu'i ko ē ko ē ki he, 'e 'i ai ha ngaahi pisinisi 'e lavea, ko e taha eni e ngaahi me'a na'e fai 'aupito 'a e lōloa 'i hono talanoa'i he alea ko eni. Ko e tali nounou pē Sea, 'io 'e malava 'e 'i ai e ngaahi pisinisi. Ko e fakatātā pē kapau 'oku 'i ai e ngaahi pisinisi ngaohi 'i Tonga ni, ka ko e koloa ko ē 'oku tatau mai ko ia he'ene uta mai mei muli, 'oku ma'ama'a ange ia. Sea ko e fakatātā mahino pē ki heni, kuo tau toumoliliu ai. Ko e *poultry* pē ko e fakatātā pē ko e kakano'i moa fakalotofonua pea mo e fua'i moa fakalotofonua, ko e taha eni e fakatātā 'a e me'a 'oku te'eki ke tau lava 'o holoki hono ma'ama'a hono ngaohi 'i Tonga ni, ke lava ke na fe'au'auhi pea mo e tau mai ko ia 'a e ngaahi me'a 'oku ngaohi 'i muli.

Ko e me'a tatau pē na'e 'osi feinga 'a e Pule'anga hangē ko e faka-Pilitania 'a ia ko e *dairy* 'a ia kapau 'e 'ai 'a e lea mahino ko e hū'akau na'a tau feinga. Ka ko e hangē pē ko e 'oatu Sea, ko e 'amanaki ia 'o e aleapau ko eni, ke ne hanga 'o 'omai 'a e faingamālie ke toe ma'ama'a ange ia 'enau tau mai ki Tonga ni, pea ke tokoni ki he ngaahi pisinisi 'a Tonga ni ke nau lava 'o toe fe'au'auhi lelei ange pea mo e ngaahi ngaohi koloa ko ia 'i muli. Sea ko e ki'i tali nounou ia mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai Tongatapu 8.

Fehu'i pe 'oku fai ha ngaue ki he tute 'o e meleni kapau 'oku memipa Ha'amoā he PACER PLUS

Semisi Fakahau : Fakamālō atu 'Eiki Sea, fakatapu atu ki he Feitu'ú na, fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Fale 'Eiki. Ko e ki'i fehu'i pē koe'uhi pē ko e mahino ki he motu'á ni ko e palopalema lahi ko ia na'e fehanga'angai mo e kau pisinisi kau ngoue 'i hono hū atu 'enau meleni ki Ha'amoā, kai pē ke loto 'a Ha'amoā ia ke to'o 'enau tute, pea ko e palopalema ia na'e fu'u lahi 'a e fakamole, pea 'alu ai pē 'o tu'u hono 'oatu ko ia ki muli. Pea kapau ko e fehu'i, kapau 'oku kau 'a Ha'amoā 'i he mēmipa 'i he *Pacer Plus* pea ko e hā, 'oku fai ha'anau ngāue ki ai, pea ko e hā 'ene fekau'aki mo kitautolu 'i he ...

'Eiki Minisitā Lao : Mahalo ko e me'a ko eni Sea na'e hoko ia 'i he taimi ko ē 'o e motu'á ni. Ko e, 'oku 'i ai mo e aleapau 'e taha 'i he Pasifiki 'oku ui ko e *PICTA*...

<008>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Minisitā Lao: ... 'i he taimi ko ē na'a ku 'i he potungāue na'e mahino ia na'e te'eki ai ke, ke kau fakamo'oni 'a Tonga ni ia ki he aleapau ko ia ke lava holoki ai mei he pēseti 20 koā pē fiha 'a e tute ko ē 'a Ha'amoā pea na'e kei fai e ngāue ki ai ko e ngāue ia 'oku ki'i lōloa kae 'alu fakataha atu ko eni mo e *PACER PLUS* kae lava leva 'o fakahoko e fakakaukau ko ia Sea. Ka na'e 'osi fai e talanoa ia ki ai mo Ha'amoā pea na'e mahino pē ia ko e toe tupunga pē 'ene tuai 'a'ana ko eni koe'uhí ko e kōviti 'ikai ke lava ha fe'alu'aki Sea ka 'oku ka na'e 'osi fai e talanoa ia ki ai. Pea na'e 'osi fai mo hono vakai'i hotau 'api ko ē 'i *Apia* mo *Pangopango* mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea kau ki'i tokoni faka'osi atu pē kou tui kuo ma'ala'ala, ko e kaveinga mo e taumu'a 'o e ongo alea fengāue'aki fakafetau'aki ko eni ko hono feinga ke faka'ai'ai 'a e hū koloa ko ē 'a e ngaahi fonua ki hotau ngaahi fonua, ma'ama'a ange hangē ko e meleni 'oku 'ikai ke toe tukuhau'i 'i Ha'amoā pē ko Nu'usila pea tatau mo e ngaahi koloa ko ē 'oku fakatupu he ngaahi fonua ko eni taimi ko ē 'oku hū mai ai ki Tonga ni 'e ma'ama'a ange 'Eiki Sea.

Pea ko e ko e 'uhinga ko e ngaahi koloa foki ko ia Sea kuo pau ke fou mai pē he uafu mo e mala'e vakapuna pea ko e fakatonutonu eni e me'angāue ko ia 'a e *tariff* mo e me'a ko ia ke fenāpasi pea mo e fiema'u ko ia ka ko hono lelei fakalukufua 'e fakatupulekina 'a e fefakatau'aki 'i he ngaahi fonua e Pasifiki 'Eiki Sea pea kou fokotu'u atu ā ke tau pāloti. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mateni Tapueluelu: Fehu'i faka'osi pē Sea fakamolemole. Kapau 'e 'alu atu ha fo'i taimi 'oku fakapotopoto ai kuo tesi'i ai 'a e alea ko eni tau pehē 'oku 'ikai ke ngāue he 'oku hangē ko e me'a ko ē 'Eiki Minisitā 'Ekonōmiká 'oku te'eki ke a'u hono momona ka 'oku tau tuku atu e taimi ke kakato 'oku kau ai e *regulation* ko eni te tau toe lava 'o holomui pē kuo loka ai pē tautolu?

Sea Komiti Kakato: Me’a mai e ‘Eiki Minisitā.

‘E malava pe ke holomui ‘a Tonga mei he PACER PLUS he ‘oku ‘i ai pe kupu malu’i.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ko e ko e tali nounou atu pē ke tokoni atu tapu atu ki he Feitu’una ‘oku ‘i ai e ngaahi kupu malu’i ‘o e aleá ‘a ia ‘oku ‘i ai mo hono *chapter* kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a ‘oku ‘ikai ke fakafiemālie pea ‘oku nau ‘unu leva ki he ngaahi fakalokiloki ko ia ‘o fai e talanoa ‘o ‘alu atu ai pē ‘oku ‘i ai pea mo e kupu ki he holomui.

Sea ka ko e ka kou tokanga pē au ia ko e kapau ‘oku mea’i pē he fonuá ko ‘etau mālohinga foki ‘etau fonuá ko tōkanga fakataha’i pea mo e toutai. Pea ‘oku ‘osi fuoloa ta’u mai ‘etau lava ‘o hū ‘a e ngaahi koloa ‘oku ‘i ai e fo’i koloa mahalo ‘oku a’u ‘o 40 ‘oku ko e fakapilitānia ko e *duty free quarter free*. ‘A ia ‘oku ta’etute ‘ikai ke toe ‘i ai hano fakangatangata hono hū atu.

Ko e lahi mo e si’isi’i ko ē ‘o e ngaahi tafa’aki ko eni ‘oku meimei ‘oku ‘ikai ko e faha’i ia ‘e taha meimei ko ‘etau faha’i ‘oku anga pē ko e, ko hono ngaahi nounou fakaivi pea mo e tafa’aki ko ia ‘a ia ‘oku fa’a toutou lahi hono malanga’i atu ‘oku fiema’u ke toe lahi ange ngāue ‘a e Pule’anga fakaivia kau ngoue kau toutai pea mo e ngaahi tafa’aki ko eni.

Ka ko e me’a leva ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga Sea ‘oku toe ‘i ai pē mo e ngaahi ngoue kehe ‘oku te’eki ai ke kau ia mahalo ‘oku mea’i pē ‘e he ‘Eiki Minisitā Ngoue hangē ko e fainā ko e sukini ko e ngaahi me’a eni ia ko e fakamahino ko hono mahu’inga ‘i Nu’usila ‘oku lelei ‘aupito ka ‘oku lolotonga lele e alea ‘o ngāue’aki e alea ko eni ke ‘omai ha’anau faingamālie hangē pē ko hono tali ko ia e meleni ke hū atu ki Nu’usila. ‘A ia ko e ki’i tali nounou pē ia Sea ka ‘oku ko e alea fakamāmani lahi eni pea ‘oku matu’otu’a lelei ‘oku ‘i ai e ngaahi loki kapau ‘oku ‘i ai ha ta’efiemālie. Pea ko e tumutumu ‘o e taumu’a ‘o e alea ko eni ko e alea fakalalakaka. ‘A ia ko e fakamhinó kapau ‘e ‘alu atu ia ko e alea ko eni ‘oku lahi ange ‘ene polopalema ki he fonua pē ko e holomui mole ‘ene tukuhau mo e ‘uhinga fakalalakaka ‘oku ‘i ai e ngaahi konga ‘o e alea ‘oku lava ke tau ngāue’aki ke ke fai hono tokonia lahi kitautolu pē ko hono kapau ‘oku ta’efakafiemālie ki he fonua pea mo e Pule’anga pea ‘oku ‘i ai pē pea mo e ngaahi konga e kupu e alea ke tau holomui. Sea ko e fakanounou atu pē mālō.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea tapu mo e Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e ‘ai pē ke ki’i fakama’opo’opo fakalukufua pē ‘Eiki Sea. Ko e Pule’anga ni kuo tau ‘osi fakamo’oni ki he aleapau fengāue’aki ‘a e *trade* fakamāmani lahi ko e *WTO* mahalo ko e ta’u eni ‘e uofulu tupu pea ‘oku ‘i ai e ngaahi, ‘a e fakamāmani lahi ai ...

<009>

Taimi: 1445-1450

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... tu’utu’uni mo e lao ki he fehū’aki e ngaahi koloá. Ko e faka’elia eni ia e *PACER Plus* ka ko e fōtunga tatau pē, taumu’a tatau pē ko hono *facilitate* ‘o e *trade* mo *promote* e *trade* ‘i he, ‘i hotau ngaahi fonua kaungā’apí. Pea hangē ko e me’a ‘oku ‘omai he ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘i he, ‘i loto pē ‘ū me’angāue ai kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi koloa ‘oku fehū’aki ‘oku ‘ikai ke tau fiemālie ki ai, ‘i ai mo e *appealing process*. Pea ko e alea na’e fai ki hení na’e ‘osi fakahoko ia he ngaahi ta’u lahi pea toki fakahoko ‘a e aleapau ko eni ‘o fakamo’oni ki ai, lahi e ngaahi fonua he Pasifiki. Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā. Tau ...

Losaline Ma'asi: Sea fakamolemole.

Sea Komiti Kakato: Te ke toe me'a mai? Tau mei pālōti.

Losaline Ma'asi: Tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Oatu e faingamālie faka'osi Tongatapu Fika 5.

Losaline Ma'asi: Ko ia ko e ki'i fehu'i nounou pē eni ia. Ko 'eku 'eke pē 'aku ki he 'Eiki Minisitā. Ko fē fua e ngaahi fonua 'i he Pasifikí 'oku nau *sign* he *PACER Plus*. Mahu'inga 'aupito ia koe'uhí ko e fefakatau'aki ko ia ko ē fakafeitu'ú, mahu'inga ke mahino ko fē ngaahi fei, ko fē ngaahi fonua ko ē he Pasifikí kuo nau 'osi *sign*? Mālō.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā ko e fefakatau'aki ko ení ko e *regional* pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia. Ko e fonua 'e 7 he taimi ní Sea. 'A ia ko e 'ū fonua lalahi 'oku 'i tu'á ko Fisi, ko *Papua New Guinea* mahalo 'oku a'u ki Tongá ni ka ko e 7. Ko e me'a mahu'inga pē ki Tongá ní 'oku 'i loto 'a Ha'amoā pea mo Nu'usila mo 'Aositelēlia 'oku mahu'inga ange ki he fonuá. Ka 'i he taimi tatau pē 'e toe lelei ange ki he aleá pea mo 'ene ngāue ke kotoa e Pasifikí ki ai Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā. 'Eiki Nōpele 'o Tongatapu.

Lord Tu'ivakanō: Tapu pea mo e Feitu'una Sea. Sea ko e 'ai pē ke, kole pē ki he Minisitā ke toe ki'i fakama'ala'ala pē. Koe'uhí ko e aleapau ko ení 'oku, 'oku faka'atā pē kapau, tau pehē 'e lelei ange ke tau 'ave ki ha fonua ia 'e toe lelei ange 'enau totongí 'i he koloa ko ē te tau 'oatú. 'E 'i ai ha uesia ai ki he, ki Nu'usila mo 'Aositelēlia? Tau pehē pē kapau hangē ko 'etau hiná. Koe'uhí ko e aleapau foki ia 'oku 'ave, mahino pē 'oku 'ave ki Siapani pea kapau 'e, 'e toe lelei ange totongi 'oku 'omai mei Siaina tau pehē ko 'Amelika pea tau 'ave ki ai. 'Oku 'i ai ha toe kaunga mai 'a e ongo fonua ko ení ki he'etau alea ko iá pe 'oku, mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e tali nounou pē. 'A ia ko e hangē pē ko e, na'e me'a atu he 'Eiki Minisitā Pa'angá 'oku fakahekeheka 'a e alea ko ení 'i he alea fakamāmani lahi ko ē fefakatau'aki. 'A ia tau pehē pē ko e, ko e, 'a ia 'oku 'i ai e tau'atāina ia ki Tongá ni ki ha fonua mēmipa he, 'oku mēmipa he fefakatau'aki fakamāmani lahi, 'oku 'atā pē 'a Tongá ni. Pea neongo pē aleá ka 'oku 'i ai pē pea mo e faingamālie ko e, ko e fakahangatonu pē hangē pē 'oku ngāue'aki 'e he ngaahi fonua lahi he taimi ní. Ko e ngāue'aki pē 'a e, 'a e fakatipilōmetika pea mo e tauhi vā 'oku fai he Pule'angá ki he fonua ko iá 'o fai ai 'a e fe'ilongaki. Ka 'oku mahu'inga pē 'a e ngaahi kupu 'o e aleapau he 'oku ne hanga 'o fakangatangata 'a e ngaahi me'a ko eni 'o fakatātā pē na'e 'ohake he Fakafofongá 'a eni 'oku fai 'e Ha'amoā 'o fakafaingata'a'ia'i e tu'uta atu 'etau melení. Mālō Sea.

Tu'utu'uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu'utu'uni ki he Tuté PACER PLUS 2020

Sea Komiti Kakato: Mālō. Hou'eiki 'oku toe 'i ai ha fehu'i pē ko ha, sai Kalake tau pālōti ā.

Ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e Tu’utu’uni Fika 12/2021, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tuté (*PACER Plus*) 2020, tånaki pe ko e fakatonutonu ‘i he lea faka-Pilitāniā tånaki atu ki ai mo e lea faka-Tonga, fakahā ‘aki ‘a e hiki ho nima. Mālō.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Siasia Pohiva, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Loto ki ai e toko 17.

Tu’utu’uni Fika 13/2021, Tu’utu’uni (Fakatonutonu)Fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020

Sea Komiti Kakato: Mālō Kalake ‘oku tali e Tu’utu’uni ko ení. Hou’eiki tau hoko hifo ki he Tu’utu’uni Fika 13. Ko e lava eni e Ngaahi Tu’utu’uni ko e ‘asenita ko ení.

Ko e Tu’utu’uni Fika 13/2021, ‘oku ‘i ai e Tu’utu’uni (Fakatonutonu)(Fika 3) ki he Tute Kasitomu 2020. ...

<002>

Taimi: 1450-1455

Sea Komiti Kakato: .. kole atu ki he tēpile ‘a e Kapineti ‘Eiki Minisitā ke fakamaama mai pea tukuange ki Tongatapu fika 4 na’e makatu’unga ai ‘ene kole ke tukuhifo e tu’utu’uni ko eni ki he Komiti Kakato.

Mateni Tapueluelu: Sea, tapu mo e Feitu’u na Sea ka na’e tukuhifo pē eni ia ko hono ‘uhinga ko ‘ene fekau’aki pea mo e tefito’i tu’utu’uni ‘anenai, ka ko ‘eni ia ‘oku hangē ha fanongonongo pē ki ai, ‘oku ‘ikai ko ha fo’i pehē eni ia ko ha, ko u fokotu’u atu pē ia Sea, mou mea’i pē ‘ikai ke ...

Paloti Tu’utu’uni Fika 13/2021, Tu’utu’uni (Fakatonutonu)Fika 3 ki he Tute Kasitomu 2020

Sea Komiti Kakato: Mālō, fokotu’u e. Pālōti. Ko ia ‘oku laumālie ke tali e Tu’utu’uni fika 3, 2021, Tu’utu’uni Fakatonutonu fika 3, ‘i he Tute, Kasitomu, 2020, hiki ho nima ki ‘olunga.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Siasia Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluleu, Losaline Ma’asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Veivosa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. Loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eiki toko hongofulu ma fītu (17).

Lipooti Fakata’u ki he 2019/2020 e ‘Ofisi ‘Atita Seniale.

Sea Komiti Kakato: Mālō, tali ‘e he Hou’eiki e tu’utu’uni ko eni, Hou’eiki mou me’a hifo ki he ‘etau Fakamatala Fakata’u, kapau ‘oku ‘i hena ho’omou fanga ki’i puha engeenga na’e tufa atu, tau toe foki mei he ‘asenita hono 7 ki he ‘asenita hono 5, 5.1, ‘a ia ko e ‘Ofisi ‘a e ‘Atita

Seniale, ko e Lipooti Fakata'u eni ki he 2019/2020. Poupou ko e fokotu'u e, Hou'eiki 'oku 'i ai ha, 'oua te mou fakaloto'i au kae tuku ke fai hoku fatongia keu sio pē na'e maau ho'omou teuteu he ko 'eku puha naunau 'aku e.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea fakamolemole pē Feitu'u na.

Sea Komiti Kakato: Te u tautea'i 'e au koe.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Ikai.

Sea Komiti Kakato: Sai, me'a mai.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko 'emau anga maheni foki ko ene fokotu'u pē poupou, pālōti leva, pea ka 'i ai leva ha taha 'ia mautolu 'oku tu'u ki 'olunga pea 'oku 'i ai leva, ka 'oku ou fa'a vakai atu kiho fofonga 'oku tataki holo he Fale, mahino 'oku ke tokanga'i e Fale. Ka ko 'ena 'oku nau si'i vakai ki he'enu naunau, ko e me'a ko eni na'e 'osi tufa fuoloa pē ia.

Sea Komiti Kakato: Sai, 'io 'Eiki Minisitā fakamolemole mo'oni 'aupito ho'o me'a, ka 'oku fai e poupou mo e fokotu'u ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e ala ki he'ene naunau ke 'i ai ha makatu'unga, fai 'etau ngāue ko e 'uhinga he 'oku tu'utu'uni, mo totongi kitautolu ke fai pē ha ki'i hila ki he'etau lipooti, me'a mai Tongatapu fika 4. 'Oku kei toe lahi pē taimi ia, vave 'aupito pē 'ū lipooti ia ko ē na'a tau hoko tautolu ki he 'a'ahi faka-Fale Alea. Me'a mai Fakafofonga.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na Sea ko hono 'uhingá pē ko e lipooti matu'aki mahu'inga eni pea kole fakamolemole atu pē Sea, ne mau hanga 'emautolu ia 'o fakahokohoko 'a e ngāue ko ē ki he ngaahi Fakamatala Fakata'u 'o fakatatau pē ki he fakahokohoko ko ena na'e leipolo'i mai 'i he'emau naunau, 'a ia na'e fika 1 ai ia Komisoni 'Uhila, Ngaahi Kautaha Pisinisi pea fakahokohoko pehē hifo, anga ko ē hono fakahokohoko e ngāue ki he Fakamatala Fakata'u, ko ia ai 'oku, ka ko e lipooti mahu'inga 'eni ia 'oku 'alu hake 'o fakamu'omu'a Sea 'a e lipooti ko eni ki he 'atita ko ia 'oku fai ai e ki'i kole atu Sea, ko hono 'uhinga ko e fakahoko lelei e fatongia ho'o komiti na'a lava ke ki'i mālōlō ai ho'o komiti Sea ka tau toki hoko atu kae fakahokohoko lelei e ki'i. Ko e fokotu'u pē ia Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea 'na'e 'i ai pē fo'i taimi na'a tau ki'i mālōlō tapu pē mo e Feitu'u na, ko u kole ki he Fakafofonga fika 4 na'e 'ikai ke mou ki'i lave he fo'i taimi ko ē na'a tau mālōlō ai mou ki'i laulau ki he me'a ni, he ko ena na'a mou 'osi mea'i pē 'oku fai 'etau 'asenita, ko 'etau foki mai pē ko eni fai mo tau hokohoko ngāue koe'uhi ka tau hoko atu.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Hou'eiki he'ikai ke toe toloi ko e 'uhingá ko ho'omou naunau na'e 'osi tufa atu pē 'etau naunau kiamoutolu. Ko e 'asenita 'oku pule'i pē ia 'e he Sea ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Poupou Sea poupou atu.

Sea Komiti Kakato: ... pea he 'ikai ke toe toloi 'a e ngāue ia 'a e Komiti Kakato, kuo tukuhifo mou ki'i mānava lelei pē ...

<005>

Taimi: 1455-1500

Sea Komiti Kakato: ...mo fakasiosio lelei pē ho‘omou naunau na‘a ‘i ai ha taha ia ‘oku fie me‘a talaloto he taimi ni kae fai ‘a e ...

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea ko e kole atu pē Sea ki he Minisitā ko ē na‘a ne hanga ‘o fakahū mai ke ne ki‘i *brief* mai ‘e ia ‘e ne ki‘i lipooti kae toki hoko atu ai ‘a e mātu‘a ni Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō Sea me‘a mai ‘Eiki Minisitā Pa‘anga.

Fakama‘ala‘ala Lipooti ‘a e Potungaue ‘Atita.

‘Eiki Minisitā Pa‘anga: Tapu mo e Sea mo e Fale ‘Eiki Sea. Ko e lipooti fakata‘u pē eni ia ‘a e Potungāue ‘Atita ki hono ‘ofisi anga ko ē hono fakalele ko ē hono ‘ofis. Ko e mahu‘inga pē eni Sea ke mea‘i he Hou‘eiki tautautefito ki he Hou‘eiki Minisitā, ‘oku ‘omai mo e ki‘i fakamatala *receipt and payment* eni ia e ‘ofisi ko eni ki he pa‘anga na‘e hū mai fakaikiiki pea mo e ngaahi feitu‘u kehe hena fakamole‘aki. Ko e ‘omai pē eni ia e fakamatala pa‘anga fakata‘u ‘a e Pule‘anga, pea ‘oku ou tui Sea ‘oku ‘i ai pē ‘a e faka‘amu ‘a e motu‘a ni ‘i he anga ko ē ‘a e fononga atu ko ē ‘a e taimi ‘oku fakahū mai ai ‘a e lipooti ‘a e ngaahi potungāue ke nau toe lava ‘o ki‘i fakamā‘opo‘opo fakaikiiki pehē mai fakapolokalama ‘a ia ko e fakalelei pē ia ki he kaha‘u, ka ko e lipooti ko eni Sea ‘oku fakamālō ki hono lava ‘o fakahū mai mo e fakahoko lelei he ‘ofisi hono fatongia ki he 2019/20 ka ‘oku ou fokotu‘u atu ke tau tali e lipooti ko eni ‘a e ‘Ofisi ‘a e ‘Atita ‘Eiki Sea.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Me‘a mai.

Mateni Tapueluelu: ‘Oku ‘i ai ‘a e fakamālō atu ko e fo‘i *summary* lelei ia na‘e fakahoko mai ‘e he ‘Eiki Minisitā ki he lipooti ko eni Sea, kae tuku mu‘a ke ‘oatu ‘a e ki‘i fakalavelave nounou fekau‘aki pea mo e fanga ki‘i poini ‘oku mahu‘inga fekau‘aki mo e lipooti fakata‘u ko eni ‘a e Komisoni ‘Uhila ko ia koā.

Sea Komiti Kakato: ‘E Fakafofonga toe fakamahino mai ange ho‘o me‘a. ‘Oku tau ‘i he Lipooti Fakata‘u ‘o e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale fakamolemole 2019/2020, pea ko e Komisoni ‘Uhila ena ia ‘i he ‘asenita fika 7, fika ‘uluaki eni ia ‘oku tau ...

Mateni Tapueluelu: ‘O ‘io ko e 7 ia.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

Mateni Tapueluelu: ‘O, fakamolemole atu Sea ‘oku fakahokohoko hala e naunau fakatatau pē ki he *label* ko ē na‘e ‘omai‘aki. Ko e ‘uhinga ia ‘oku mau si‘i kumi ai e me‘a ko eni. Ko e naunau ia na‘e tufa mai ‘oku mau muimui pē mautolu na‘e label‘i kakato pehē mai pē pea ‘oku mau muimui ai.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea fakamolemole, ‘oku ou kole atu au Sea ke tau tali mu‘a he ko e me‘a ko eni lipooti ko eni ‘a e ‘Atita ko e fu‘u ‘Atita ia ‘i Fale Alea ni pē ‘uhī ka tau hoko atu ki he me‘a ko ē ‘oku tokanga ki ai ‘a e Fakafofonga ‘oku ‘i he ‘asenita pē, pea ko e ‘asenita ko eni ‘oku fa‘a ‘imeili mai pē ‘e he Kalake.

Sea Komiti Kakato: 'Io ke fetu'utaki ki he Kalake Fale Alea kau Fakafofonga na'e 'osi tufa katoa atu pē 'a e naunau ia 'o hokohoko tatau pē mo hono ngaahi 'asenita, mahalo ko e fetu'oaki holo pē ena ia, ka 'oku 'i loto kotoa pē 'a e 'ū naunau ia, kapau 'oku ke loto ke tau kamata 'i he Komisoni 'Uhila kapau ko e naunau ia 'oku ke ma'u he taimi ni te tau kamata mei ai kae mālōlō e fika 1.

Mateni Tapueluelu: Fakamālō atu Sea, fakamālō atu Sea kole fakamolemole atu ko e *label* eni 'oku mau tatau katoa 'oku 'ikai ke mau ma'u 'e mautolu e fakamatala ko ia, 'oku mau muimui kakato pē.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea 'oku ou kole atu tau foki pē ki he 'asenita, ko e ngaah fakahokohoko ko eni 'oku mahu'inga 'aupito ia 'osi ko ia pea tau hoko ai ki he Fakamatala Pa'anga Fakata'u e fonua 'oku faka'amu e motu'a ni ke tali ...

Sea Komiti Kakato: Pē tau muimui pē ki he 'asenita Minisitā Pa'anga ka ko e 'ū naunau ko eni na'e kau katoa na'e tufa fakataha atu mo e 'ū ngaahi fakamatala fakata'u pea mo e palani ki he taimi 'o e 'Esitimetri 'o e Patiseti. Ko e kongā eni faka'osi ko eni na'e 'osi maau maau lelei pē 'ū naunau ko eni ko u ma'u pē heni 'eku ki'i naunau ko eni.

Fokotu'u ke 'ave ki he PAC e lipooti 'a e 'Ofisi 'o e 'Atita.

Semisi Sika: Sea kātaki ko e ngaahi naunau ē 'oku 'i ai kotoa e 5.2 ki he 5.7 'oku 'ikai ke 'i ai ha naunau ia heni e 5.1, ka ko 'eku fokotu'u atu au ia koe'uhí ko e fa'a angamaheni mai ko ē 'a e kongā mai ko ē kimui ni. Ko e Lipooti 'Atita kapau 'oku 'i ai ha Lipooti 'Atita Seniale heni 'oku ou fokotu'u atu ke 'ave ki he Komiti Pa'anga hangē na'e angamaheni mai'aki he ngaahi lipooti fakata'u ko ia 'a e 'Ofisi 'Atita 'ave ia ki he *PAC* ke toki fai 'a hono vakai ki ai pea toki 'omai ki he ...

<007>

Taimi: 1500-1505

Semisi Sika: ...Fale tukukehe kapau 'oku 'osi ...ko e foki mai ia.

Sea Komiti Kakato: 'A ia 'oku 'ikai ke ke ma'u 'e koe Tongatapu Fika 2 'a e Lipooti Fika 1.

Semisi Sika: Ko e 5.1 'oku 'ikai hano pepa 'i heni.

Mateni Tapueluelu: Sea katoa 'emau nofo ko eni 'oku mau hala katoa.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea kole atu pē ki he Feitu'una ha faingamālie koe'uhí ko e palani 'a e 'Atita 'oku pau ke 'omai ia 'i loto he mahina 'e tolu pea fai 'a e feme'a'aki ko eni he Patiseti ka na'e 'osi 'omai e me'a ko ia. Ko e me'a ko eni fekau'aki ko ē mo e 'Ofisi 'a e 'Atita 2019/2020 kuo 'osi tufa ia pea 'oku 'omai pē ia ki hē 'Eiki Sea pea 'oku 'i ai pē hono lisi 'omai mo hono 'ū *folder* 'o fakahinohino mai ko e 'ū me'a ē ke mea'i he Mēmipa a'u ki he *Regulation* a'u ki he Lao, 'oku 'i ai pē hono lisi, ko 'e ne 'omai ko ē ki he 'asenita kehe ia ko

e Feitu'una pea mo e Sea e Fale Alea pea mo e Tokoni Sea pea mo e Kalake kuo mou 'osi 'imeili mai kia moutolu 'a e 'ū me'a ko ia.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito.

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Pea kapau 'oku te'eki ke ma'u ha naunau e ni'ihi ko ia Sea

Sea Komiti Kakato: Mo'oni 'aupito.

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Kole atu ki he Feitu'una ke ke vakai'i mu'a si'i kau Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: 'Enau naunau na'a 'oku 'i ai pē ha feitu'u 'oku tuku ai.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Ko ia ai Hou'eiki kuo tā totonu 'etau taimi taimi ke fai e mālōlō kae fai ha vakai 'a e Kalake mo e kau ngāue ki he ngaahi naunau 'o e fakataha 'a e Hou'eiki, Hou'eiki tau ki'i mālōlō ai.

(Mālōlō ai 'a e Fale)

<007>

Taimi: 1525-1530

Sātini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea e Komiti Kakato(*Lord Tu'i'āfitu*)

Sea Komiti Kakato : Hou'eiki mālō ho'omou laumālie. Me'a mai Tongatapu Fika 4 ko u tui pē kuo kakato ho'o naunau. Me'a mai.

Mateni Tapueluelu : Mālō 'aupito Sea fakatapu atu ki he Feitu'ū na pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa e Komiti Kakato, kae fai atu ha ki'i lave Sea ki he Lipooti mahu'inga ko eni, 'a ia ko e Lipooti Fakamatala Fakata'u eni ki he 'Ofisi 'Atita Seniale. 'Oku 'i ai pē ngaahi me'a 'oku mau tokanga ki ai 'Eiki Sea 'oku mahu'inga ke poupoua mo tokangaekina 'a e 'Ofisi ko eni hotau 'Atita Seniale. Pea 'oku ai pē mo e ngaahi faingata'a Sea 'e malava 'ikai ke fu'u, 'ikai ke 'iloa pē 'e fakakaukau fēfē kae tuku pē ke 'oatu ha fakakaukau ki ai, ko hono 'uhinga ko e ngaahi fakataputapu 'o e KOVITI . Hā eni 'i he peesi 4 'o e Lipooti faka-Tonga Sea. Kau lau atu pē ko e palakalafi hono 3.

Me'a Tongatapu 4 ko e kautaha muli 'oku ne 'atita'i 'a e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale

Ko e Fakamatala Pa'anga 'a e 'Ofisi 'Atita Seniale ki he ta'u fakapa'anga 'oku ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2020, 'oku te'eki ai ke fakakakato 'a hono 'atita'i. Makatu'unga eni he tu'unga fakangatangata 'o e fefolau'aki 'o e kautaha 'Atita mei tu'a ko e *Grant Thornton New Zealand Audit Partnership* fakatatau ki he KOVITI 19. 'A ia Sea ko e tu'unga ia ko ē 'oku 'i ai mahino pē 'e lava e 'Atita 'o 'o 'atita'i 'a e ngaahi Potungāue, ka ko e 'Ofisi 'o e 'Atita 'oku pau foki ke ha'u ha tokotaha mei muli. Pea 'oku, ko e taha eni e ngaahi palopalema ko ia 'o e fakataputapu 'i he KOVITI 19. Pea 'oku mau tuku pē Sea pē ko e hā 'a e fo'i founa 'e lava ai 'a e Pule'angá 'o 'omai ha tokoni ki he tafa'aki ko ia. Ka 'oku ai mo e me'a mahu'inga Sea 'oku nau kole mai

'oku mau loto ke taki ki ai 'a e tokanga 'a e Fale Alea 'o Tonga mo e Komiti Kakato Sea. 'A ia ko e ngaahi pole ko ia 'oku nau fepaki lahi taha mo iá ko e tu'unga fakapolofesinale 'enau kau ngāue, mo e tokolahi 'enau kau ngāue. 'A ia 'oku 'ikai ke fa'a malava ke nau lava 'o fuesia 'a e ngaahi ngāue 'oku toka 'a e 'amanaki ke nau fakakakato, ko hono 'uhinga ko e tu'unga fakapolofesinale 'oku nau 'i ai, pea mo honau tokolahi pē. 'A ia 'oku hā ena Sea 'i he peesi 4 pē ia palakalafi hono 3 fakamuimui taha.

Ko e pole lahi taha ke u 'ohake 'a e pōto'i ngāue 'o e kau ngāue ki he tu'unga lelei mo fakapolofesinale. 'A ia ko e pole lahi taha ia 'oku nau fepaki mo ia Sea...

<008>

Taimi: 1530-1535

Kole Tongatapu 4 ke review 'a e *Cost Of Living Allownce*

Mateni Tapueluelu: ... pea 'oku 'i ai pē 'a hono fakamatala'i kakato hē ko e ni'ihī 'o e kau ngāue ia 'oku nau 'alu nautolu ki tu'a ki he ngaahi kautaha private 'oku faufaua ai e vahe pea 'oku 'i ai ai 'a e 'amanaki Sea 'oku ou tui pē na'a 'i he kaha'u vave mai 'e fakakaukaua 'e he Pule'anga 'a e me'a ko eni ko e COLA pē ko e *Cost Of Living Allowance* 'i he 'osi e ta'u 'e nima ko eni ke ki'i review mu'a ke pukepuke 'etau kau ngāue fakapule'anga 'i he sekitoa fakapule'anga 'oku fakamatala'i lelei pē ia hē 'i he palakalafi hoko pē ko e mole atu 'a 'emau kau ngāue 'i he lēvolo fakapolofesinale ko e 'uhinga 'oku lau ma'ui'ui ma'u ange pē 'a e kaikai'anga 'o e lēvolo polofesinale 'o e ngāue fakatauhi tohi ko e tauhi pa'anga. Pea ko e ni'ihī eni 'oku 'alu ki he tafa'aki ko ia ko e lahi 'a e vahe ko ia 'Eiki Sea. Pea ko e hā pē 'i he palakalafi ko ena na'e 'asi ai 'oku 'ikai ke lave mai e kau 'Atita mei muli Sea, na'e 'i ai e pa'anga 'e nima kilu ua mano valu afe fitu ngeau ua ono (\$528,726) na'e te'eki ke ngāue'aki ko hono 'uhinga ko e kau ngāue ko e lakanga 'oku 'atā na'e mei lava ke nau tokoni ai Sea fakatatau ki he peesi ono ko e fakamatala 'o e kau ngāue ai. Ko e kau ngāue 'oku toko 39 ka ko e lakanga 'oku 'atā 'oku 12 'a ia ko e 'uhinga ia na'e surplus pehē ai 'enau pa'anga 'a nautolu nima kilu ko e ngaahi lakanga ko ē pea 'oku mau pou pou atu Sea ke tātāpuni mu'a e ngaahi lakanga ko 'eni mo ha polokalama ako ke pou pou 'aki kinautolu ke nau lava 'o fakahoko 'a e ngāue 'oku 'amanaki atu 'a e Pule'anga ke nau ō 'o fakahoko 'oku 'i ai homau pou pou mālohi ki ai Sea. Pea pehē foki ki ha founa 'e lava ai ke fakakakato 'a e 'Atita ko eni ko hono 'uhinga pē na'e te'eki ke lava mai 'a e 'Atita angamaheni ko ia mei Nu'usila. Ko e pou pou atu ia ki he Lipooti Fakata'u ko eni Sea mālō e ma'u faingamālie.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Tongatapu Fika 4. Fakatokanga'i e ngaahi fa'unga ngāue potungāue ko eni mo e 'i ai ha fokotu'utu'u ke toe lelei ange 'enau ngāue. Hou'eiki tau pālōti hē. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Fakamatala Fakata'u 'o e 'Ofisi 'a e 'Atita Seniale 2019/2020 fakahā 'aki e hiki ho nima.

Paloti ki he Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale 2019/2020

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangī Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue. 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosā Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. Loto ki ai e toko 17.

Sea Komiti Kakato: Mālō, tali 'e he Hou'eiki Komiti Kakato e Fakamatala Fakata'u ko eni pea 'oku tau hoko atu ai pē 'i he Fika 5 'Asenita 5.2 ko e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2019/2020. Toe 'i ai ha feme'a'aki? Fokotu'u ē.

Mateni Tapueluelu: Sea 'oku mau pehē mautolu 'e ki'i *brief* mai e 'Eiki Minisitā ha'ana e lipooti ko eni 'a e lipooti pea toki fai ha fakakaukau ki ai Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Io ko ia mālō 'aupito Fakafofonga Fika 4 ne fai pē hono fakatokanga'i ke me'a mai e Minisitā fakamaama e fakamatala fakata'u ko eni kae toki hoko atu e feme'a'aki pē ko e pālōti. 'Eiki Minisitā me'a mai mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea kae 'uma'ā e Ho'eiki Mēmipa Sea ko e hangē pē ko ē 'oku mea'i he Hou'eiki foki ...

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga'i mai pē he 'Eiki Minisitā Pa'anga pea 'oku poaki mai e 'Eiki Palēmia me'a koe 'Eiki Minisitā fakamolemole 'eku fakahoha'a atu me'a mai fakamolemole.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e Fakamatala Pa'anga eni 'a e, fakamatala 'a e 'Eiki Palēmia ki he potungāue ...

Mateni Tapueluelu: Fakatonutonu Sea 'oku 'ikai ko ha fakamatala pa'anga ko e Lipooti Fakata'u.

Me'a Minisita Pa'anga ki he Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga 2019/2020

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io ko e, ko eni 'oku hoko atu pē ki ai 'oku 'i ai e *Annual Report* ko hono fakama'opo'opo 'Eiki Sea ko e potungāue foki eni 'oku ne hanga 'o siofi pē tokanga'i 'a e fakahoko eni he ngaahi kautaha ko ē 'a e Pule'anga ...

<009>

Taimi: 1535-1540

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ngaahi poaté honau ngaahi fatongiá. Pea ko hono fakalukufuá 'Eiki Sea 'oku kau e ta'u fakapa'anga ko eni 'i he ta'u fakapa'anga lelei 'i he ola ko ē 'o e *dividend* pe ko e 'inasi 'oku totongi fakafoki mai he ngaahi kautaha e Pule'angá ma'a e Pule'angá. Ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea ke tau tali e *annual report* ko eni.

Sea Komiti Kakato: Mālō fokotu'u ē ke tali e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue ki he Ngaahi Ngāue Pisinisi 'a e Pule'angá. Tongatapu Fika 1.

Tokanga Tongatapu 1 fakatokanga'i e ngaahi pole 'oku fe'ao mo e Potungāue ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga

Siaosi Pohiva: Tapu pea mo e Feitu'una Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki. Sea 'oku, ko e peesi 27 ko e me'a 'oku ou loto ke taki ki ai homou tokangá. 'Oku 'i ai e ngaahi fakamatala ai ki he ngaahi faingata'a mo e palopalema e ngaahi pisinisi 'a e ngaahi kautaha ko eni. Pehē ki he

peesi 28 ngaahi fakatu'utamaki mo hono pule'i. Ka 'oku 'i ai ha tāketi 'oku, 'oku seti ha fa'ahinga ha kautaha Sea 'oku 'i ai hono ngaahi makatu'unga. 'Oku hokohoko ke lipooti mai 'a e fu'u ma'olunga 'a e *expectation* pe ko e 'amanaki 'a e Pule'angá mei he fakahoko fatongia 'a e ngaahi kautaha. Sea ka 'oku 'i ai leva ka toutou hoko leva ha me'a pehē, 'oku 'i ai e fa'ahinga me'a ia 'oku hoko. Pea ko u, ko u faka'amú Sea ke fakamatala mahino mai angé he 'oku 'ikai ke fakaikiiki heni ko e hā e 'ū ngaahi makatu'unga ko iá.

Ko hono uá 'oku taha e ngaahi faingata'á ko e 'ikai ke lava 'o fengāue'aki e ngaahi pisinisi pea mo e Pule'angá. Ko e, ko e ngaahi pisinisi fakataau, ko e, ko e ngaahi *public enterprise* Sea ko u pehē ko e nima to'ohema ia mafai ia 'a e, 'a e Pule'angá ke fakahoko ngāue ke ma'u 'enau ngaahi taumu'á, *achieve*. Kapinetí 'i he ngaahi sevesi 'i he tafa'aki to'omata'ú, ko e ngaahi pisinisi 'a e Pule'angá 'i he tafa'aki to'ohemá. Pea 'oku totonu ke lava 'e he Pule'angá ia 'o mapule'i lelei 'a e ngaahi kautaha ko ení ke a'u ke *achieve* 'enau ngaahi fiema'u 'a e Pule'angá fakalukufua. Kuo 'asi ia 'oku fepakipaki 'a e nima to'omata'u ia mo e nima to'ohemá he fakahoko honau fatongia Sea. Te tau 'amanaki fēfē ai ke lava 'o a'usia *achieve* 'a e ngaahi taumu'a ngāue 'a e Pule'angá kapau 'oku 'ikai ke lava 'o fengāue'aki 'a e tafa'aki to'ohemá ia mo e tafa'aki to'omata'ú. Ko e me'a ia 'oku fai e hoha'a Sea he 'oku 'asi heni ko e palopalema pe ko e faingata'a ia 'a e fakahoko fatongia pē ko e ngaahi pole ia ki he fakahoko fatongia 'a e ngaahi potungāue ko eni *public enterprise*.

Tatau pē poini fika 3 mo e poini fika 4. 'Oku 'ikai 'oku ki'i lahilahi 'a e fepakipakí mo e femotumotuhi 'a e nima hemá pea mo e nima to'omata'ú Sea.

'Eiki Minisitā Lao: Tokoni atu pē Sea. Tapu mo e ...

Sea Komiti Kakato: 'Io tokoni ia. Me'a mai Minisitā Lao.

'Eiki Minisitā Lao: ... Feitu'una 'Eiki Sea tapu mo e Hou'eiki Komiti. 'Eiki Sea ko e, ko e me'a ia 'oku mo'oni pē 'i he lipooti koe'uhí ko e ngaahi poate ko ení 'oku nau meimei taki taha pē henau lao. Pea ko e fai ko ē hono feinga'í, feinga'i ke fakama'opo'opo e 'ū lao ko iá 'oku lolotonga fai e ngāue ki ai ke fokifoki mai he koe'uhí ko e *shareholder* lahi taha pe ko e *major shareholder* pē 'e 1 ko e Pule'angá ka 'oku 'i ai e taimi 'e taha 'oku talaatu e ngaahi tu'utu'uni 'oku toe talamai mei he ngaahi kautahá ia 'oku 'i ai pē 'enau lao 'anautolu mo 'enau tu'utu'uni. Pea 'oku fai e feinga he taimi ni ke fakalelei'i e 'ū laó ke fakafetaulaki 'a e *shareholder* ko ē 'a'ana 'a e koloa 'oku tauhi 'e he poate ko iá pe ko e sino ko iá 'e lava leva ke fai e ngāue fakataha pea 'e mo'ui ange mo tokoni ki he fonuá. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā Lao.

Siaosi Pohiva: Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Siaosi Pohiva: Sea 'oku 'ikai ke u tali 'e au e tokoni ko ē Sea. 'Ikai ko ha me'a ia ko e toki fakama'opo'opo ke ngāue. Ka 'oku 'i ai ha Pule'anga 'oku fili 'e he Pule'anga 'oku 'i ai 'enau visone. Pea 'oku ne me'angāue'aki leva e Kapinetí pea mo e *public enterprise* ...

'Eiki Minisitā Lao: Sea kapau 'oku 'ikai ke ne tali 'e ia 'a e tokoni ko ē kuo pau ke fai e ngāue ...

Siaosi Pohiva: Sea.

'Eiki Minisitā Lao: Kae lava 'o ma'u e taumu'a ko ē 'oku hā mai 'i he lipooti.

Siaosi Pohiva: Mahino pē Sea 'e fai e ngāue.

'Eiki Minisitā Lao: He'ikai ke fo'ohake noa'ia pē 'o nofo noa.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pohiva: 'Oku 'ikai ko ha taimi eni ke toki fai e ngāue Sea. Talu hono fokotu'u e *public enterprise* ngaahi ta'u eni Sea.

'Eiki Minisitā Lao: Fu'u lao pē eni ia mei he kuohilí 'oku feinga'i ke fakama'opo'opo.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā Lao. Mahino 'aupito ia. Fakafofonga me'a mai koe ki he tō loto e faka'uHINGA ...

<002>

Taimi: 1540-1545

Sea Komiti Kakato: ... 'oku fai he me'a 'a e Feitu'una, ko ena 'a e 'uhinga ko eni 'oku, mālō.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea, ko 'eku vete atu pē eni ia 'e au 'a e ngaahi faingata'a ko e palopalema 'oku 'asi mai 'i he lipooti. Ko e me'a eni 'oku fehanganagai pea 'oku ne uesia 'a e ngāue pē ko e fakahoko fatongia 'a e ngaahi pisinisi, he 'oku pehē 'oku 'ikai ke lava 'o ma'u e taketi, kehekehe 'amanaki 'a e Pule'anga, ko e *main shareholder* ia pea mei he me'a ko ē 'oku ma'u, sai ko hono siofi ko ē 'oku toe loloto hifo 'oku toe 'asi mai pē ia heni koe'uhi he 'oku 'ikai ke lava 'o fengāue'aki lelei 'a e Pule'anga ia mo 'ene ngaahi kautaha, ko ena 'oku me'a mai 'a e Minisitā ia 'oku 'i ai e ngaahi lao makehe pē ia 'o e fanga ki'i, Sea ko e 'uhinga 'eku kamata fakatalanoa anenai ko e Pule'anga kotoa pē 'oku 'i ai hono, 'ene visone, pea 'oku totonu ke fai mo nau hanga 'o fakafelāve'i 'a e ngāue 'a e *Public Enterprise* ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga ko e tokoni e ke maama pē mo fononga pē ho'o *opinion*, me'a mai 'e Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku mahino pē visone ia Fakafofonga mo e kaveinga ngāue, 'i ai mo e palani ta'u 'e 15 'a e Pule'anga *long term, need and short*, pea 'oku mahino pē mo e kaveinga ngāue ia 'a e ngaahi sino ko eni pē ko e ngaahi *Public Enterprise* ko eni, 'oku 'i ai pē hono lao 'oku ne pule'i. Ko e tefio'i ngāue ia fatongia e Potungāue ko eni 'oku 'omai e palani ngāue pē ko e fokotu'utu'u ko ē 'a e *Public Enterprise* ki he ta'u fakapa'anga, ha e ngaahi ngāue *project* te nau fai ko e ha 'enau fokotu'utu'u fakapa'anga ki he fakamole pea mo e tupu 'i he ta'u fakapa'anga ko ia.

Ko e *Annual Report* ko eni 'Eiki Sea ko e kongā lahi ia ai e 2019, ko e Pule'anga ko eni na'e toki kamata pē ia 'i Novema, 'a ia na'e 'osi fokotu'utu'u e 'ū palani ngāue ia ko ia he Pule'anga ko ē kimu'a, ko 'emau ō atu pē mautolu 'o fakalelei'i mo fakalele fakakakato.

Ko e taha 'o e *issue* na'e palopalema na'e hoko 'Eiki Sea, manatu'i ko e kau ma'u ko e *share* mo e kau Talēkita he ngaahi Poate ko eni na'e fili fakapolitikale ia 'e he 'Eiki Palēmia ko ē kuo mālōlō. Pea ko e taimi ko ē na'e o atu 'a e Pule'anga ko eni na'a nau fakafepaki mai nautolu, pea ko e ...

Mateni Tapueluelu: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea ko 'eku fakamatala atu eni 'a e ngāue na'e fai eni, ko e 'uhinga ...

Mateni Tapueluelu: Sea ko hono tukuaki'i e tokotaha kuo pekia 'o pehē na'e fili fakapolitikale.

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ke tau a'u ki he me'a ki he me'a ko ia ...

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā ko e fakatonutonu, kae toki hoko atu ho'o ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Ikai ha fakatonutonu ia 'Eiki Sea he ko e mo'oni e me'a ko eni 'oku ou fakamatala...

Mateni Tapueluelu: Ko e fakatonutonu ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Mou laumālie lelei pē kae fononga lelei ho'omou feme'a'aki, fakatonutonu.

Mateni Tapueluelu: Ko e fakatonutonu eni Sea 'a e pehē na'e fili fakapolitikale 'e he Palēmia kuo pekia 'a e ni'ihi he kau Talēkita ko eni, ko e fakatonutonu atu ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō, ko e fakatonutonu e ..

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e ha e fakatonutonu ...

Mateni Tapueluelu: Fu'u lahi 'a e me'a ko e 'ai pē ko e tukuaki'i 'a e Palēmia kuo pekia 'oku 'ikai ke toe 'i heni ke ne hanga 'o *defend* ia, ko nautolu 'oku nau hoko atu ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oleva angé ko e ha e fakatonutonu...

Mateni Tapueluelu: Ko e fakatonutonu 'oku hala na'e 'ikai ke fili fakapolitikale.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ka na'e fili pē ia 'o fakatatau ki he me'a na'e loto ki ai, ko e toe fili ha ia?

Siaosi Pohiva: 'Oku ou tui kuo mama'o e tokoni ia Sea mei he me'a 'oku ou tokanga au ki ai.

Sea.miti Kakato: 'E Fakafofonga talisi'i ke mou me'a tahataha pē, ne 'osi fai 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga, pea 'oku, pea ko e fakalea na'e fakatonutonu toe ki'i fakamatāpule ange pē feme'a'aki Hou'eiki he 'oku 'ikai fehu'ia ha taha 'oku hano hingoā pē ko ha'ane ngāue 'oku 'ikai ke 'i he Fale ni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakafoki atu 'Eiki Sea...

Sea Komiti Kakato: Founa ngāue pē ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...kau hoko atu.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sai ko e Sea leva ko ia mo e kau Talēkita ko ia na'a nau fakafepaki mai nautolu ki he Pule'anga ko e me'a leva na'e hoko 'Eiki Sea, na'e toe fili fo'ou kātoa e kau Talēkita mo e Sea ki he ngaahi Poate ko eni, ko e ha hono 'uhinga ke nau fai e fatongia ko ē 'oku fiema'u ke nau fakahoko ma'a e Poate pea nau fakaongoongo mai ki he Pule'anga.

Ko e 2021 'Eiki Sea, ngaholo mo'oni ko e lele 'a e ngaahi Poate ko eni 'Eiki Sea, pea ko e, 'o 'oku 'osi'osi 'a e ta'u fakapa'anga ia ki Sune, ko e 'osi pē māhina 'e 3 mei heni kamata 'enau totongi mai 'enautolu e *dividend* mo e 'ū me'a ko ia ki he Pule'anga. 'Oku 'i 'a e ngaahi *Public Enterprise* na'e 'ikai ke 'i ai ha tupu ia 'enau ngāue 'i he 2019/20, 'ikai ke 'i ai ha tupu ia Sea, pea 'oku fai e tokanga ki ai 'a e Potungāue ko eni, pea mo e Pule'anga ke fakalelei'i hono fakalele e ngaahi sino ko eni.

Ko ia ai Sea 'oku ou kole atu tau tali e *Annual Report* ko eni.

Siaosi Pohiva: Sea ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

<005>

Taimi: 1545-1550

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'E toe 'omai pē Sea fakahū mai pē ki he Fale ni 'a e fakamatala taautaha 'a e ngaahi poate ki he Fale ni, pea 'oku ou tui ko e taimi ia ko ia 'e toki 'eke ai 'e he Hou'eiki 'a e tu'unga 'a e fai fatongia 'a e ngaahi sino ko eni kātoa 'a e ngaahi poate 'a e Pule'anga. Tu'utu'uni pē he lao hili 'a e ngāue ki ai 'a e 'Atita kuo pau ke fakahū mai ia 'e he Pule'anga ki he Fale Alea ke mou mea'i mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Pa'anga, faka'osi mai ho'o me'a Tongatapu Fika 1 mālō.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea, lave'e he motu'a ni 'oku 'i ai e mafai 'a e ngaahi poate ia ke nau tu'utu'uni nautolu ki ha pa'anga 'oku lau miliona 'oku 'ikai ke toe fou ia 'i he ngaahi founa *procurement* tatau pea mo e Pule'anga Sea. Ko e 'uhinga e fakahoha'a 'a e motu'a ni 'oku fu'u tau'atāina 'a e ngaahi poate ke hoko ko ha nima ngāue Pule'anga ke *achieve* ha nau taumu'a. Sea 'oku ou faka'amu pē au ia 'e lava 'e he Pule'anga ko eni 'o fakahoko e ngaahi ngāue ko ia ke... he 'oku 'i ai 'enau vīsone, 'oku 'i ai 'enau taumu'a ngāue pea 'oku totonu ke nau hanga 'o fakamā'opo'opo ka 'oku 'i ai ha ngaahi tōnounou ko e fatongia ia e Pule'anga ko ē lolotonga ke nau hanga 'o fakakakato e ngaahi me'a ko eni, hangē ko e fakatātā na'a ku 'oatu fu'u tau'atāina ke lava he Pule'anga 'o mapule'i ke lava 'o fakahoko 'enau ngaahi taumu'a ngāue. Ko e taha pē ia e ngaahi fakatātā 'oku ou 'oatu. Sea ka 'oku mahu'inga ki he motu'a ni ka toe 'omai ha lipooti 'amui ange ke fakamatala'i mai ke mahu'inga mālīe 'a e makatu'unga 'o e fu'u ma'olunga 'a e amanaki 'a e Pule'anga ki he ola ko eni 'oku ma'u toutou hoko 'oku 'asi

he ngaahi lipooti 'a e ngaahi pisinisi taautaha, 'a e Ngaahi pisinisi 'a e Pule'anga pea mo e faka'amu ke lava 'o fai ha ngāue...

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea fakamolemole Fakafofonga na'e 'ai pē ...

Siaosi Pohiva: ... fengāue'aki lelei.

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Fakafofonga 'ai pē mu'a ke tau fetokoni'aki he ngāue 'oku fai, me'a ko ena 'oku ke 'omai fu'u ma'olunga 'a e 'amanaki 'a e Pule'anga, kuo 'osi seti e 'amanaki ia e Pule'anga, ko e me'a pē 'a e Pule'anga ko e *dividend* ē pea kapau 'oku 'ikai ke ma'u ia Sea 'i ai e potungāue 'e ua na'e 'ikai ke ma'u ia ka na'e 'amanaki e Pule'anga ke ma'u ka na'e 'ikai ke hoko 'oku sai pē tuku pē, mahalo ki he ta'u ni te nau 'omai ai 'a e 'amanaki 'a e Pule'anga, 'osi mahino ki he ngaahi poate ia.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā mahino kia au e me'a 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga 'oku mou fai ha ngāue fakalao?

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea 'oku... te tau tuku e lao ki he tafa'aki he 'oku lolotonga palopalema e fonua. Kapau leva 'oku palopalema e fonua 'ikai ke nau ma'u 'enau *dividend* ko e hā 'etau toe me'a 'e fai, ha me'a toe fai he Pule'anga hā e 'amanaki e Pule'anga na'e tonu ke ma'u tuku he 'oku 'ikai ke a'usia 'a e poate 'a e 'amanaki ko ia.

Ko e *FISA* mahalo ko e fika 4 kilu pē na'a nau ...ka na'e tō lalo lahi 'aupito e *FISA* taimi ni ki'i 'unu hake e *FISA* ki 'olunga, *Port Authority* toe uesia pē mo nautolu pea 'oku 'osi mahino ko e fu'u uesia fakamāmani lahi eni Sea ko e mālō pē 'i he hangē ko e me'a ko ē na'e me'a ki ai 'a e Minisitā Pa'anga he kelesi 'a e 'Eiki 'oku tau fononga ai, ko e toe feinga Fakafofonga fakamolemole 'ikai ke tau 'ilo pē te tau toe feinga fēfē 'a e 'ū poate mahalo ko e vai pē mo e 'uhila Sea 'oku 'i he malumalu mo e lotolotonga 'o e ongo me'a mahu'inga taha ia 'a e vai mo e 'uhila kuo pau ke ma'u e *dividend* ko ia he 'oku tānaki ia 'i loto 'i he ivi 'a e kakai 'Eiki Sea.

'Oku ou faka'amu pē ki he Fakafofonga koe'uhí ke ke mea'i ko e ngaahi ta'u ko ē kuo 'osi, pea fakamolemole Fakafofonga Fika 4 he 'ikai tuku 'etau foki ki he me'a ko ē he koe'uhí ko e me'a ē na'e hoko 'i he Pule'anga kuo 'osi, pea kapau 'e 'ohake e me'a ko ia moutolu ko eni 'i he Fale ko eni mou hanga 'o tifeni'i kiate au 'oku mo'oni e 'ū me'a na'e hoko ko ia, 'oku ke me'a ki he poate ko eni 'a e Komisoni me'a ko eni ki he me'a ko eni ki he *media* ki he *A3Z* fili to'o e ni'ihiko ko ia 'i he fiema'u 'o e 'aho 'aneafi pea nau o 'o fakalele tōlalo nau kole mai he Palēmia 'aneafi fiha 2 miliona 'oatu e 2 miliona ko ia ko fē 2 miliona a'u ki he taimi ni 'Eiki Sea, 'atu ke fakalele'aki 'ai 'enau vāhenga 'anautolu Sea. Ko e me'a 'oku ongo pea 'oku tau tui tuku ia ka tau 'unu ā mu'a kimu'a.

Sea Komiti Kakato: Poupou.

<007>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Minisitā Ngoue : 'O ku 'osi 'i ai e ngaahi fakamo'oni mo'oni ia Sea..

Sea Komiti Kakato : Ko u tui pehē mo au 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue : Ko ia Sea ko u kole atu mu'a ki he Fakafofonga...

Sea Komiti Kakato : Tau 'unu ā ki mu'a 'oua 'e toe fakatokanga'i he ko e ngāue pē na'e ngāue ki he lelei fakalūkufua.

'Eiki Minisitā Ngoue : Ko ia ko u tui ki he me'a ko ia Sea. Ko u fokotu'u atu Sea.

Sea Komiti Kakato : 'Oua te mou toe tipeiti. Kiate au te mou fetuputāmaki 'aki. Ko e kuohili tuku pē ia he kuohili. Ko e lolotonga ni ke tau 'unu ai 'oku lahi 'aupito e ngāue ia ke fai. Kapau te mou toe feme'a'aki hena tuli tonuhia, ko eni 'oku tohi kātoa pē he ngaahi fu'u Lipooti ko eni, pea 'ikai toe 'osi 'a e Lipooti ia ko eni, pea 'e iku pea te tau ō ki Falehopo hano faka'ilo kitautolu 'i hano tukuaki'i hala ha taha. Me'a mai Tongatapu 9 'Oku lolotonga Tongatapu 1, he taimi ni ka ke ki'i me'a mai Tongatapu 9. Mou me'a lelei pē he ko e ngaahi me'a ko eni 'oku hoko fakapule'anga fakamāman lahi pē ia. Ko e taimi pē te mou foki ai ki ha ngāue 'a ha Pule'anga 'i tuai 'e lahi e vālau ia, ka 'oku tau fakafeta'i 'oku 'i ai ha ngāue *way forward* ko e me'a ia 'oku tau fiema'u fiema'u hotau Tonga mei he'etau 'unu, 'oku 'ikai fiema'u ke tau nofo taula tu'u ai. Me'a mai Tongatapu 9.

Penisimani Fifita : Tapu mo e Sea 'o e Komiti Kakato tapu mo e 'Eiki Minisitā Polisi kae 'uma'ā 'a e Tēpile 'a e Pule'anga, tapu mo e Tēpile 'a e Hou'eiki Nōpele, tapu mo e Tēpile 'a e kaungā Fakafofonga. 'E Sea pea mo e Hou'eiki 'oku mou mea'i pē ko e ngāue kotoa pē 'oku tau fai, totonu ke 'i ai hano ola. Pea kapau leva 'oku tau fai ha ngāue 'oku 'ikai ke 'i ai hano ola pea fulihi 'etau founa. Pea kapau pē 'oku tau fai pē he founa tatau kae 'ikai pē ke 'i ai hano ola, 'oku totonu ke tau toe fakakaukau ke toe vakai'i fakalelei. Ko 'eku fakahoha'a ko eni ko e peesi 22 'i he lea faka-Tonga fo'i laine ko ia hono 2 kimui. Kautaha Vaka 'Otumotu Anga'ofa *FISA*.

Na'e 'ikai ke fakahā 'e he *FISA* hanau 'inasi koe'uhi na'a nau mole. Komisoni Fakamafolalea 'a Tonga *TBC*. Na'e 'ikai fakahā 'e he *TBC* hanau 'inasi koe'uhi na'a nau mole.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea kau tokoni atu mu'a Fakafofonga ki he Feitu'úna ke ke mea'i. 'oku ke mea'i e hū atu ko ē 'i he, me'apango...

Sea Komiti Kakato : Tokoni ē, ko 'ene 'osi pe feme'a'aki ko 'eni toe ho miniti 'e nima Tongatapu 1.

'Eiki Minisitā Ngoue : ... Sea me'apango pē Sea koe'uhi ko e me'a ko eni ko u 'ilo lelei ki ai fekau'aki mo e *FISA*.

Sea Komiti Kakato : Me'a mai.

'Eiki Minisitā Ngoue : Kapau te ke toe kumi he Falaite ko eni ke ke ma'u e mo'oni ki he me'a ko eni 'oku hoko ko eni, na'e hoko eni he Pule'anga kuo 'osi. Pea kuo fekau 'e he ni'ihi ko eni 'i he *FISA* ke tu'u e vaka ko eni fōua 'oku lele he koe'uhi 'oku lahi e mole ia 'Eiki Sea. Ko e me'a ko ia na'e 'ilo 'e he ni'ihi ko eni kimui ni 'a ia 'oku nau fakalele 'a e *FISA* talamai ko e 3 mano pē 'oku ma'u he fo'i lele 'e taha. Lele leva e ki'i vaka 'e taha ia 'one to'o 'e ia 'a e 3 mano 'ikai ha me'a ia 'e ma'u ai. Taimi ko ia tu'u e ki'i vaka, taimi ni kuo a'u 'o 1 kilu 'a e fo'i lele 'e taha. Ke me'a ange ki hē, 'oku 'i ai e me'a 'oku hoko 'i loto 'i he Potungāue ko ia. Ka 'oku ou kole atu kia koe Fakafofonga, me'a 'i he Falaite he taimi mālōlō kumi ke ke mea'i 'a e me'a ko eni 'oku hoko ko eni. Taimi ni kuo 'unu e *FISA* ki 'olunga. Tatau pē mo e me'a ko ia ki he *Broadcast*. Taha ia ha me'a 'oku ou lotomamahi ai, 'ave 'a e 2 miliona kia nautolu, 'ave 'e he Pule'anga 'aneafi. 'Oku 'i fe ni'ihi ko ia? Mou sio ange ki he me'a na'a nau maumau'i 'i loto

'i he Pule'anga 'Eiki Sea. Kai ke mea'i 'e he Pule'anga 'anefi, kuo toki hū mai e Pule'anga ko eni 'o fai hono vakai'i pea to'o atu mo e ni'ihī ko ia 'oku vāhenga lalahi 'Eiki Sea, me'a ko eni 'oku mou vili ki ai he 'aho ni. Pea 'oku sai ke nau fanongo mai, ko eni kuo a'u mai ki Fale Alea, ka 'oku 'ikai totonu ke tau kau noa'ia 'o hangē ko e Folofola 'a 'Ene 'Afio. Fakalelei'i pē, ko e fulihī, me'a ki ai ke ke me'a he kuo fulihi 'a e ngāue kuo fai 'e he FISA. Ka 'i ai ha ni'ihī 'ia moutolu 'oku mou fiema'u 'a e fu'u vaka ko ena fōua 'oku fiema'u, 'osi fiema'u ke fakatau eni ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea ki'i tokoni ki he 'Eiki Minisitā. Ko u fiefia he fo'i fika ko eni 'oku 'omai, fai e me'a tatau. Sea, ko e vaka fōua ko eni e me'a, 8.5 miliona 'a e fu'u vaká. Lolotonga tu'uaki atu pē 'e ma'u 'e ha 1.5 ai. 'Oku 'ikai ko e tu'utu'uni ia 'a e Pule'anga ko eni, Pea ko e A3Z, na'e 'i ai e fu'u kakai ai na'a nau vahe lau kilu ai, na'a nau lau kilu ai.

Mo'ale Finau : Sea fakamolemole ki'i tokoni atu Sea. Ko 'eku fehu'i ki he Minisitā 'Eiki Sea ke ne ki'i tali mai mu'a pē ko hai na'a ne hanga 'o ...

<008>

Taimi: 1555-1600

Mo'ale Finau: ...ko hai na'a ne hanga 'o alea'i 'a e vaka 8.5 miliona ko eni ko ia pē Sea.

Sea Komiti Kakato: 'E Hou'eiki ...

Siaosi Pohiva: Fakamolemole 'oku mama'o ...

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki mou me'a ki lalo, mou me'a ki lalo. 'Oku 'ikai ke u toe loto ke toe fai ha feme'a'aki 'i he *issue* ko ena 'oku mou me'a ai. Mou foki mai pē ke tau sio ke tau tali 'a e fakamatala fakata'u ko eni ko e 'ū me'a kātoa ko ena 'oku 'i ai pē fakangatangata 'a e Fale Alea 'oku 'i ai e me'a ko e Fakamaau'anga mo e ngāue 'a e Fale Alea fengāue'aki mo e 'Atita mo e 'Ompatimeni ko e 'ū me'a kātoa 'e 'alu e 'ū lipooti ko eni pea 'e toki fakamānava'i 'i he ngāue 'a e Kapineti mo e ngaahi kupu e poate ke fai leva hono fakatonutonu 'o ka pehē pea ka 'ikai tau 'unu he 'ikai tu'u 'a Tonga ia ki he 'etau 'uhinga faka'ofa e kakai. Pea 'oku taki e Hau 'o Tonga ke mānava hono kakai. Mou me'a lelei 'oku kai ke u te u loto ke toe 'ohake ha 'ū kau pōpō'uli pehē ko e me'a ia 'a e finemātu'a 'ai ke ngali ko e kakai tangata kitautolu ko e kakai falala ki ai 'a e fonua. Faka'osi mai Tongatapu 9.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Kovi homou laumālie ta ko ē 'oku sai pē ia ...

Siaosi Pohiva: Peesi 32 mafai ...

Penisimani Fifita: Mālō.

Sea Komiti Kakato: 'E Fika 1 ko Fika 9 'oku kei loto lahi pē mahalo ...

Penisimani Fifita: Sea mo e Hou'eiki ...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Penisimani Fifita: ‘Oua te tau vave ki he me’a ko e tukuaki’i ha taha. ‘Oku ‘ikai faka-’Otua ‘a e fa’ahinga me’a ko ia ke tau ‘ai ‘o tuhu holo ...

’Eiki Minisitā Ngoue: Sea hā e ‘uhinga e Feitu’una?

Sea Komiti Kakato: Mālō. ‘E ‘Eiki Minisitā.

’Eiki Minisitā Ngoue: Ko e ‘ai ke tau toe tuhu kia hai?

Sea Komiti Kakato: ‘E ‘Eiki Minisitā mou laumālie lelei pē ...

’Eiki Minisitā Ngoue: Kapau ‘oku ke tuhu, tuhu pē Feitu’una ia ki he Feitu’una.

Penisimani Fifita: Ko ia.

’Eiki Minisitā Ngoue: ‘Io sai ia.

Penisimani Fifita: Ko ena ‘oku ke tuhu mai ko e ki he Pule’anga kuo ‘osi.

’Eiki Minisitā Ngoue: Ko e tuhu atu he ko moutolu na’a mou fili ‘a e kakai ko ia te u toe tuhú ka hai? Te u tuhu ki he Feitu’una.

Sea Komiti Kakato: Hou’eiki kou pehē ke mou fakamokomoko ā.

’Eiki Minisitā Ngoue: Tali mai angé te u toe tuhú ka hai?

Sea Komiti Kakato: ‘Oku kei taimi lahi pē hono alea’i e ngaahi lipooti ni ka ko u tui.

’Eiki Minisitā Ngoue: Te ke laumālie’ia ke u toe tuhu atu pē ...

Sea Komiti Kakato: ...ka ko u tui te tau koma heni he ‘aho ni.

Siaosi Pohiva: Sea nau ō nautolu ki he Fakamaau’anga ‘o fai ai e tau tuhu ko ē ...

Sea Komiti Kakato: ... tau liliu ‘o Fale Alea ke toki ‘oatu ha’amou faingamālie ‘apongipongi...

Penisimani Fifita: Ki’i miniti pē au ‘e tolu Sea pea ‘osi.

Sea Komiti Kakato: Tau liliu ‘o Fale Alea.

(Pea na’e liliu ‘o Fale Alea pea me’a hake ai pē ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea, Lord Tu’iha’angana ki hono me’a’anga) ...

’Eiki Tokoni Sea: Mālō ‘aupito Hou’eiki e feme’a’akí toloi e Fale Alea ki he 10:00 ‘apongipongi.

KELESI

(Fakahoko ai pē ia ‘e he ‘Eiki Tokoni Sea Fale Alea, Lord Tu’iha’angana)

<009>